

KUTATÁS

FARBAKY PÉTER

GIOVANNI D'ARAGONA (1456–1485) SZEREPE MÁTYÁS KIRÁLY MECÉNÁSSÁGÁBAN*

Mátyás király művészetpártolását nagyban befolyásolta második felesége, Aragóniai Beatrix hatása.¹ A magyar király 1476 decemberében vette feleségül Beatrixot,² Aragóniai (I.) Ferdinánd leányát, aki Budára főként az ókori latin irodalom szeretetét hozta magával, és a zene iránti különleges érdeklődését.³ A királynéval rokonai, valamint itáliai humanisták, művészek érkeztek Budára. A korszak kutatásában Beatrix személye eddig árnyékot vetett bátyja, Aragóniai János, azaz Giovanni d'Aragona jelentőségére, aki szintén szoros kapcsolatba került Mátyással és a Magyar Királysággal. Tanulmányom az eddig kevés figyelemre méltatott kapcsolatra szeretne több fényt deríteni, Giovanninak I. Mátyás műpártolásának kibontakozásában, fejlődésében betöltött szerepét vizsgálom. Mindez a Nápolyi Királyság és Magyarország az Anjouk óta intenzív kapcsolatrendszerében értelmezhető.⁴

Giovanni d'Aragona bíboros életútjával könyvtára kapcsán Thomas Haffner 1997-ben megjelent kiváló monográfiája foglalkozott a legmélyrehatóban.⁵ Giovanni 1456. június 25-én született Nápolyban Aragóniai Ferdinánd (Ferrante) és Isabella di Chiaromonte negyedik gyermekeként. Nagyapja, I. Nagylelkű Aragóniai Alfonz (*Alfonso il Magnanimo*) 1458-ban bekövetkezett halála után apja I. Ferdinánd néven (1458–1494) követte őt a nápolyi királyság trónján, akit II. Pius iktatott be uralkodóként. Giovanni nevelésében ugyanazok vettek részt, akik fivérét, a trónörökös Alfonsót (1448–1495, uralkodott II. Alfonzként 1494–1495), a Duca di Calabriát oktatták: Antonio Beccadelli (Panormita); a Spártából származó Alessio Celidonio, Bessarion bíboros tanítványa; Mazzeo Ferrillo költő, Ferrante tanácsadója és titkára.⁶ Talán a legfontosabb tanára a palermói Pietro Ranzano domonkos teológus, törté-

netíró volt, aki Giovannit egészen nagykorúságáig, 20 éves koráig kísérte, majd érdemeiért megkapta a lucerai püspöki tisztséget.⁷ Tanította Bartolomeo da Sulmona, a nápolyi Accademia Pontaniana tagja, költő és szónok, valamint Giorgio de Flisca, akit 1479-ben titkáráként említenek.⁸

Mivel Giovanni a harmadik fia volt Ferdinándnak, apja kezdettől egyházi pályára szánta. Már 1465-ben (9 évesen) elnyerte a Salerno feletti cavai bencés apátság, illetve az Avellino melletti monteverginei bencés apátság kommandatúráját, az utóbbi helyen legkésőbb 1472-től használta saját palotáját. Ehhez járult 1471-ben a montecassinói bencés apátság kommandátorapáti tisztsége. Az 1471. augusztus 9-én megválasztott IV. Sixtus pápa (Francesco della Rovere) 1484. augusztus 12-ig tartó uralkodásának időszakára esik Giovanni csaknem teljes egyházi karrierje, amelynek során kivételesen sok egyházi javadalmat gyűjtött.⁹ Giovanni 1471. december 14-én 500 lovasból álló kíséretével vonult be Rómába, ahol Oliviero Carafa kardinális, nápolyi érsek (1430–1511) vezetésével a bíborosi kollégium és a pápai Kúria tagjai fogadták. Majd öt nappal később, december 19-én pápai protonotárius címet kapott a pápától.¹⁰ Ebből az alkalomból Giovanni nagyszerű szónoklatot tartott a pápa és a bíborosi kollégium előtt, amelyet Giovanni Filippo de Lignamine római nyomdász ki is adott.¹¹ 1472-ben Angelo Catone (1430 körül – 1496), beneventói filozófus és orvos, neki ajánlotta *De cometa anni 1472* című asztrológiai traktátusát, úgy látszik, az ifjú prelátusnak ilyen irányú érdeklődése is volt.¹²

1473. szeptember 9-én Rodrigo Borja (Borgia) bíboros Giovannit diakónussá szentelte a montecassinói apátságban, amelyet néhány nappal később 22 püspök, számos báró és ötszáz lovas felvonulása követte.¹³ 1476. február 16-án fivéréivel részt vett a fi-

renzei Benedetto Salutati kereskedő és bankár tiszteletére adott nápolyi banketten. Az év áprilisában az aragóniai udvar a Salutati bankházon keresztül fizetett 156 dukátot Antonio Gallo aranyművesnek Aragóniai Beatrix esküvői ékszereiért.¹⁴

A melki bencés apátság könyvtárában őriznek egy homályos eredetű imakönyvet, amely – címe alapján – az Aragóniai-dinasztia egy női tagjának készült. A kódexet felfedező Csontos János és az ő nyomán Csapodi Csaba Beatrix királynéhoz kapcsolta a könyvecskét, ám ennek nincs alapja.¹⁵ Legutóbb Adamik Tamás foglalkozott a kézirattal, s úgy véli, Beatrix nászajándékként kaphatta családjától, a benne lévő imák majdnem mind nőre vonatkozó könyörgések (egyszer Lionora nevet is megemlítve, amelyet ő Eleonora d’Aragonára vonatkoztat), kivéve egyet, ahol Szűz Márián kívül Szent János evangélistához is fordul az ima, a gesztusban védőszentje miatt Giovanni d’Aragona ajándékozó szerepét is látja.¹⁶ Azonban az a feltételezés, hogy a kódex Beatrixnak készült, a kézirat bizonytalan provenienciája miatt továbbra is gyenge lábakon áll. Pócs Dániel 1465–1470 körülre datálja kifestését, s a ferrarai Guglielmo Giraldinak attribuíja,¹⁷ így véleményem szerint talán a ferrarai udvarral hozható kapcsolatba a kézirat keletkezése.

A Beatrixért Nápolyba utazott magyar küldöttség 1476. szeptember 3-án érkezett meg a városba, majd szeptember 15-én került sor Mátyás és Beatrix *per procuram* házasságkötésére a Piazza dell’Incoronatan, ezt lakoma, lovagi játékok, Petrarca Trionfijának bemutatása és tűzijáték követte a nap folyamán.¹⁸ A magyar követek másnap a Castel Nuovóban vették át a királyné hozományát.¹⁹ Szeptember 18-án indult el a városát diadalmasan, mégis búcsúzóul a koronával a fején végigjáró Beatrix és több száz fős kísérete Nápolyból az adriai Manfredonia kikötőjébe, családtagjai között Giovannival,²⁰ sőt öccse, Francesco (1461–1486) elkísérte Magyarországra is. A Chioggiáig tartó tengeri út után Ferrarában Beatrix megállt nővérénél, Eleonora ferrarai hercegnénél, ahol ugyancsak díszes bevonulásra került sor.²¹ A velencei megálló után Trevisót, Villachot és Pettaut (ma Ptuj, Szlovénia) érintve érkezett a küldöttség Magyarországra, ahol 1476. december 10-én koronázták meg

Beatrixot a székesfehérvári bazilikában, majd a fényes esküvőre december 12-én került sor Budán, a Nagyboldogasszony (Mátyás-) templomban.²²

Az Itáliában maradt Giovanni 1477. november 10-én megkapta a tarantói érsekség adminisztrátorának stallumát. Ranzanóval való további kapcsolatát jelzi, hogy egy 1477. június 4-én kelt leveleiben Giovanni tanácsadójának és gyóntatójának – *consiliarius et confessor noster* – nevezi, majd legátusi útjakra tarantói vikáriusának nevezi ki.²³ 1477. december 10-én IV. Sixtus a pápai konzisztóriumban a 21 éves ifjút bíborossá léptette elő. A diakónus bíboros (*cardinalis diaconus*) tituláris temploma a római szenátus Curiájából átalakított ősi Sant’Adriano lett Rómában, a Forum Romanumon.²⁴ Egy évvel később, 1478. december 19-én nagy pompával vonult be Rómába a San Giovanni in Laterano kapun, mint újdonsült bíboros, majd 23-án a Vatikánban az *occlusio et aperitio oris* szertartással a pápa tanácsadójaként abszolút titoktartást fogadott, s ezzel felvették a bíborosi testületbe.²⁵

1479. április 19-én IV. Sixtus Giovannit pápai legátusnak (*legatus a latere*) nevezte ki Magyarországra, Csehországra és Lengyelországra, a török elleni keresztes hadjárat ügyében, 75 bullával kísérvé.²⁶ A többi bíboros aznap ezután rezidenciájáig kísérte.²⁷ Május 9-én beiratkozott a III. Ince pápa (1198–1216) által a betegek és szegények támogatására alapított, majd IV. Sixtus által 1477-ben megújított római *Confraternità di Santo Spirito in Sassia* vallásos társulatba.²⁸

Az előkelő nápolyi családból származó Diomede Carafa (1406/8–1487) I. Ferdinánd egyik főembere, harcostársa, tanácsadója, diplomatája és pénzügyeinek intézője volt. 1472-ben Zaccaria Barbaro, Velence nápolyi követe „secondo re”-nek nevezte.²⁹ Több emlékiratot is írt Ferrante gyermekeinek: fiainak, Alfonsónak, Federicónak és Francescónak (1461–1486), lányainak, Eleonorának, és Beatrix királynénak, de Giovanninak is. Az utóbbi, egyetlen példányban, sajnos töredékesen fennmaradt írásmű elsősorban politikai morális intelmeket tartalmaz. Az *opusculum* Giovanni 1479. április 19-i magyarországi legátusi kinevezése és augusztus 31-i indulása közötti időszakban született, nem sokkal a Federicónak franciaországi útja előtt írt *Memoriale* után.³⁰

GIOVANNI D'ARAGONA BÍBOROS ELSŐ MAGYARORSZÁGI KÖVETSÉGE
(1479. AUGUSZTUS 30/31. – 1480. AUGUSZTUS 31.)

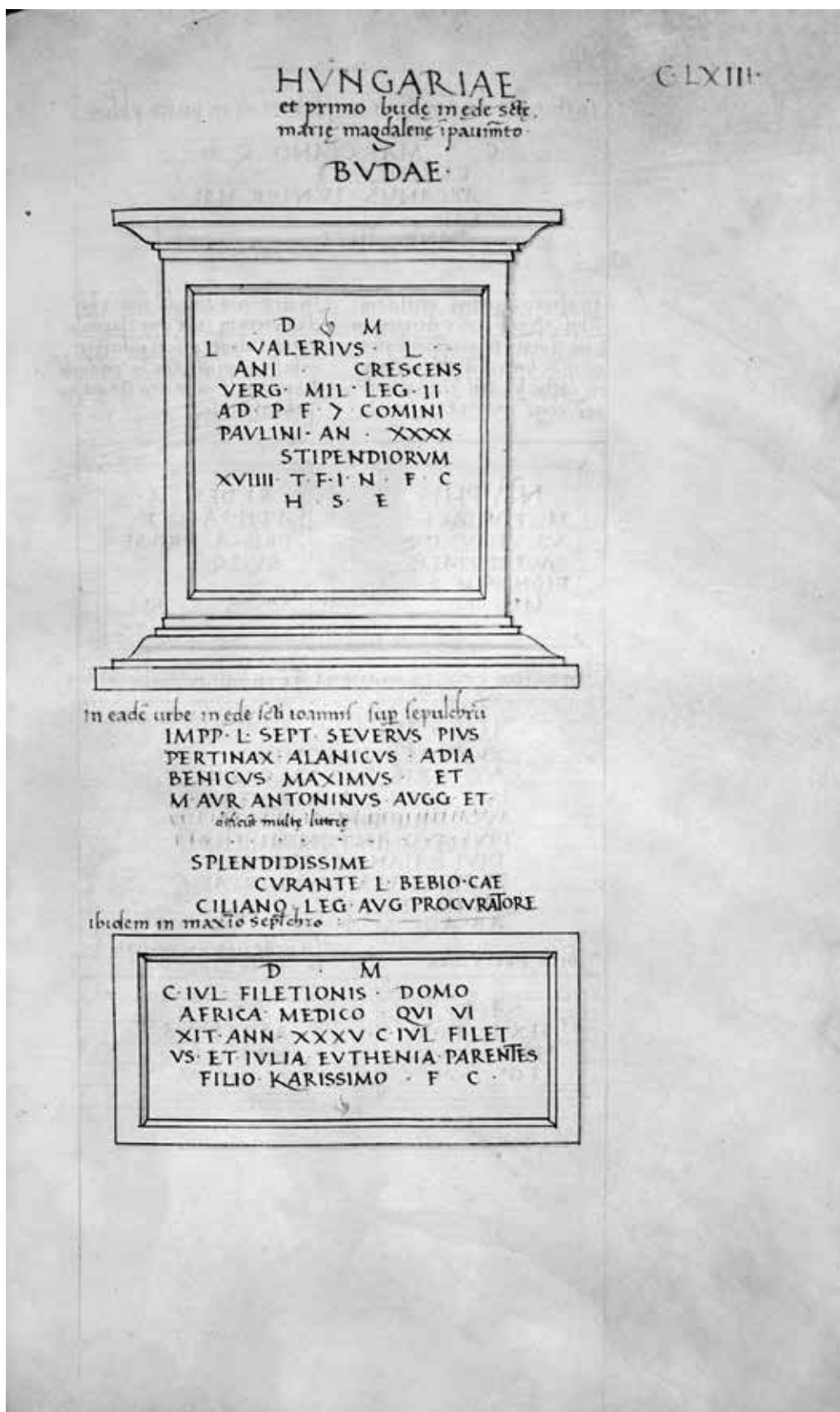
A bíborost 1479. augusztus 30-án bíborostársai a Vatikáni palotától Róma északi kapujáig, a Santa Maria del Popolo templomig kísérték, ahol Giovanni és kíséretét nyomban elszállásolták.³¹ Majd másnap, 31-én indult el Rómából, kíséretével.³² Egyik fő útítársa a pápai kancellária tagja, Raffaele Maffei (*Volaterranus*) (1451–1522), a neves enciklopedista volt.³³ Jacopo Gherardi segítségével Giovanni familiárisa lett,³⁴ s ilyen minőségben, valamint IV. Sixtus megbízásából elkísérte a bíborost első magyarországi útjára. Útjáról a *Commentarii Urbani* nagy munkájában és 1480. március 24-én már hazaérkezése után a volterrai Nicolò Liscinek Rómából írt levelében számolt be: ferrarai megállójukról, valamint magyarországi negatív élményeiről, és a dalmáciai török elleni hadi készülődésekről.³⁵ Raffaele adta ki Paolo Cortesi halála után 1510-ben *De cardinalatu* című nagy hatású művét.³⁶

A másik útítárs pedig az antik római feliratok gyűjtőjeként ismert Felice Feliciano volt, aki 1433 augusztusában született Veronában. Latin és görög nyelvi tanulmányok révén scriptornak képezte ki magát, s Mantegna barátja lett, Ciriaco d'Ancona követője és hagyatékának gondozója. Bolognában Giovanni Marcanova régiségbúvár is nagy hatással volt rá. 1464 késő nyarán Mantegnával, Giovanni Marcanovával és Samuele da Tradatával a Garda tó déli partján tettek régiségkereső kirándulást. A Mommsen Corpusában szereplő *Antiquus*nak elnevezett ismeretlen feliratgyűjtőt 1961-ben Charles Mitchell azonosította Felice Felicianóval.³⁷ Ő fedezte fel Feliciano Oxfordban őrzött kézirat-hagyatékában feltehetőleg utolsó, 1479-ből származó, dátum nélküli levelét is. Ebben Feliciano azt írja, hogy másnap bíborosával Pannóniába (Magyarországra) megy, s nagy reményeket fűz útjához: „Io vado in panonia damane col mio R^{mo} cardinale et priego idio che più felice faci questa mia andata che la mia speranza non mi promette...”³⁸ Mitchell az említett bíborost Bartolomeo Roverellában vélte megtalálni,³⁹ aki azonban 1476. május 2-án elhunyt, de különben sem tudunk magyarországi útjáról. 1474-ben Lorenzo Roverella ferrarai püspök (1460–1474) járt Magyarországon, mint pápai legátus, de ő nem volt bíboros.⁴⁰ Ritoókné Szalay Ágnes viszont – aki a Mommsen által regisztrált, a Reggio Emiliában lévő Biblioteca Municipálében (ma Biblioteca Panizzi e Decentrate) fennmaradt feliratgyűjtemény magyarországi emlékeivel foglalkozott – joggal azonosította Feliciano patrónusát Giovanni d'Aragonával.⁴¹ (1. kép) Hogyan került kapcsolatba Feliciano a bíborossal? Talán nápolyi kapcsolatai révén: élete utolsó

éveiben egy velencei nemes, Angelo Adrianót kísérte el nápolyi követségébe.⁴² Felicét 1478-tól Rómában Francesco Porcari pártfogolta.⁴³ A Feliciano munkásságát feldolgozó szakirodalom nem tud magyarországi útjáról,⁴⁴ amelyet pedig fennmaradt, említett felmérési rajzai tanúsítanak. Ez tehát Ritoókné jelentős megállapítása. Utolsó ismert nyomaként eddig az 1479 nyaráról származó levelét tartották számon, amikor a Rómában dúló pestis elől a város környéki ligetekbe menekült. Talán Rómában találkozhatott bíborosunkkal. Mitchell szerint ezután rövidesen meghalhatott.⁴⁵ Magyarországon készült feliratgyűjteménye tanúsága szerint azonban 1479. augusztus 31-én minden bizonnyal ő is elindult Magyarországra Giovannival Rómából, folytatta gyűjtéseit Magyarországon, sőt mivel itteni felmérési Itáliában hagyatékában fennmaradtak, valószínűleg vissza is tért hazájába, és csak ezután hunyt el.

Még egy harmadik útítársról is tudunk: Rutilio Zeno szónokról, aki hűgát, Beatrixot és öccsét, Francesco d'Aragonát is elkísérte 1476-ban Budára, de utána visszatérhetett Itáliába.⁴⁶

A bíboros és kísérete Ferrarában megszakította útját, hogy meglátogassa nővérét, Eleonora d'Aragonát (1450–1493), a ferrarai herceg, Ercole d'Este feleségét. A kortárs Zambotti ferrarai naplója szerint Giovanni 1479. szeptember 14-én érkezett meg a városba, kétszáz lovas és huszonöt megrakott öszvér kíséretében.⁴⁷ Találkoztak a duchessával és fiával, don Alfonsoval, akik elkísérték a San Giorgio hídtól a Palazzo Ducaléig, a város összes papjával és szerzetesével, egy baldachin alatt keresztet hordozva: a bíborost és pápai legátust köszöntötték a szakrális jellegű körmenettel. Giovanni a Castello Vecchióban, kísérete pedig a Palazzo Schifanoióban szállt meg.⁴⁸ Giovanni ezután, Ercole d'Este után elment Milánóba, aki meglátogatta Ludovico il Morót, majd október 19-én együtt tértek vissza Ferrarába. Raffaele *Commentarii Urbani* című nagy művében ír arról, hogy Ferrarában találkozott Leonardo Nugarolo pápai protonotárius társaságában az egyik iskolában előadó ifjú Pico della Mirandolával (1463–1494), a nagy humanistával.⁴⁹ A ferrarai megálló után a bíboros és kísérete folytatta útját Magyarországra.⁵⁰ Október végén Mátyás király rövid levelet írt neki Padovába arról, hogy Filipec János váradi püspök fogja őket Bajorországból Magyarországra kísérni.⁵¹ Mátyás úgy vélte, hogy talán a Brenner-hágón át – a Velencei Köztársaság kikerülésével – Bajorországon és Ausztrián keresztül utaznak Magyarországra. Maffei beszámolója szerint azonban Villachon és Stájerországon, valószínűleg a Dráva völgyén át érkeztek Magyaror-

1. Felice Feliciano magyarországi antik emlékeket megőrkítő felvételének első lapja Michael Fabricius Ferrarinus másolatában. *Antiquarium, Reggio Emilia, Biblioteca Panizzi e Decentrate, Mss. Regg. C 398, fol. CLXIII.*

szágra, ahol a határ után megtámadták őket, és csak felsőlendvai Szécsi Miklós (1450–1498)⁵² segítségével tudtak továbbjutni és elérni Budára.⁵³ (2. kép)

Érdemes összevetni az uralkodópár Horváth Richárd által összeállított itineráriumát Giovanni d'Aragona magyarországi tartózkodásának ismert tényeivel. Mátyás király 1479. szeptember 19. és október 8. között Pozsonyban tartózkodott, majd október 14. után visszatért székhelyére.⁵⁴ A bíboros és kísérete 1479 decemberében érkezett meg Budára, a pontos napot nem tudjuk. Bonfini így számol be Giovanni Budára érkezéséről: „Ez év végén, december hónapban, éjjeli három órakor Aragóniai János bíborost és apostoli legátust, Beatrix királyné fítestvérét Mátyás király fogadta Budán, mégpedig akkora készüléssel és tisztességgel, hogy ennél nagyszerűbben a pápát vagy a fölséges császárt sem lehetett volna. Mert a főurak és papok olyan pompája és tetszésnyilvánítása közepette, annyi viaszgyertya mellett bocsátotta be a városba, hogy azt mondhattak volna, az éj nappá lett. Mindenütt mindvégig szerencsekívánatokkal vették körül, jobban, mint óhajtani lehet; ...”⁵⁵

Feliciano fennmaradt, említett antik felirat-felvételeiből ismerjük, hogy mely helyeken gyűjtött Magyarországon,⁵⁶ de valószínűleg önállóan dolgozott. A Duna-partján a hévízeknél talált rá egy nimfáknak állított kőre, amelyet Mátyás budai palotája elé vitetett föl.⁵⁷ Giovanniról igazolhatóan csak annyit a biztos, hogy Budán kívül Visegrádon, Tatán és Lövöldön járt, többnyire az uralkodópár kíséretében. Mátyás és Beatrix 1480 elején, január közepéig Budán tartózkodott. Január 25-én a királyi pár Lövöldön a karthauzi kolostort látogatta meg Giovanni kíséretében.⁵⁸ Erről az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Mátyás által a szerzeteseknek adott ősnymtatványának egykorú bejegyzése ad hírt: „Ez a könyv a karthauzi rend lövöldi Szt. Mihály völgyi házáé. A kiváló Mátyás király vásárolta ugyanannak a háznak az Úr 1480. évében, amely évben Beatrix királyné úrnővel és kíséretével meglátogatták és éjjeleztek a fent mondott kolostorban Szent Pál fordulásának ünnepén a következőkkel: a tisztelendő és kiváló János bíboros úrral, a szicíliai, azaz nápolyi király fiával, és a karthauzi rend pápai nagykövetként küldött védelmezőjével.”⁵⁹ Mátyás – betegségéből való gyógyulásáért hálából – pénzt adományozott a kolostornak két cella, könyvtár és halastó létrehozására, valamint több nyomtatványt is ajándékozott számukra. Az egyik ilyen megmaradt ősnymtatványban található a fent idézett bejegyzés.⁶⁰ Az uralkodópár a következő hónapokban folyamatosan székhelyén időzött.⁶¹

1473-tól Johann Beckenschlager (Beckensloer, 1435–1489) sziléziai születésű főpap töltötte be az esztergomi érseki méltóságot, aki 1476. február

2. Theodor de Bry: Raffaele Maffei portréja (Megjelent: Jean Jacques Boissard: *Icones virorum illustrium, doctrina & eruditione praestantium*. Frankfurt am Main, 1597–1599)

13-án elhagyta Esztergomot és Ausztriába szökött.⁶² Mátyás a megüresedett érseki stallumra 1480 elején sógorát, Giovanni d'Aragonát nevezte ki apostoli kormányzónak, bár a magyar klérus ezt erősen ellenzte.⁶³ A pápai jóváhagyást adminisztrátorként, azaz kormányzóként 1483. augusztus 20-án, az érseki stallumot viszont csak jóval később, 1484. december 20-án nyerte el, miután Beckenschlager salzburgi érsek lett.⁶⁴ Az esztergomi érseki jövedelem akkor évente nagyjából 20 000 aranyforintot tett ki.⁶⁵ A bíboros Budán minden bizonnyal a királyi palotában lakott, az érseki kinevezés után pedig valószínűleg átköltözött az esztergomi érsek tulajdonában lévő palotába, amely a Szent György piac keleti oldalán, a Szent János kapu melletti saroktelken állt.⁶⁶

1480. május 11-én Giovanni ünnepélyesen bevonult Esztergomba (*entrata*). Bonfini így számolt be erről: „Ugyanebben az évben május ötödik idusán Aragóniai János kardinális, aki nemrégiben pápai felhatalmazással érkezett Magyarországra, bevonult Esztergomba, és átvette a Mátyástól kapott érsekséget.”⁶⁷ Május 14-én Mátyás nevében bírói pecsétjével megerősített oklevelet adtak ki Esztergomban, ezért csak feltételezhető, hogy sógorát elkísérte érseki székhelyére (talán Beatrixszal együtt).⁶⁸ Budáról az uralkodó május közepén Tatára ment, ez is erősíti annak valószínűségét, hogy útját Esztergomban

megszakította és részt vett az esztergomi érsekség átvételi ünnepein.⁶⁹ Giovanni, bár még csak kormányzóként vezette az esztergomi egyházmegyét, de mint a legfőbb hazai egyházi méltóság, meghagyta a püspököknek, hogy egyházmegyéjüket évente legalább kétszer meglátogatni kötelesek. Rendelkezett a jubileumi évre vonatkozóan, illetve a török elleni harccal kapcsolatos búcsúk tekintetében is.⁷⁰

Bonfini azt írja, hogy Giovanni tartózkodása a hatodik hónapban ért véget: „... az érkezése utáni hatodik hónapban a király bőkezűen megajándékozta és elbocsátotta, sőt, udvarnokai között sem akad senki, aki nagylelkűségéből ne részesült volna.”⁷¹ Az időpont így 1480. júniust jelentheti. 1480. június 14-én még a budai királyi palotában keltezte oklevelét az óbudai klarisszáknak tett engedményekről.⁷² Július elején indult vissza Magyarországból Itáliába, július 5-én visszatérően a római kúriába a szlavóniai Kőrösön adott ki utasítást a zágrábi püspök egyik tizedügyének rendezésére.⁷³ Mivel Ferdinánd nápolyi királynak azt híresztelték, hogy fia Magyarországon viselkedésével felháborodást keltett, Mátyás király a bíboros apjának írt levelében ezt cáfolta.⁷⁴ Az év nyarán vikáriusával (aki valószínűleg Ludovico de Borzis lehetett) már Velencében volt, itt iratkozott be a Scuola di San Marcóba, mint „nobile”, nemes. Fraknói Vilmos szerint július 20-án volt a városban.⁷⁵ Raffaello Maffei a bíboros engedélyével már előbb visszatért Itáliába: május 5-én már nem volt Magyarországon.⁷⁶

Giovanni július 28-án a Pó-deltában fekvő Corbolában szállt partra, nyilván Velencéből hajóval jött idáig. Innen Ercole d'Este kísérté Ferrarába, ahol újból a Castel Vecchióban szállt meg.⁷⁷ Ferrarában Matteo Canale (1443–1503) ferrarai humanista köszöntötte versben a bíborost.⁷⁸ Canale, aki 1477-től volt a ferrarai Studio lektora, számos alkalommal üdvözölte orációkkal a városába látogató jeles személyeket. E verse a szokásos korabeli fordulatokkal dicsőítette a bíborost.⁷⁹

Ioanni Aragonio cardinali.

*Lucifer Arctoïs tandem remeavit ab oris
Et solito Hesperias sidere lustrat aquas,
Cuius praeifulget caeli sub cardine lampas,
Quae mihi vel Phoebi lumine maior erit:
Inter Aragonios nam lucet stella Triones,
Emitat inde iubar inter apostolicum.
Fervidus aethereo cum sol splendescit Olympo
Nubila de caelo tetra repente ruunt,
Sic novus apparet felici ubi Phosphorus ortu,
Eius dispereunt ignibus atra poli.
Spero igitur rutilans cum lux sit reddita mundo,
Nox fugiet nostris turbida de laribus.*

Művészettörténeti Értesítő 70 (2021)

Giovanni következő állomása Firenze volt. Augusztus 18-i érkezését röviden Luca Landucci is megemlíti krónikájában,⁸⁰ illetve Ercole d'Este ferrarai herceg követe, Antonio da Montecatini részletesen is leírta augusztus 21-i levelében. Látogatásának részletei azért jelentősek, mert rávilágítanak arra, hogy mit tartott fontosnak megtekinteni a városban, mire irányulhatott mecénási figyelme. Lorenzo de' Medici személyesen vezette körbe a Via Larga-i Medici-palotában. Bementek Lorenzo Camera grandéjébe, Cosimo szobájába, a Sala Grandéba, és Piero szobájába. Körülnéztek az udvaron és a kertben, felmentek az attikába, a kis loggiára, a kápolnába és Piero studiólójába. Lorenzo megmutatta gyűjteménye lefélétebb darabjait, köztük a Tazza Farnesét is.⁸¹ Giovanninak nem volt jó híre mindenkinél. Például Gian Cristoforo Romano szobrász (1470 körül – 1512) 1505-ben azt írta Isabella d'Estének, hogy ifjúkorában megakadályozta, hogy Giovanni d'Aragona és Lorenzo de' Medici műtárgyakhoz jusson, mert nagyon bántotta, hogy Rómát annyira kifosztották.⁸²

A bíboros után montecassinói apátságán két várát (Cervaro, San Pietro Avellana) látogatta meg,⁸³ majd 1480. augusztus 31-én érkezett vissza Rómába, ugyanazon a napon, amelyiken egy évvel korábban elindult.⁸⁴ Itt a bíborosi kollégium előtt *consistorium publicum*on kellett részt vennie, és beszámolnia magyarországi küldetéséről. 1480. január 14-én egyébként távollétében (*in absentia*) előrelépett: tituláris temploma, a római Sant'Adriano al Foro templom pap presbiteri bíborosa (*presbiter cardinalis*) lett.⁸⁵ Visszaérkezése után Rómában új helyen, a Palazzo Cesariniben lakott, felváltva Gabriele Rangoni egri érseket, bíborost.⁸⁶ Gabriele Rangoni (Rangone) a Mátyás-kori diplomácia egyik legfőbb alakja volt, Giovanni mellett a másik bíboros, akinek közbenjárását a pápai udvarban a magyar király gyakran igénybe vette.⁸⁷ Mátyás király fennmaradt leveleiből látható, hogy Giovanni d'Aragonát is diplomáciájának szolgálatába próbálta állítani, elsősorban a pápai udvarnál. Már Giovanni visszaérkezését követően, 1480. szeptember elején levelet írt neki Mátyás a pápánál történő közbenjárás ügyében.⁸⁸ Giovanninhoz a továbbiakban is többször fordult, a pápai udvari támogatásért.⁸⁹ Amikor 1481 elején az esztergomi érseki székre történő pápai kinevezéssel kapcsolatban Beckensloer miatt nehézségek léptek fel, Giovanni a másik érseki stallumot, a kalocsait kérte a királytól. Mátyás azonban közölte vele, hogy arról már másképp döntött.⁹⁰

Itália számára sokkot okozott, amikor 1480. augusztus 10-én a törökök elfoglalták a Nápolyi Királysághoz tartozó Otranto városát, s a nápolyiak csak a Mátyás által küldött, Magyar Balázs vezet-

te sereg segítségével tudták egy év múlva a várost visszafoglalni, 1481. szeptember 10-én. November 14-én Giovanni megkapta Cosenza és Sorrento érsekségeinek kormányzóságát (*in administrationem*). 1482–1484 között Nápoly és Ferrara a Velencével szövetséges pápaság ellen háborúztak.⁹¹ A bíboros így ritkábban fordult meg Rómában, 1482-ben alig több, mint két hónapot tartózkodott a pápai székvárosban, ami jóvedelmét is befolyásolta.⁹² 1483. január 15-én a salernói érsekség kormányzói tisztét is megszerezte.⁹³

Giovanni végül csak 1483. március 30-án tért vissza Rómába, hogy részt vegyen újra a bíborosi kollégium munkájában. Augusztus végén Oliviero Carafa bíboros quirinalei villájában is megjelent és

egy reggelin Gabriele Rangonival is találkozott.⁹⁴ Szeptember 10-én a Santa Sabina lett római tituláris temploma a San Adriano helyett.⁹⁵ (Ez magyarázza, hogy 1485-ben ebben a templomban temették el.) Ugyanekkor (vagy Jacopo Gherardi szerint egy héttel később) IV. Sixtus újra legátusnak nevezte ki Magyarországra és Németországra, hogy kibékítse a magyar királyt és III. Frigyeset, és hogy Mátyást a pápa, Ferrante nápolyi király és I. Ercole d'Este ferrarai herceg Velence-ellenes szövetségébe bevonja.⁹⁶ A ki nevezés után a bíborosok újra Oliviero Carafa házába kísérték el. A nápolyi arisztokrata családból származó Carafa bíboros az Aragóniai dinasztia hűséges támogatója, jelentős humanista és mecénás volt.⁹⁷ Giovanni itt töltött néhány napot, mielőtt útra kelt.⁹⁸

GIOVANNI D'ARAGONA BÍBOROS MÁSODIK MAGYARORSZÁGI KÖVETSÉGE (1483. SZEPTEMBER 19. – 1484. AUGUSZTUS 19.)

Giovanni bíboros második magyarországi útjára 1483. szeptember 19-én indult el. Francesco Fontana kísérte el, Gabriele Rangoni unokaöccse.⁹⁹ Ez az őket összekötő rokon szál kapcsolta be Fontanát a magyar uralkodó nagyszabású diplomáciájának rendszerébe, aki 1475-től teljesített Mátyásnak diplomáciai szolgálatokat: 1475-től Mantovában, Velencében és Nápolyban, 1476-tól Milánóban, 1478-tól Ferrarában és Firenzében, 1482-től Rómában.¹⁰⁰ Ő adott hírt a királynak az elhunyt Francesco Gonzaga érem- és kámeagyűjteményéről, amit Mátyás sikertelenül próbált megszerezni.¹⁰¹ Viszonya a magyar királlyal nagybátyjától eltérően nem romlott el. 1485-től Mátyás utasítására Corvin János és Bianca Maria Sforza esküvőjének előkészítésén munkálkodott, Milánóban.¹⁰²

Valószínűleg még két tagja volt Giovanni kíséretének, akikkel később esztergomi környezete tagjaként találkozunk. Ludovico de Borzis (Borsis), aki Giovanninak 1471-től helyettese (a Montecassino melletti San Germanóban), 1484. november 18-án a montecassinói bazilika főoltáránál Szent Benedek és Szent Skolasztika ereklyéit hitelesítette a bíborossal, mint Aquila püspöke és a bíboros cassinói vikáriusa.¹⁰³ Ugyanót Magyarországon 1483–1485 között nápolyi származásúként, mint Borsi Lajost, auditorként, legátusi ügyhallgatóként, és mindkét jog tudoraként regisztrálták, az itteni források szerint 1485. november 12-én halt meg Rómában.¹⁰⁴ Valóban, Giovanni halála után Rómában végrendelete egyik végrehajtója volt, és gyászmisét mondott érte,¹⁰⁵ majd nem egészen egy hónappal pártfogója halála után ő is elhunyt. Eszerint 1484 júliusában feltehetően ő is visszatért Giovannival Itáliába. Másik

kísérője, Giorgio Prioli (Georgius de Priolis), szintén a kánonjog doktora, a padovai egyetem korábbi professzora volt.¹⁰⁶ Őt 1484–1494 között az esztergomi székesegyház kanonokjaként tartották számon és a Boldogságos Szűz Mária oltárának igazgatójaként, valamint érseki helynökként 1486–1491 között.¹⁰⁷ Az esztergomi okmányok szerint 1494. október 4-én bekövetkezett haláláig volt itt, tehát jóval Giovanni távozása után is.¹⁰⁸ A pápai legátust mindig kíséri hivatala, amely szentszéki bíróságként működik. Tevékenységük oklevél kiadással jár, így volt ez Giovanni d'Aragona esetében is.¹⁰⁹

Giovanni d'Aragonát 1483. szeptember 30-án Ferrarában újra Ercole d'Este fogadta és kíséretével a Palazzo Schifanoióban szállásolta el: „A [hónap] utolsó napján, Szent Jeromos napján, a főtisztelendő don Zoanne (Giovanni), a felséges Ferdinánd király, nápolyi király fia, megérkezett a városba [Ferrarába] az éjszaka 4. órájában. Vele odamentek találkozni dicsőséges hercegünk udvari embereivel és néhány itt tartózkodó követtel. Kíséretével a Palazzo Schifanoióban szállt meg; Magyarországra szándékozott menni, hűgához, a királynéhoz.”¹¹⁰

A követség Velencei Köztársaságon való áthaladását Mátyás már 1483 májusában kérte a városállamtól, de azok ezt megtagadták.¹¹¹ Nem csoda, hiszen a Ferrara elleni háborúban (1482–1484) ellenkező oldalon álltak. Így valószínű, hogy a bíboros és kísérete nyugat felől került meg Velence területét és a milánói hercegségen, valamint Ausztrián keresztül érkezett Mátyás birodalmába, 1483 októberében már Magyarországon tartózkodtak. 1484-ből számos budai királyi várból keltezett okmánya mellett esztergomi kiadású is megmaradt.¹¹² 1484.

február 20-án Giovanni végérvényesen elfoglalta érseki székét Esztergomban, miután Beckensloer végleg lemondott erről.¹¹³ Május 27-én pedig már „in castro nostro Strigoniensi” keltezi levelét.¹¹⁴ Még egy érdekes személyt kell megemlítenünk. Perotto de Visach (Vesach, Vijsach, Bisach) az Esték nagykövete volt Nápolyban 1476–77-ben, majd Giovanni szolgálatába állt haláláig. 1483-ban a bíboros az esztergomi érsekség kamarásának, kormányzójának és előjárójának nevezi.¹¹⁵ Tehát ő is hosszabb ideig, talán már Giovanni első, de legalábbis második magyarországi útjától itt tartózkodott. 1486-tól Budán ugyancsak az Esték nagykövete, de egyúttal Beatrix embere is lett, Zólyom várnagyaként egészen a királyné 1500. évi hazatéréséig.¹¹⁶ Barnaba Brancia 1484. március 14-től 1486 elejéig az esztergomi érsekség jövedelmeinek kormányzója és adminisztrátora volt, sőt Ippolito alatt is.¹¹⁷

Az uralkodópár 1483. július végétől 1484. május végéig Budán tartózkodott, csak az utóbbi év januárjában lehet egy rövid zsámbéki, májusban pedig egy hasonló tatai kitérőre okmányt találni.¹¹⁸ A bíboros június 15-én még Budán, július 14-én már Zágrábban adott ki oklevelet.¹¹⁹ Giovanni tehát július második felében utazott vissza Itáliába, a Beatrixsal 1476-ban Magyarországra érkezett és akkor hazatérő öccsével, Francesco d’Aragonával és Beatrix felolvasójával, Francesco Arrignonival együtt. Mivel július 25-én Loretóban meglátogatták a Basilica della Santa Casát,¹²⁰ így elképzelhető, hogy nem szárazföldön, hanem az Adriai tengeren, a gyorsabb hajóúton tértek vissza Itáliába.¹²¹ A források szerint Giovanni és öccse, Francesco 1484 augusztusában három napot töltött Ascoli Picenóban, minden biznnyal annak püspökénél, a Magyarországon, 1480–1482 között Mátyás udvarában működött pápai követnél, Prospero Caffarellinél.¹²² Caffarelli a pápai Kúria és a római humanisták felé is összekötő kapocs, és tudjuk, hogy jó viszonyt ápolt az Aragóniai dinasztiával is. Az ugyancsak ascoli vagy patrignonei születésű Antonio Bonfini humanista történetíró Caffarellitől és Francesco d’Aragonától hallhatott Mátyás bőkezűségéről és határozhatta el, hogy a magyar király szolgálatába áll. Az 1484–85-ben általa írt *Symposion*nak Francesco és Giovanni d’Aragona is fontos szereplője.¹²³ Előszavában elsőként említi Francescót, aki Itáliába visszatérve és kéziratába beleolvasva sürgette műve kiadását.¹²⁴ A két Aragóniai fivér IV. Sixtus pápa halálhírére (1484. augusztus 12.) hagyta el Ascolit. Giovanni haladéktalanul Rómába utazott, Nápoly érintésével 19-én érkezett oda.¹²⁵

Francesco d’Aragona viszont csak augusztus 25-re ért vissza Nápolyba.¹²⁶ A krónikáiró Giacomo jegyző így számolt be érkezéséről: „1484. agusztus

25-én, szerdán, don Francisco d’Aragona, a fenséges Ferdinánd király úr fia nagy diadallal vonult be Nápolyba, Magyarországról jövet három magyar úrral és bizonyos más lovagokkal...”¹²⁷ Sajnos a három magyart nem nevezte meg a krónikáiró, pedig ők Magyarországról együtt érkeztek Giovanni bíborossal és öccsével. Viszont valószínű, hogy Beatrix királyné és Mátyás király felolvasója, Francesco Arrigoni ugyancsak a kíséret tagjaként tért vissza Itáliába, mivel egy fennmaradt levele alapján ettől kezdve Francesco d’Aragona szolgálatába állt annak 1486-ban bekövetkezett haláláig.¹²⁸ Paola Casciano és főként Bruno Figliuolo friss levéltári kutatásai alapján a humanista életútja ma már sokkal jobban kirajzolódik. Bresciai kiterjedt kézműves-kereskedő családban született 1440–1443 körül, a padovai egyetemen szerzett fokozatot 1462. április 10-én. Néhány Padovában töltött év után Firenzébe költözött, ahol a Mediciek köréhez tartozott, majd 1475-ben vagy kicsivel később Nápolyban találjuk, ahol Innigo d’Avalos nagykamarás (+1484) szolgálatába állt. 1478–79-ben egy rövid időre visszatért Venetóba, majd a velencei Serenissima megbízásából is a magyar királyi udvarba ment, ahol Beatrix felolvasója lett, sőt Mátyás lovagga is ütötte. Pályája egy tipikus, kiszolgáltatott humanista sors, nagyurak alkalmazásában.¹²⁹

Az 1471 óta uralkodott IV. Sixtus utódjának a konklávé 1484. augusztus 29-én Giovanni Battista Cibo bíborost választotta meg, aki a VIII. Ince nevet választotta. A Rovere- és Borgia-párt küzdelmében Cibo semleges volt, de végül mégis Giuliano della Rovere bíboros befolyása döntött az ő javára. Apja utasítása ellenére Giovanni is Cibóra szavazott. Szeptember 12-én beiktatták az új pápát, Giovanni pedig – alighanem az új pápa megválasztásának támogatásáért – szeptember 20-án megkapta második bíborosi méltóságként(!) a római San Lorenzo in Lucina templom titulussát, amely korábban Cibo bíborosé, a megválasztott pápáé volt.¹³⁰ Ezután ki-nevezték legátusnak Bolognába.¹³¹

1484. november 15-én a bíboros Cosenza érseke lett, és egyidejűleg lemondott a tarantói érsekségről. 1485-ben Ferrante és VIII. Ince viszonya megromlott, mivel a nápolyi király nem volt hajlandó az esedékes hűbéradót a pápának kifizetni. 1485 őszén kulminált a Nápolyi Királyságban a Ferrante elleni újabb főúri összeesküvés, a második „congiura dei baroni”, amit az új pápa is támogatott.¹³² Eppen ebben a kritikus időszakban a 29 éves Giovanni a Rómában pusztító pestisjárványban megfertőződve 10 napos betegség után október 16-án éjjel, 17-ére virradóra meghalt a San Lorenzo in Lucina melletti palotájában.¹³³ Temetéséről, Johannes Burckard (1450 körül – 1506) naplójában nagyszerű, részletes

forrás áll rendelkezésre.¹³⁴ Holttestét másnap késő délután 20 fáklyával körülvéve felravatalozták palotája nagytermében (*aula magna*) Oliviero Carafa, Giovanni Balue és Giovanni Conti bíborosok vezetésével, és elvégezték a vigilia gyászmisét. Ezután a holttestet felvitték az Aventinus dombon lévő Santa Sabina domonkos bazilikába, amely 1483. szeptember 10. óta a bíboros másik, *in commendam* tituláris temploma volt. A gyászmenetet az *Arciconfraternita S. Maria Annunziata* laikus konfráterei és az *Arciconfraternita dei Raccomandati del Salvatore ad Sanctam Sanctorum de Urbe*, a quattrocento Róma legtekintélyesebb vallásos testvérületének¹³⁵ tagjai is elkísérték, akik kiváltságuk révén címeres textiljükkel takarhatták be a holttestet. Amikor felértek a templomba, annak közepére helyezték el a bíboros ravatalát, azután Carafa és Conti bíborosok, valamint más egyháziak celebrálták a temetési szertartást. A sírt a főoltár mögött alakították ki. (Burckard: „... deinde funus portatum fuit retro altare majus ibidem reponendum.”) Mára a sír sajnos eltűnt, már a 17. században sem volt nyoma.¹³⁶

A bíborosért mondott római gyászmisékre november 19. és 28. között került sor, 27-én ennek

helyszíne a Cappella Sistinában volt. Az első és utolsó gyászszertartás volt a legkiemeltebb. Az első Gabriele Rangoni bíboros, egri püspök mutatta be és Giovanni de Raffanellis (Ioannes de Ferrara) domonkos szerzetes mondta a halotti orációt. (Az Aragóniai dinasztia rendkívül szoros kapcsolatban volt a domonkos renddel.¹³⁷) A mintegy száz egyházi személy (köztük tíz bíboros) által koncelebrált szertartáson a pápai kórus énekelt és az itáliai államok római követői is megjelentek. A Santa Sabina közepén a szerzetesek kórusát és a hajót elválasztó szentélyrekesztő (tramezzo, lettner) és a főoltár között, a szentélyben állt a fából készült, 10 × 8 méter alapterületű, több, mint 5 méter magas, Francesco da Como által korábban készített, négyoszlopos *castrum doloris*. Talapzatát fekete drapéria borította és fáklyák vették körül. A templom kapuját és belsejét az Aragóniai-ház címerei díszítették. A liturgikus felszerelést, ezüst vázákat, kandelábereket, a főpapi trónust (*faldistorio*) és paramentumokat a pápai kápolna kölcsönözte.¹³⁸ A legutolsó misét lelkiüdvéért Oliviero Carafa bíboros celebrálta újra a Santa Sabina bazilikában 1485. november 28-án.¹³⁹ (3–4. kép)

GIOVANNI D'ARAGONA ÉS MÁTYÁS KIRÁLY MECÉNÁSI TEVÉKENYSÉGÉNEK KAPCSOLÓDÁSAI

Könyvtáraik

Paolo Cortesi 1510-ben publikált *De cardinalatu* című művében Giovanni d'Aragona bíborost könyvgyűjtőként jelentőségében Lorenzo de' Medici mellé helyezi, mint aki hatalmas összeget, évi 6000 dukátot költött könyvekre.¹⁴⁰ Giovanni példaképe nagyapja, I. (Nagyylelkű) Alfonz volt, aki a kultúra és tudomány nagy támogatójaként híres könyvtárat fejlesztett ki, és az ott működő egyetem, az ún. *Studio* keretében számos fontos humanistát foglalkoztatott.¹⁴¹ A pápa által törvényesített természetes fia, I. Ferdinánd a kultúrát már inkább politikai eszközként használta.¹⁴² A nápolyi udvar humanistái először il Panormita, majd halála (1471) után Giovanni Pontano (1426–1503) vezetésével tudós társaságba, *sodalitas*ba szerveződtek, *Accademia Pontiana* néven.¹⁴³ Ismerjük Giovanni mintegy félszázra rúgó familiárisának névsorát.¹⁴⁴ Köztük a görögországi Spártából vagy Mistrából származó Manilio Cabacio Rhallo (Cabacius Rhallus, kb. 1447 – kb. 1523) szónokot és költőt, akinek az apja, Demetrios Gemistos Pléthon¹⁴⁵ tanítványa volt. A Peloponnészosz 1460. évi török megszállása után mindketten Rómába menekültek. Manilio tagja lett a Pontano vezette nápolyi, és a Pomponio Leto vezette

római akadémiának is.¹⁴⁶ Cabaciót Giovannin kívül Marco Barbo bíboros is támogatta, akivel egyébként főpapi mecénásunk könyveket is cserélt.¹⁴⁷

A bíboros a nápolyi és római humanisták mellett a firenzeiekkel is tartott kapcsolatot. Ficino 1479 elején írt a bíborosnak arról, hogy eljuttatta neki három platonikus deklamációját (*tres declamationes Platonicae potius quam Tullianae*), amelyben önismerteti munkára és az erényes életre buzdította őt.¹⁴⁸ 1479. február 28-án, nem egészen két hónappal Giovanni magyarországi legátussá történő szentszéki kinevezése (1479. április 19.) előtt egy másik levelében küldött neki egy művet, amelyben Aragóniai Alfonz szerepel, amint a túlvilágról egy ún. *oraculumot* ad elő fiának, Ferdinándnak, jósolva neki a jövőről. Ferrante, Ficino és Nagyylelkű Alfonz képzeletbeli találkozását írja le, ahol Ficino fordítja le a túlvilági nyelvet latinra. Ebben neoplatonikus nézeteit összegzi.¹⁴⁹ Giovanni első magyarországi útjáról visszatérve feltehetőleg Ficinóval is találkozott Firenzében.¹⁵⁰ 1480. augusztus 28-án Ficino levelet írt a „Filozófia alakja” nevében a bíborosnak,¹⁵¹ majd az október 1-én keletkezett *Exhortatio ad bellum contra barbaros* című törökellenes művét és leveleinek két könyvét ajánlotta Mátyásnak.¹⁵²

3. Ismeretlen festő, 18. század: Giovanni d'Aragona egész alakos képmása. Taranto, Palazzo Arcivescovile, Salone dei vescovi. Vittorio De Marco felvétele

Művészettörténeti Értesítő 70 (2021)

Pajorin Klára – joggal – összefüggést lát Giovanni firenzei látogatása és Ficino két gesztusa között.¹⁵³

Úgy tűnik, Giovanni firenzei kapcsolatrendszerében kulcsszerepet játszhatott Francesco d'Agnolo (Angelo) Gaddi (+1504), a híres firenzei család¹⁵⁴ tagja. Gaddi Ficino és más humanisták barátja¹⁵⁵ és Lorenzo de' Medici bizalmasa volt, és 1478-tól gyakran utazott Firenzéből Rómába és Nápolyba.¹⁵⁶ Diplomáciai küldetéseket is teljesített, valamint fegyvereket, szőnyegeket, bútorokat¹⁵⁷, ezüstneműket és főként könyveket gyűjtött. Az utóbbiak 1496-ban saját kezűleg felvett jegyzéke is fennmaradt a Medici levéltárban.¹⁵⁸ Ennek fontos darabja Leon Battista Alberti *De re aedificatoriája*, a listán a 72. számú tétel. Giovanni bibliofiliájának és a firenzei kódexkészítésnek fontos dokumentuma az a *Memoriale*, amelyet 1482. december 16-án éppen Gaddinak írt.¹⁵⁹ Ebben megnevezte azokat a firenzei scriptorokat, akik számára kéziratokat másolnak.¹⁶⁰ A levélben említett „Messer Francesco librario” valószínűleg Francesco Fini lehet, akit 1482. október 15-én a firenzei Badiában, mint familiárisát és könyvtárosát bízott meg, hogy Firenzében béreljen ki egy házat számára.¹⁶¹

1483. február 7-én Giovanni kérte Gaddit, hogy egy mezőgazdasági írásművet és Alberti egy munkáját kerje el Lorenzo de' Medici könyvtárából, másolás céljából.¹⁶² Alberti esetében feltehetően a *De re aedificatoriája*ra gondolhatunk. A Medici könyvtár jegyzéke pedig tanúsítja, február 10-én Giovanbattista di Marco Bracchi kikölcsonözte Filarete építészeti értekezését, hogy Bernardo Calandri lemásolja Giovanni számára. A néhai kiváló paleográfus, Albinia de la Mare valószínűsíti, hogy ugyanez a scriptor másolta a Filarete-traktátus két további példányát, az egyiket Giovanni bátyja, Alfonso d'Aragona, a duca di Calabria, illetve a Medici könyvtár számára.¹⁶³ Így nagyon valószínű, hogy Giovanni 1483 elején mindkét kora reneszánsz építészeti értekezést meg akarta szerezni könyvtára számára! Sajnos ezeket Giovanni megmaradt és ismert könyvei között nem találjuk.

Mint ismeretes, Alberti építészeti értekezése eljutott Budára, sőt két kódexpéldányban is fennmaradt a Corvina könyvtárban: az egyiket Modenában,¹⁶⁴ a másikat Olmützben (Olomouc)¹⁶⁵ őrzik. A modenai példány címlapján az osztrák címer azt jelzi, hogy illuminálása 1485 után készülhetett.¹⁶⁶ A Filarete traktátus is eljutott Budára: Bonfini fordította le Mátyás számára a volgaréből latinra, s ennek előszavában megemlíti, hogy az olasz kéziratot „Bandinus”, azaz Francesco Bandini hozta el Itáliából.¹⁶⁷ A Bonfini-fordítást tartalmazó, latin nyelvű Filarete kódexet a velencei Biblioteca Marciana őrzi.¹⁶⁸ A Ficino köréhez¹⁶⁹ tartozott firenzei humanista, Francesco Bandini de' Baroncelli tudomásunk

4. Ismeretlen festő, 18. század: Giovanni d'Aragona félalakos képmása, feltehetőleg 17. századi festmény/metszet után. Esztergom, Prímási palota. Mudrák Attila felvétele

szerint több platóni symposiont is szervezett. Ebből kettőnek tudjuk pontos dátumát: az egyikre 1468. november 7-én Careggiben, a Medici-villában, a másokra 1473. november 7-én Bandini házában, vagy Firenzétől délre fekvő külvárosi, gavinanai villájában kerülhetett sor.¹⁷⁰ 1473 novemberében Bandini végleg elhagyta Firenzét és Nápolyba költözött,¹⁷¹ ahol szoros kapcsolatot tartott a királyi udvarral. A Bandini család nem szívelte a Medici-uralmat, emiatt költöztek Nápolyba; Francesco is így tett, bár ő egyedül jó személyes kapcsolatot tartott Lorenzóval.¹⁷² Bandini sorsa így némileg párhuzamot mutat Filippo Strozziéval, aki száműzöttként csaknem két évtizedet (1447–1466) élt Nápolyban, és nagyon fontos szerepet játszott a firenzei művészek nápolyi meghívásában.¹⁷³ Francesco Bandini 1476 őszén, nyilván Ferrante utasítására Beatrix kíséretében Magyarországra költözött, s itt élt legalább Mátyás 1490-ben bekövetkezett haláláig.¹⁷⁴ Két fennmaradt fontos írásművére Paul Oskar Kristeller figyelt fel és elemezte azokat.¹⁷⁵ 1474–1476 között írt nápolyi leveleiben tanúságot tesz arról, hogy ismeri Alberti műveit, mint Stefano Borsi rámutatott, a *magnificenza*, a *conditione* fogalmak hasonló értelmű használatával, és a levélben hangsúlyozott, a művészetre vonatkozó személyes tapasztalat fontosságával.¹⁷⁶ Emellett folytatta élénk levelezését Ficinóval: ezek meny-

nyiségét tekintve ő a negyedik azok sorában, akikkel Ficino levelezett.¹⁷⁷ A Filarete-kéziratot Bandini 1487–1488. évi itáliai útja során szerezte be: Budáról 1487 decemberében érkezett Velencébe, majd Rómába utazott a pápához követségbe, innen 1488 július előtt tért vissza Mátyás udvarába.¹⁷⁸ A fentiek alapján Giovanni d’Aragonának feltehetőleg szerepe lehetett abban, hogy a két fontos kora reneszánsz építészeti traktátus bekerült a Corvina könyvtárba.

Stefano Borsi feltételezi, hogy Leon Battista Alberti esetleg már személyesen kapcsolatba kerülhetett Giovannival 1471-es római tartózkodása során, amikor Alberti római romokat tanulmányozott.¹⁷⁹ A 15 éves Giovanni csak az év végén, 1471. december 14-én vonult be Rómába, az Albertivel való ismeretségét mindemellett nem lehet kizárni, aki 1472 áprilisában hunyt el Rómában.¹⁸⁰

Giovanni d’Aragona mecénásságának középpontjában a könyvgyűjtés állt, amelybe beletartozott a kéziratok másolatása, az ezek kifestésére adott megbízás és az inkunábulumok vásárlása is. Mint már említettük, könyvtárának feldolgozása Thomas Haffner nevéhez fűződik, aki részletesen leírta könyvészetileg az összes hozzá köthető és meglévő darabot: 45 kódexet és 15 inkunábulumot. Könyvtárának nem maradt fenn egykorú jegyzéke, végrendelete sem tartalmaz ilyet.¹⁸¹ Az 1467 és 1475 közötti periódusból ismert kéziratai a 11–19 éves ifjú tankönyvei.¹⁸² Bibliofilájának első dokumentuma egy 1476. július 15-én kelt levele Firenzébe Antonio Sinibaldi scriptornak egy Augustinus-kézirat ügyében.¹⁸³ Könyvgyűjtése intenzívebbé 1477. decemberi bíborosi kinevezésétől vált. Első magyarországi útjáról visszatérve 1480 júliusában Velencéből feltehetően magával vitte az ún. Londoni Plinius mestert, akit a Mantegna-követő Gaspare da Padova (Gaspare Romano)¹⁸⁴ illuminátorral azonosított a kutatás. Ennek a megállapításnak az az indoka, hogy a mestertől nem ismerünk 1480 után Velencében készült illuminált kódexet.¹⁸⁵

Gaspare da Padova miniátort és Bartolomeo Sanvitót, a vele együttműködő sokoldalú scriptor-rubrikátort¹⁸⁶ az 1483 októberében elhunyt Francesco Gonzaga bíboros végrendelete „familiares et continui commensales”-ként említi.¹⁸⁷ A két venetói művész Rómában egy virágzó közös kódexkészítő vállalkozást tartott fenn Gonzaga bíboros házában, egymás között cserélve a mintákat és rajzokat.¹⁸⁸ Rajta kívül IV. Sixtus pápának (1471–1484) és egy bíborosi kör megrendelésére dolgoztak, így Giovanni d’Aragonának és Raffaele Riariónak (1461–1521, bíboros 1477-től), valamint a firenzei Giuliano de’ Medicinek és Bernardo Bembo velencei diplomatának is.¹⁸⁹ A Rómában működő két mester az 1470-es években IV. Sixtus pápa és más megrendelőik révén

a monotonná váló *bianchi girari* (fehér indafonatos) dekoráció helyett az északi-itáliai, Mantegnától eredeztethető *all’antica* könyvfestési stílust honosították meg.¹⁹⁰ A pápai megrendelések megszervezésében döntő szerepe volt IV. Sixtus könyvtárosának, a humanista Bartolomeo Sacchinak (Platinának, 1421–1481), a vatikáni könyvtár prefektusának,¹⁹¹ aki 1481. szeptember 21-én pestisben halt meg. Platina elhunytával a Gaspare da Padova és Bartolomeo Sanvito páros szerepe a pápa által megrendelt kódexeknél jelentősen csökkent, és más miniátorok is megjelentek.¹⁹²

Francesco Gonzaga bíboros halála (1483. október 21.) és testvére, I. Federico Gonzaga mantovai herceg elhunyt (1484. július 14.) után a két miniátor Giovanni d’Aragona bíboros palotájába költözött át.¹⁹³ Giovanni két, Pozzuoliból és Nápolyból írt levelében adott utasítást Gaspare fizetésére, amely évi 125 dukát volt.¹⁹⁴ Ebből láthatjuk, hogy Giovanni Francesco Gonzagához képest ötszörösét fizette ki munkájáért Gasparénak, ami beszédesen tesz tanúságot arról, hogy ő mennyivel jobban becsülte meg a miniátor művészetét.

Mátyás király budai könyvtára történetében az 1480-as évek elejére tehetjük a budai műhely megalakulását.¹⁹⁵ Cosimo Rosselli neves festő féltestvérének, a firenzei miniatúraművészetet az 1470-es évtized második felében megújító egyik mesternek, Francesco Rossellinek 1478 után jelentős megrendelések híján nem volt munkája szülővárosában.¹⁹⁶ Amint ezt féltestvére, Cosimo Rosselli 1480-as firenzei catastóbeli bevallása igazolja: „korábban adósságai miatt Magyarországra jött¹⁹⁷”. A firenzei Szent Lukács-testvérület (*Compagnia di San Luca*) dokumentumai is megerősítik a mester távollétét, és azt, hogy 1482-ben újra Firenzében volt.¹⁹⁸ Francesco tehát feltehetően az 1479–1481 közötti időben tartózkodhatott Budán. 1481-ben már újabb hazai munkához jutott, 1482-ben pedig házat és földet tudott venni Firenze S. Piero in Palco popelőjében.¹⁹⁹ Az 1479-es évben szerződött Mátyás főépítésze, Chimenti Camicia is a firenzei legnailúkkal, akik Budára követték, s ugyanabban az évben (nyilván megbízásából) apja megvett számára egy házat Firenzében.²⁰⁰ Meglepő párhuzamokat mutat tehát Camicia és Francesco Rosselli sorsa: feltehetőleg bőséges magyarországi keresményükből tudtak hamarosan ingatlant vásárolni szülővárosukban! Rosselli budai útja pedig időben teljesen egybeesik Giovanni d’Aragona első magyarországi követségével (1479. augusztus – 1480. július), így a bíboros talán szerepet játszhatott a miniátor Budára jövetelében.²⁰¹

Francesco Rosselli budai tartózkodása (1479–1480 körül) során 1480 körül készítette el az uralkodópárnak az első néhány reprezentatív, nagy méretű

luxuskódexet. Ebben szerepe volt Beatrix királynénak és Aragóniai Jánosnak is, hiszen mindketten az Aragóniai-dinasztia könyvszeretét hozták magukkal, és talán néhány kódexüket is. Aragóniai Alfonz alapította a nápolyi királyi könyvtárat, utóda, Ferdinánd (Ferrante) király és fia, Giovanni d'Aragona különösen kedvelték a politikai reprezentáció célját is szolgáló díszkódexeket. Bíborosunk két több hónapos magyarországi tartózkodása alatt nyilván sok időt töltött az uralkodópárral, s ugyanakkor nyilván befolyásolta is őket új, *all'antica* luxuskódexek megrendelésének érdekében. Éppen ezért nem véletlen, hogy Rossellivel az 1480-as évtized elejétől Mátyás és Beatrix is – az effajta díszkódexeket kezdte készíttetni.²⁰² Zsupán Edina a wolfenbütteli corvinák vizsgálata²⁰³ és a legújabb corvina-kiállítás (Országos Széchényi Könyvtár, 2018–2019) kapcsán kodikológiai és heraldikai megfontolások alapján jutott arra az új eredményre, hogy a Francesco Rosselli által miniált négy corvina: az Órigenész-corvina, a Beatrix-psalterium kezdőlapja, valamint a bécsi és budapesti Regiomontanus-kódex a miniátor budai alkotása.²⁰⁴

Giovanni részben Rómában, részben Nápolyban miniáltatta kódexeit, a szövegek viszont Firenzében vagy Nápolyban készültek. Albinia de la Mare megállapította, hogy a bíboros nyilvánvalóan előnyben részesítette a firenzei „humanista kezét” a kéziratok másolásában.²⁰⁵

Fontos kérdés, hogy hogyan kerültek a firenzei művészek Mátyás udvarába. Az egyik lehetőség Mátyás és Lorenzo de' Medici, illetve a firenzei Signoria közvetlen csatornája volt. Vasari szerint Lorenzo sok itáliai művészt küldött Mátyás udvarába.²⁰⁶ Ez Lorenzo politikájának fontos szegmense volt.²⁰⁷ Nem lebecsülendő a követek, diplomaták közvetítő funkciója sem.²⁰⁸ A folyamatban közreműködtek a Budán működő itáliai kereskedők, bankárok is.²⁰⁹ Pócs Dániel és Valery Rees Filippo di Bartolomeo Valori és Francesco Giugni mecénási szerepére hívta fel a figyelmet a Ficino-corvinák elkészítésében.²¹⁰ Már említettük a pármai Taddeo Ugoletót (Ugolettit), aki az 1480-as évek végén rendelt kódexeket Firenzében a Corvina-könyvtár számára.²¹¹ Végül számos dokumentummal alátámasztható Alexander Formoser, Firenzében letelepedett német festő tevékenysége, aki többek között Verrocchiónak, Benedetto da Maianónak is közvetítette a magyar uralkodó megbízásait, kódexek, szobrászati alkotások készítésétől kezdve egészen az udvari zenészek Budára szerződéséig.²¹² Giovanni már említett 1482-ben írt *Memorialéja* megnevezte azokat a firenzei scriptorokat, akik számára kéziratokat másolnak: Antonio Sinibaldit, Piero Strozzi, Neri Rinuccinit, Niccolò Mangonát, Ser Joanni da Fesulit (Giovanni

da Fiesolét) és Alessandro da Verrazzanót.²¹³ Ezek mindegyike dolgozott Mátyásnak is az 1480-as évek második felében.²¹⁴

Firenze és Róma mellett Nápoly volt a harmadik város, ahol Giovanninak és Mátyásnak is dolgoztak kéziratmásolók. A bíboros itteni scriptora, a nápolyi királyi udvarban 1481-től kimutatható francia Pierre de Bordeaux (Petrus Burdegalensis) egy Aquinói Szent Tamás kéziratot másolt a számára,²¹⁵ s az ő munkája az egyik legfontosabb corvina, a Cassianus *De institutis coenobiorum* szövege is. Eddig az a lehetőség tűnt a legvalószínűbbnek, hogy díszítetlen példányként valószínűleg Giovanni hozta a kéziratot Budára,²¹⁶ ám Zsupán Edina legújabb, a pergamen anyagára vonatkozó megfigyelése, hogy ez is magyarországi eredetű lehet durvább felülete miatt, valamint vonalazása is egyes budai készítésű kódexekhez hasonlít.²¹⁷ A francia scriptor tehát Budán készítette a szöveget, de ennek időpontja az 1480-as évtizedben így jelenleg teljesen nyitott, és kérdés, idejövetele köszönhető-e Giovanninak.²¹⁸ A Cassianus-corvina festett dísz pedig valószínűleg Francesco da Castello vezetésével már a budai miniátorműhelyben készülhetett, 1489–1491 között.²¹⁹ Nápolyban volt még egy scriptor, a pármai születésű Joan Marco Cinico (Cynicus), aki Piero Strozzi, Giovanni már említett másolójának tanítványa volt és mindkét vizsgált mecénásunk által foglalkoztatott mester.²²⁰ Giovanninak a *Rosarium grammaticae*-kódexet másolta, 1467-ben.²²¹ Mátyásnak készített két kódexéről tudunk: Valturius *De re militari* című művét másolta Nápolyban 1476–1484 között²²² és Diomede Carafa *De institutione vivendi* című művének latin fordítását írta meg, 1476-ban.²²³ 1487 körül nyomdacéget alapított, ennek keretében nyomtatta ki 1487 körül a *Confessionale di San Antonino* című könyvet, Beatrixnak és Diomede Carafának szóló ajánlással, majd 1489 körül jelentette meg Diomede Carafa *Trattato dell'ottimo cortegiano* művét, amelyet a szerző Aragóniai Beatrixnak dedikált.²²⁴

A Giovanni d'Aragonát és Mátyás királyt összekötő szálak között a könyvkötés területét is számba kell vennünk. A neves könyvkötés-specialista Anthony Hobson szerint a Beatrix királyné számára készült *Psalterium*²²⁵ és a Giovanni számára másolt *Livius*-kódex²²⁶ (egykor Romualdo Borletti magántulajdonában, Milánóban, ma ismeretlen magángyűjteményben) kötése egyaránt Felice Feliciano műve.²²⁷ A Livius-kódexet Firenzében Niccolò Mangona másolta Alfonso d'Aragona nápolyi királyi könyvtárának egy elveszett 1446-ban készült példányáról, majd Rómában Gaspare da Padova és Sanvito díszítette a bíborosnak.²²⁸ Tekintve, hogy 1479–80-ban Giovanni magával vitte Felicét első

magyarországi útjára, Feliciano minden bizonnyal Mátyással és Beatrixszal is személyes kapcsolatba került. Legelőször Rozsondai Marianne vetette fel azt a lehetőséget, hogy az erlangeni Biblia kötését is Feliciano készíthette, a Beatrix-psalterium borítójával való szoros analógiák miatt. A Bibliát szerinte Giovanni még Itáliában köthetette be Felicianóval és hozhatta ajándékként Magyarországra Mátyásnak. Mivel az ötkörös kompozíción kívüli, négy vázából kinövő növényi ornamentika elemei viszont az 1480-as évek végén a Budán használt bélyegzőkkel egyeznek meg, ezt nehéz az 1480-ban Magyarországról Itáliába visszatért és ott elhunyt Felicianóval összekötni. Így Rozsondai a kötéstábla készítését két fázisra bontotta, az 1479–80. évi első, Feliciano-féle itáliai és a befejező, 1480-as évek végi második, budai szakaszra.²²⁹ A wolfenbütteli Psalteriumot vizsgáló Zsupán Edina és Mikó Árpád feltételezték azt, hogy Feliciano az első fázist Budán készíthette, hiszen itt tartózkodott. Zsupán mutatta ki, hogy a Psalterium metszése és címerhasználatát egyértelműen Budához köti a kódex kötését.²³⁰ Ehhez az elképzeléshez legújabbban Rozsondai is csatlakozott,²³¹ és a legutóbbi Corvina-kiállítás katalógus-tanulmányában Zsupán megfogalmazta, hogy a Beatrix-psalterium kötése mintakép lehetett, illetve az erlangeni Bibliáéval együtt az ún. budai metszés prototípusait képviselik.²³² Az erlangeni Biblia kötésének közepére került Mátyás-portré Hobson szerint firenzei érem alapján készült.²³³ A Mátyás-portréérmek készítése és datálása azonban a mecénással kapcsolatos leghomályosabb művészettörténeti problémakör.²³⁴ Az erlangeni Biblia 14. századi, gótikus minuszskulával írott és illuminált kézirat, amelynek Mátyás portréjával készült díszes könyvkötése viszont későbbi, reneszánsz kori. Ismert, hogy Feliciano fiatal kora óta kapcsolatba került Giovanni Marcanova régiségbúvár révén Bolognával,²³⁵ sőt 1464–65-ben scriptorként nála dolgozott.²³⁶ Új hipotézisem, hogy a kéziratot Feliciano szerezhette be bolognai kapcsolatai révén Giovanni d’Aragona megbízásából.²³⁷ Összefoglalva: az erlangeni Biblia kapcsán tehát Feliciano valószínű közreműködésében (munkásságának utolsó, budai szakaszában) ilyenformán a bíboros és a magyar király mecénási kapcsolatának fontos eredményét fedezhetjük fel. (5. kép)

Concetta Bianca mutatott rá arra, hogy a 15. században mennyire fontos volt Nagylelkű Alfonz nápolyi király (Giovanni nagyapja) könyvtárának példája. Giovan Marco Cinico ezt meg is fogalmazta a Ferrante számára írt *Elencho historico et cosmographo* című művében.²³⁸ A példa természetesen hatott Giovanni d’Aragona és Mátyás király könyvtárára is. A bíboros (és általában a nápolyi királyi könyv-

5. Felice Feliciano(?) – budai műhely: az erlangeni Biblia kötésének előtáblája Mátyás király káma portréjával, 1479/80 és 1480-as évek – Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg, Abteilung Handschriften, Alte Drucke, Graphische Sammlung, Ms. 6.

tár) kódexeinek díszítésében használatos, gyakran megjelenő impresák, emblémák – akár Beatrix közvetítésével – hatással lehettek arra a jelenségre, hogy 1487-től a Mátyásnak készült kéziratok díszítésében is feltűnnek Nagylelkű Alfonz és Mátyás saját emblémái.²³⁹

Giovanni 1483-ig csak antik és későantik szerzőket másoltatott, majd ettől kezdve sok teológiai és skolasztikus kéziratot szerzett be. Köztük fellelhetők humanista írások is. Az inkunábulumok között szintén antik és patrisztikus nyomtatványokat, valamint teológiai-skolasztikus műveket találunk.²⁴⁰ Természetesen Giovanni könyvtára korai halála (1485) miatt torzó maradt, nem tudjuk, hogy milyen irányban fejlődött volna tovább.

A Corvina-kutatás új felfogása szerint a magyar királyi díszkönyvtár kialakításának lázas ütemét és tartalmi kiteljesedését vehetjük észre Mátyás Corvina-könyvtáránál 1485, Bécs elfoglalása után.²⁴¹ Az 1480-as évek második felében Mátyás egyre nagyobb erőfeszítéseket tett természetes fia, Corvin János trónutódlásának biztosítására, amelyben a Bibliotheca Corvinának, és ebben fia társtulajdonos

voltának is növekvő szerepe lett.²⁴² Taddeo Ugoletto (Ugoletti) firenzei kódexbevásárló és -megrendelési útja (1487–88), Bartolomeo Fonizio hat hónapos budai tartózkodása 1489-ben egy ideális humanista könyvtár kialakítását célozták meg.²⁴³ Ennek tükröződése az Ugoletto ösztönzésére készült Naldo Naldi-féle könyvtár-panegyricus.²⁴⁴ Az 1480-as évek második felében a budai királyi könyvtár egyik fő előzménye Federico da Montefeltro gyűjteménye volt.²⁴⁵ Az itáliai kortárs humanistáknak a budai királyi könyvtár kiteljesítésére kialakított koncepciója hatott Lorenzo de' Medici könyvtárának utolsó évekbeli fejlődésére is. Ennek jegyében került sor Firenzében sok kézirat másolásának, illetve illuminálásának megrendelésére, az utolsó években az Attavante-műhelyre alapozva. Az 1480-as évek végén még a Mátyás részére elkészült kéziratok, illetve a Firenzében befejezetlenül maradt, majd X. Leó tulajdonába került, később illuminált kódexek között sok volt a patrisztikus irodalom, amelyet kiváló latinságuk miatt akkor az antikkkal egyenrangú műveknek tekintettek.²⁴⁶ Ez tehát párhuzamos jelenséget mutat, s így hasonlít Giovanni könyvtára fejlődésének utolsó szakaszához.

Építkezéseik

Giovanni d'Aragona és Mátyás király közös szenvedélye volt az építés. Mindkettő még gyermek- és ifjúkorában szívta magába a klasszikus ókor kultúrája, a latin nyelv és irodalom szeretetét. Giovannit gyermekkorában a nápolyi Studio humanistái nevelték, Mátyás nevelését a lengyel Sanoki Gergely (Grzegorz z Sanoka), majd Vitéz János irányította.²⁴⁷ Feuerné Tóth Rózsa szerint Mátyás építészeti kérdésekben támaszkodhatott udvari humanistájára, Francesco Bandinire, aki Ficino firenzei neoplatonikus köréhez tartozott. A mecénás számára az építkezés erkölcsi kötelesség, az arisztotelészi morális filozófia követelménye alapján.²⁴⁸ Építkezéseiknek, műpártolásuknak társadalmi helyzetüket és hatalmukat kellett reprezentálnia, tehát elsősorban politikai céljuk volt ezzel.²⁴⁹ Már Petrarca 1373-ban Francesco Carrarához írt levelében állította, hogy a fejedelemnek bőkezű mecénásnak kell lennie, s ezt ismétli a nápolyi Panormita is, 1462-ben Ferrante királyhoz a troiai győzelme alkalmából írt gratuláló levelében.²⁵⁰ Ennek reneszánsz kori megfogalmazása Pontano erről 1493-ban írt és 1498-ban publikált traktátusában is megjelent.²⁵¹ 1456-tól nevelőjeként Pontano nyilván hatott Giovanni mecénási nézeteinek kialakulására. Francesco Bandini nápolyi tartózkodása (1473 vége – 1476)

alatt feltehetőleg kapcsolatba került az *Accademia Pontanianával*, már említett nápolyi levelét pedig alighanem a királyi udvarnak és Ferrantének szánta, hogy pártfogását elnyerje. Ez sikerült is, akarata ellenére így került be Beatrix magyar udvarba tartó kíséretébe.²⁵² A nápolyi levélből kitűnik: Bandini csodálta a szép épületeket, úttörő volt abban, hogy a művészekhez is szoros baráti viszony fűzte, s érdeklődött az antik emlékek iránt.²⁵³

Mint már említettem, a két mecénás építés iránti elkötelezettsége megmutatkozott abban, hogy mindketten megszerezték könyvtárukba a kora reneszánsz építészeti értekezéseit: Alberti²⁵⁴ és Filarete traktátusait.²⁵⁵ Az ókor egyetlen fennmaradt építészeti traktátusa, Vitruviusé fontos szerepet játszott már Giovanni nagyapjánál, Alfonso d'Aragonánál is; Panormita ezt úgy érzékeltette, hogy a legenda szerint ezt tartotta a kezében, miközben a nápolyi Castel Nuovo átépítését felügyelte.²⁵⁶ A bíboros könyvtárában nincs tudomásunk Vitruvius értekezéséről, viszont a Corvina könyvtárban alighanem megvolt, ezt Bonfini Filarete-fordításának filológiai vizsgálata bizonyítja.²⁵⁷ Az eddig keresett példány talán azonosítható a Pócs Dániel által rekonstruált Handó György-könyvtár Vitruvius-kódexével, amely a főpap halála (1480) után minden bizonnyal Mátyás könyvtárába került.²⁵⁸ Mátyás építészeti iránti érdeklődéséről számolt be Beltramo Costabili ferrarai követ, amikor jelentette hercegének, hogy a király egy étkezésnél palotái felől, különösen a Berreguardo (Belriguardo) villa után érdeklődött.²⁵⁹

Giovanni jelentős építkező volt. 1483 januárjában a montecassinói bazilika számára megrendelt egy kétsoros, intarziákkal és szobrokkal díszített stallumot a firenzei Bartholomeo de Serantoni mestertől (ebből a 19. századra már csak egy felolvasópult maradt). Ugyanitt a szentély déli falának külső oldalán 1936-ban fedeztek fel egy Angyali üdvözlöt ábrázoló falképet, „1476 hoc opus...” felirattöredékkel, ami egyértelműen az ő időszakára utal. Míg ez a freskótöredék elpusztult a II. világháborúban, a sekrestyében szerencsére megmaradt egy marványlavabo, amelyet középen a nápolyi Aragóniai-ház címere, balra a montecassinói apáti címer, jobbra Giovanni bíborosi címere díszít, zárópárkányán felirattal.²⁶⁰ (6. kép) Az apátság alatt fekvő San Germano amfiteátrumánál egy új palotát is építtetett második magyarországi útja előtt, 1483-ban.²⁶¹

1478-ban a Nápolytól keletre, Avellino közelében fekvő montevergine apátságban a Cavából származó Baldassarre Tagliaferrivel építtette palotáját, s ugyancsak őt foglalkoztatta nápolyi rezidenciájánál is. 1482-ben Salerno mellett, Sciacchiaventiben a Cava dei Tirreni apátságnak emelt egy *Hospitiumot* (elfekvő ispotályt) idegenek és rászorulóknak számá-

6. Montecassino, Bencés apátság temploma, sekrestye, márványlavabo, 1476 körül
(Thomas Haffner felvétele, 1990-es évek)

ra.²⁶² A nápolyi *La Conigliera*-villában a vesztibülben a nápolyi királyi címer mellett fennmaradt faragott gyümölcskoszorúval körülvett bíborosi címerkőve, amely itteni építkezését jelzi. Az egyemeletes,

a földszinten öt félköríves árkáddal megnyitott vilánál szigorúan betartották Alberti elméleti elveit: az ívek pillérekre, és nem oszlopokra támaszkodnak.²⁶³ Az emeleti egyenes záródású ablakok fölött háromrészes főpárkány zárja le a főhomlokzatot, az épület mögött a tufakőbe kettős barlang mélyül. A firenzei Giuliano da Maiano tervei alapján Giovanni d' Aragona építtette, valószínűleg humanista összejövetelek színhelyéül: a természet, kert és villa harmonikus összhangja jegyében, kiegészítve a nyúl vadászattal. Halála után bátyja, Alfonso calabriai herceg (1494–1495 között II. Alfonzként nápolyi király) fejezte be az építkezést, hasonlóan a jelentősebb poggiorealei és *La Duchescha*-villákhoz.²⁶⁴ Később a Luperano hercegeké, majd a Muscettola családé lett, mára a ráépített három emelet és a többi épületszárny miatt alig felismerhető a megőrződött 15. századi épületmag. Az épület a mai Nápoly belterületén található, *Palazzo Muscettola di Leporano* néven.²⁶⁵ (7–9. kép)

7. Nápoly, *La Conigliera* villa, udvari homlokzat a későbbi beépítésben, 1480 körül. Miriam Li Donni felvétele, 2021

Művészettörténeti Értesítő 70 (2021)

8. Nápoly, La Conigliera villa, Giovanni d'Aragona címere egy belső helyiség boltozatán, 1480 körül.
Miriam Li Donni felvétele, 2021

9. Nápoly, La Conigliera villa, peduccio egy belső helyiségben, 1480 körül.
Miriam Li Donni felvétele, 2021

Mátyás hasonlóan egy reneszánsz villát építtetett a budai királyi palotától nyugatra, a kertekben, amelyet *Villa Marmorea* néven Bonfini leírásából ismerünk.²⁶⁶ „A váron kívül a legközelebbi völgyben bájos kertek fekszenek és egy márványvilla. Ennek teraszát négyzetes kőlaposkakkal burkolt meg kannelúras oszlopok veszik körül, amelyek bronzkandeláberek tartanak. A villa ajtóit diadal-kapuszerűek, az ebédlő- meg a lakószoba a kazettás mennyezettel és az ablakokkal oly látványos, hogy közel jár az ókori pompához. Ahol a kertre néz, van alatta egy tornác; a kertben ültetett fák-ból egy labirintus. ... A villát ezüstözött lemezek fedik.” Feuerné Tóth Rózsa feltételezése szerint ez azon épület lehet a nyugati zwingerben, amelyet a törökök minaret kiegészítésével mecsetté alakítottak.²⁶⁷ Ezt erősíti meg Heinrich Ottendorff 1663-ból származó leírása: „A vár másik, nyugati oldalán voltak régen a királyi díszkertek, most egy török mecset áll itt, és néhány kis ház.”²⁶⁸ A Buda visszafoglalása során 1686-ban a helyszínen készült Hallart–Wening-metszeten ez látszik a D betű mellett a falakra merőleges állású, négyaxisos épületként.²⁶⁹ (10. kép) Bonfini ismertetéséhez a pliniusi villaleírásokból vett terminusokat használta.²⁷⁰ A Giovanni bátyja, Alfonso által Nápoly periferiáján épített poggioareale villa bejárata fölötti feliratan szintén pliniusi locusok jelentek meg.²⁷¹ Ezt és a közeli La Duchesca villát a Conigliera villához hasonlóan Giuliano da Maiano tervezte,²⁷² így valószínűleg mindhárom valamennyire a laurentumi villa hatását mutatta.

A két mecénást összekapcsolja Fra Stefano Paone (Pavonus, Pagano) da Salerno domonkos szerzetes személye is. A salernói dómban a Giovanni által 1482-ben alapított orgonán az 1930-as években még látható volt bíborosi címere.²⁷³ Stefano a bíboros familiárisa volt, 1474-ben Ferrante nápolyi király orgonistájaként működött, később Rómába került, majd 1483-ban Firenzében dolgozott, a SS. Annunziata-templom kápolnájában. 1483 augusztusában Beatrix királyné és Mátyás király Lorenzo de' Medicinek írt leveleikben kéri a Magnificót, hogy a Budán számukra készülő orgona ügyében támogassa Stefanót.²⁷⁴ 1484. január 31-én ugyancsak Beatrix írt újra Lorenzónak, arról, hogy Stefano ügyében felvette a kapcsolatot Giuliano Gondi firenzei bankárral, nyilván azért, mert ő finanszírozza majd költségeit.²⁷⁵ Az említett orgona alighanem a budai királyi palota díszudvara keleti szárnyában lévő Szűz Mária-kápolnába készült.²⁷⁶

Századokkal később Esztergommal kapcsolatos műveikben Perényi Ferenc (1655) és Schmitth Miklós (1758) írtak arról, hogy Giovanni d'Aragona az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház északi oldalánál a temetőben kápolnát építtetett Szent Mihály arkangyal tiszteletére.²⁷⁷ A temetőkápolnák gyakran kapták a Szent Mihály-titultust, tekintettel a szent utolsó ítéleti lélekmérő funkciójára.²⁷⁸ Perényi verse így szól:

Végül, hogy az égre megérlelődve szárnya nőjön,
oltárt emelt az Angyalok fejedelmének.
Saját magát tömjénezve a tömjénnel.²⁷⁹

Művészettörténeti Értesítő 70 (2021)

10. Louis Nicholas d'Hallart – Michael Wening: A budai vár ostroma dél felől, 1686. Budapest, BTM Kiscelli Múzeum, Fővárosi Képtár, Metszettár W 1078

Schmitth szerint Ippolito d'Este elődje, Aragóniai János a székesegyházon kívül, a temetőben építtette a kápolnát.²⁸⁰ A két állítás azonban valószínűleg nem állja meg a helyét, mert három 15. század végi oklevél szerint az érsek engedélyével és beleegyezésével azt igazából az esztergomi várnagy, Alfarellus Ferratius emelte. A legelső, Mátyás által Bécsben 1488. július 17-én kiadott oklevél az alapításról múlt időben szól, tehát a gesztusra még Giovanni d'Aragona életében sor kerülhetett.²⁸¹ A kápolna kapuját díszíthette az az Aragóniai-címeres lunetta dombormű, amelyet 1764-ben a székesegyház északi részének bontásakor találtak. Széless György arról írt, hogy a címert szírének tartották,²⁸² amelyek Mikó Árpád szerint igazából tritónok vagy tritónnók lehettek. A lunettának két halfarok-töredékét ismerjük.²⁸³ A harmadik töredék egy pilaszteré, felül 1482-es évszámmal (ANNO DNI 1482), alatta egy koronás aragóniai címert faragtak ki.²⁸⁴ 1764-ben Széless György szerint alatta ott volt Mátyás címere is.²⁸⁵ Mindebből Lővei Pál és Mikó Árpád arra következtet, hogy itt Beatrix királyné címeréről van szó,²⁸⁶ tehát a (valószínűleg szimmetrikus elhelyezésben szereplő) pilaszter címerdíszé itt csak aktuális uralkodójelző funkciót tölt be, akárcsak az említett montecassinói sekrestyelavabón az aragóniai királyi címer, vagy Esztergomban a Bakócz-kápolna kupolacsegelyein az Ulászló-címer. Az 1482-es évszámból akár arra is következtethetünk, hogy a Szent Mihály főangyal-kápolna építése ekkoriban

kezdődött, vagy a két címerrel díszített pilaszter Giovanni d'Aragona más, eddig ismeretlen székesegyházbéli építkezéséhez kapcsolódott.

Antonio Bonfini Mátyás palotáit ismertető leírásaival azt kívánta érzékeltetni, hogy Mátyás az antik építészetet hozta újra napfényre.²⁸⁷ Annak bizonyítéka, hogy Alberti építészeti elméleti alapelvei elfogadásra találtak Mátyás építkezéseiben, az önhordó ablak-, és ajtókeretezések, parkányok alkalmazása, az Alberti-féle *structura* és *ornamentum*, tehát a teherhordó kitöltő falazat és az önhordó reneszánsz tagozatok kettőssége, amely a Mátyás-kori magyarországi építési gyakorlatot is jellemezte.²⁸⁸

Ötvösség: Caradosso, egy kiemelkedő ötvös Giovanni d'Aragona és Mátyás udvarában

A Giovannival kapcsolatos írott források gyakran szólnak zálogba, biztosítékkul adott ötvöstárgyairól. Kevesebb az a forrás, amely biztosan általa készített ötvöstárgyat dokumentál. Így például 1483 őszén (második magyarországi küldetése előtt) adományoz a montecassinói apátságnak egy fa alakú, ezüst ereklyetartót, egy nagy ezüst keresztet, rajta kálvária-jelenettel és címerével, egy ezüst kelyhet aranyozott kupával, valamint néhány, többek közt aranybrokátból és selyemből

készült oltár-antependiumot, valamint más értékes brokátparamentumokat, amelyek mind címerével voltak díszítve.²⁸⁹

A fiatal Paolo Cortesi (1471–1510) *De Cardinalatu* című művében írt le egy Giovanni római házában működő ötvösműhelyt, a piano nobile északi oldalán, ahol így a megvilágítás állandó.²⁹⁰ A műhelyben finom vékony aranybevonatokat, drágakőfoglalásokat, plaketteket és antikizáló vésett köveket munkáltak meg.²⁹¹ Cortesi itt látta a Cristoforo Foppa (Caradosso)²⁹² neves milánói ötvös által készített, mitológiai jelenetekkel díszített pompás ezüst tintatartót. Gian Cristoforo Romano egy 1505. július 20-án Milánóban keltezett levelében írt Isabella d'Estének a Caradosso által eladásra ajánlott két tárgyról: egy díszes vázáról és az általa készített tintatartóról, mint a kor legszebb darabjáról.²⁹³ Giovanni halála idején még nem volt kész a tintatartó, Caradosso csak 1485 után fejezhette be, ezért ajánlhatta fel megvételre. Ambrogio Leone 1525-ben Velencében megjelent *De Nola* című, a dél-itáliai városról szóló régiségteni művében szintén olvashatjuk a kiemelkedő műtárgy *ekphrasisát*, leírását. A nyolcszögű talapzat oldalait négy mitológiai jelenet díszíti: Ganümedész elrablása, a lapithák és kentaurok harca, Herkules és Cacus, és Herkules és a nemeai oroszlán.²⁹⁴ Bár azt sem lehet kizárni, hogy az Ambrogio Leone által 1525-ben leírt tintatartó csak hasonló, de nem volt azonos a Giovanni házában készülttel.²⁹⁵ Clifford M. Brown és Sally Hickson úgy véli, hogy Caradosso az 1475–1479 vagy az 1480–1485 közötti években lehetett Giovanni alkalmazottja, amikor írott forrás nem említi Milánóban.²⁹⁶

A tintatartóhoz hasonló kiemelkedő kvalitású ötvöstárgyakat ismerünk egy Mátyással kapcsolatos forrásból is. Amikor 1476-ban a Rudolf von Rüdesheim boroszlói és Filipec János váradi püspök által vezetett magyar küldöttség²⁹⁷ Nápolyba utazott Beatrixért, megálltak Federigo da Montefeltro urbinói udvarában, ahol bemutattak egy rendkívül díszes, hegy alakú sótartót, valamint egy aranykancsót, amelynek felnyúló csőre helyén egy tatógó sárkány ágaskodott. Ezeket Mátyás küldte nászajándékként Beatrix számára. A leírást Bonfini beillesztette magyar történetébe, pontosságából következik, hogy az eseményen azt személyesen láthatta.²⁹⁸

Mátyás szintén rajongott az ötvöstárgyakért, sokszor ajándékozott ilyet. Az írott forrásokban számtalan ilyen feljegyzést találunk.²⁹⁹ Például a magyar király által a Domenico Camisati püspöknek adományozott kelyhek ma a rieti székesegyház kincstárában találhatóak és valószínűleg erdélyi ötvösök készítették a király megbízásából.³⁰⁰ Mátyás egyházi felszereléseket és ötvöstárgyakat is ajándékozott az esztergomi egyház élére kinevezett Giovanni

d'Aragonának. Bonfini az 1485 körül született *Symposion de virginitate* művében, a II. könyv legvégén írta, hogy a magyar uralkodópár színarany szövésű miseruhát és mitrát, tíz ezüst liturgikus edényt és egy 12 talentum súlyú³⁰¹ aranykelyhet ajándékozott a bíborosnak.³⁰² Francesco d'Aragona pedig „egy arannyal kihímezett bíborköpenyt, ezen kívül egy ezüstözött kocsit, egy elefántcsont pálcát, egy babérmkoszorút, továbbá tíz, aranyzabolával és díszekkel ékes lovat” kapott tőlük.³⁰³ Mivel azonban ezen ajándékok Bonfini 1484–85-ben Itáliában írt fiktív történetében szerepelnek, nem feltétlenül tekinthetők konkrét tárgyakról szóló szöveges forrásoknak.³⁰⁴ Ezekkel szemben igazi tárgyakról, asztali edényekről számolt be Raffaello Maffei 1480. március 24-én Niccolò Liscinek írt levelében, amelyeket a magyar uralkodópár ajándékozott a bíborosnak.³⁰⁵ Mátyás ezüstedényeket küldött apósának, Ferrante királynak is Nápolyba.³⁰⁶

Mit tudunk Caradosso magyarországi útjáról? Luigi da Barberino 1489. február 13-án Lorenzo de' Medicinek Rómából írt leveléből tudjuk, hogy 1488 nyarán az ötvös Firenzében járt és Lorenzóval együtt megállapították egy vörös kalcdongemmaról, hogy az nem antik.³⁰⁷ Ekkor valószínűleg Rómában is megfordult.³⁰⁸ 1489. július 23-án Domenico di Piero velencei ékszerész és műkereskedő Magyarországra küldött kámeát, ékszereket és edényeket („cameo” és „altre zògie et vasi”).³⁰⁹ Stefano da Castrocaro 1489. július 29-én Lorenzo titkárának, Niccolò Michelozónak írt levelében beszámolt arról, hogy korábban Magyarországra menet Caradosso újra Firenzében járt. A városkapunál elvettek tőle gemmákat és gyöngyöket, és Piero de' Medici csak nagy ügyelbajjal tudta azokat visszaszerezni és visszaadni az ötvösnek. Úgy tűnik, ez alkalommal újra megtekintette Lorenzo gyűjteményét a Via Larga-i Medici palotában.³¹⁰

1489. augusztus 21-én Ludovico Sforza Paviából levelet írt titkárainak, Bartolomeo Calcónak és Alvisio Terzagónak, amelyben megemlíti Mapheo da Foppa fiát, tehát Caradosst, akinek a felséges magyar király asztali ezüstjeit kellett díszítenie („e venuto per ornare li argenti dela tavola delo Serenissimo re De ungharia”).³¹¹ 1490 tavaszán merült fel, hogy Sienában tárgyaljon Francesco di Giorgióval a dóm ügyében, de végül más ment oda helyette, ő Velencébe utazott, hogy Ludovicónak gemmákat vegyen.³¹² A fenti adatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Caradosso 1489 késő nyaratól tartózkodhatott a magyar király udvarában,³¹³ de 1490 tavaszán már újra Milánóban volt.³¹⁴

1490. március 11-én Bécsből jelentette Ludovicónak követe, Maffeo da Treviglio, hogy Mátyás a Bacchus-szobor (és az indiai tyúkok) elküldését nagyon

11. Mátyás-kálvária, felső része: 1402, alsó része: 1480-as évek. Esztergom, Főszékesegyházi kincstár, ltsz.: 1964.19.1. Mudrák Attila felvétele

Művészettörténeti Értesítő 70 (2021)

sürgeti.³¹⁵ 1490. április 16-án a Vigevanóban tartózkodó Ludovico Sforza írt Mátyáshoz akkreditált követének, Maffeo da Trevigliónak Bécsbe, hogy Caradossót, ahogy kész lesz a Bacchus-szobor restaurálása, kérésére az indiai tyúkokkal együtt küldi a magyar királynak: „ne mancharemo de fare che Caradosso vengha ancora luy essendo desyderato da la Maestra sua per quale mandaremo alla dicta Maesta epsi Baccho et galline: como demonstra ella desiderare³¹⁶”. De ezt a tervet a magyar uralkodó 1490. április 6-án bekövetkezett halála megghiúsította, amiről nyilvánvalóan Ludovico tíz nappal később még nem tudott. A levél azonban igazolja, hogy Caradossót Mátyás 1490 tavaszán Milánóból újra meg kívánta hívni, ám erre a második utazásra már nem kerülhetett sor.³¹⁷ Összefoglalva a tényeket, joggal következtethetünk arra, hogy Caradossót először nem a milánói udvar, hanem Giovanni d’Aragona ajánlhatta Mátyásnak.³¹⁸ Igaz, hogy a bíboros akkor már nem élt, mégis, két budai tartózkodásakor a magyar uralkodópárral folytatott beszélgetéseken sokszor szóba kerülhetett az általa Rómában foglalkoztatott neves ötvös, különösen, ha ismerjük Mátyás vonzódását az ötvöstárgyak iránt: sokszor ajándékozott ilyet vagy kapott másoktól ajándékba. Legalábbis erősen számításba jöhet ez a lehetőség is. Ekkoriban már Corvin János és Bianca Maria Sforza tervezett házasságának diplomáciai előkészületei folytak. A *per procuram* házasságot Corvin János nevében Filipecz János váradi püspök kötötte 1487. november 25-én Milánóban, a szentszéket Ascanio Sforza bíboros képviselte.³¹⁹

Caradosso szerzősége már régen felmerült a Mátyás királlyal kapcsolatos legpompásabb ötvöstárgy, az ún. Mátyás-kálvária reneszánsz stílusú alsó része, talapzata kapcsán. Ezt a véleményt képviselte Balogh Jolán is.³²⁰ Mint ezt Kovács Éva bizonyította, a tárgy felső, gótikus részét a Kálvária-jelenettel Flandriai Margit ajándékozta 1403 újev napján férjének, Merész II. Fülöpnek (1342–1404).³²¹ A tárgy új, reneszánsz kori alsó része a felső részhez idomulva ugyancsak háromszög alapformájú.³²² A karmos állatlábakon nyugvó talapzat fölött áll egy hornyolt testű váza, amelyet három szfinx vesz körül, mellső lábaikkal Mátyás magyar–cseh királyi címerének pajzsát tartják. A nagyobb és kisebb átmérőjű gyűrűtag között ívelt, fordított csonkakúp alakú kisebb váza és három delfin kapott helyet, a felső gyűrűtag fölött a háromszög alakú párkányt három grisaille-zománckép díszíti: a Sol, a Luna és Jupiter/Merkur diadalkocsis planétaábrázolásai.³²³ (11. kép) A reneszánsz rész stíluskapcsolatai egyértelműen Lombardia felé mutatnak, Milánóra és környékére. Paola Venturelli felsorolta, melyek azok az ötvöstárgyak, amelyek stílusukban, meg-

oldásaikban rokonok a Mátyás-kálváriával. Ezek a ma Granadában őrzött tükör-ereklyetartó (1493), a Girolamo Basso della Rovere által a padovai Basilica del Santónak adományozott ereklyetartó (1496 körül), a londoni Victoria and Albert Museum szentségtartója, egy Raffaele Riario bíboros által ajándékozott oltárkereszt a savonai dómmúzeumban,³²⁴ és talán a legközelebbi analógiaként a Milánótól délkeleti irányban, kb. 30 km-re fekvő Lodi püspöke, Carlo Pallavicino (1456–1497) által 1495-ben székesegyházának adományozott aranyozott ezüst tabernákulum (ma: Lodi, Museo Diocesano). (12. kép) Ezek mind az ötvösségi, mind a zománcképek festészeti megoldásaiban, részleteikben sok

12. Lombard műhely, 1495 előtt: Pallavicino tabernákulum. Lodi, Museo Diocesano d’Arte Sacra. *AL’Oro e la Porpora kat.*, 1998. nyomán

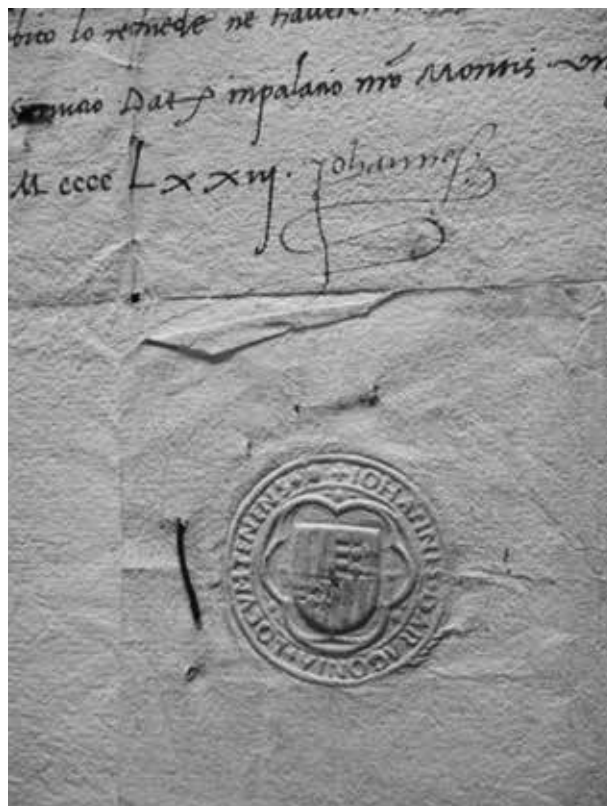
13. Giovanni d' Aragona, mint a Collegium Disciplinatorum Sanctae Marthae vallásos testvérület beiratkozott tagjának címere a névkönyvben, 1482. Codice di Santa Maria. Archivio di Stato di Napoli, Biblioteca, n. 1., fol. 17

hasonlóságot mutatnak az esztergomi remekkel.³²⁵ A festett részletek Giovan Pietro Birago és Francesco da Castello miniatúrafestők korabeli alkotásaival tartanak rokonságot. Az utóbbi mester részt vett a szintén a lodi katedrálisnak 1495-ben készült karkönyvek (ma Lodi, Biblioteca Comunale Laudense és New York, Pierpont Morgan Library) festett díszítésének készítésében.³²⁶ A részletek és az ornamentika Mantegna körének hatását mutatják.³²⁷ Franz-Joachim Verspohl úgy vélte, a felső részt II. Pál pápa a nála 1465 májusában követségben járt Janus Pannoniusszal küldte el Mátyásnak, Nagy Zoltán és a Ragghiantiak Antonio Pollaiolónak attribúálták a reneszánsz alsó részt, és Mátyás és Beatrix 1476. évi esküvőjével hozták kapcsolatba.³²⁸

Filippo Rolandi, Pietro Bellano és Giovanni aranyművesek 1488. június 14-én Milánóban három évre Budára szerződtek. A Rolandiak Caradosso apjával, Giovanni Maffeo Foppával is dolgoztak együtt a pavai Certosa megrendelésére.³²⁹ Mivel tudjuk, hogy Caradosso 1489 késő nyaratól az 1490. év elejéig a magyar király udvarában tartózkodott, elképzelhető, hogy a négy lombard ötvös ekkor készítette el a Kálvária alsó részét. Caradossonak nem maradt fenn autentikus műve, de Cellini dicséri sokszínű művészetét traktátusában.³³⁰ Carlo Pallavicino apja, Orlando Pallavicino őgróf fontos szerepet játszott Bianca Maria Sforza és Corvin János házasságának előkészítésében, ez hidat teremt Lombardia és Buda között az 1480-as évek végén.³³¹ A Mátyás-kálváriával kapcsolatos kutatási kérdések azonban még korántsem tekinthetők megoldottnak.³³²

Caradosso neve felmerülhet esetleg Mátyás portréérmének készítése kapcsán is. Mint már említettük, ez a kérdés is nagyon ingoványos területe a Mátyás-kori művészetnek. A Philoztratosz-kódex kettős címlapjának bal oldalán (fol. 1v) Nero és Hadrianusé között a magyar király éremportréja jelenik meg. A legújabb kutatások szerint – a pergamenanyag miatt – e kódex is Budán készült, 1487–1490 között.³³³ Az éremportréknak nagy jelentősége volt az idoneitás, a hatalomra való alkalmasság szempontjából.³³⁴ Miután Caradosso éppen a kódex készítésének idején dolgozott Budán, nem kizárható, hogy ő készítette el Mátyás ún. második éremportréját.³³⁵

Mecénásaink typariumai ugyancsak az ötvösség tárgykörébe tartoznak. Kutatásaim során többféle pecsétjét találtam meg eddig Giovanni d'Aragonának. A montecassinói bencés apátság levéltárában egyetlen pecsétjét tartják számon.³³⁶ Itteni kommandátorapáti tisztségét 1471-ben kapta meg. Az egyik okmányt egy helytartói apáti egyszerű pecséttel hitelesítette. Az apátsági titkárság által küldött fotón sajnos csak az 1473-as dátum látszik. A körpecsét hat karéjba foglalt közepén az Aragóniai ház kicsi, nem részletező címere

14. Montecassino, Bencés apátság levéltára, Giovanni d'Aragona kommandátorapáti pecsétje, 1473

szerepel³³⁷, a kettős körirat szövege: LOCVMTENENS + IOHANNIS D'ARAGONIA. (13–14. kép)

Fennmaradt kétféle bíborosi pecsétje is (1477. december 10-én kapta bíborosi kinevezését). A korábbi, egyszerűbb, csak bíborosi kalapjával koronázott címerét tartalmazó pecsét körirata: IOANNES CARDINALIS DE ARAGONIA.³³⁸ (15. kép) A későbbi, sokkal díszesebb bíborosi pecsét lenyomatának két példányát ismerjük. Az egyik, jobb szélén kissé sérült vörös színű viaszlenyomat a Vatikáni Levéltárban őrződött meg.³³⁹ Egy másik, felső részén hiányos lenyomat viszont az Esztergomi Primási Levéltárban maradt fenn.³⁴⁰ (16. kép) A mandorla alakú pecsétmező közepén Szűz Mária ül az egyszerű előlapú trónszéken. A *Madonna lactans* típusba tartozik: a kis Jézus fedetlen bal melle felé nyúl, míg hasonlóan fedetlen jobb mellét saját jobb kezével fogja. A trónszéket baluszteres karfapár jellemzi, amelyekre a hátlapot kétoldalt közrefogó, két végén volutákban végződő íves, rovátkolt szegély támaszkodik. A szegélyre felül háromszögű timpanonnal lezárt párkány ül, az orommezőben Istenszemmel, felette farkuknál palmettával összecsomózott delfinpár került a mandorla felső csúcsába. A két mellékalak attribútumok hiányában nehezen azonosítható.³⁴¹ A középső figurális kompozíció talapatát három kör alakú lemez képezi, a pecsét alján lófej pajs

15. Giovanni d'Aragona első bíborosi pecsétjének lenyomata 1480. február 21-én kelt oklevelén. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, DL 18166

(*testa di cavallo*) formájú bíborosi címerét faragták ki, felette bíborosi kalapjával és a lelógó bojtokkal. A pecsét töredékes körirata: (SIGILL?)VM DON IOANNIS CARDINALIS (DE) ARAGONIA. A viaszlenyomatok egy kiváló minőségű, kora reneszánsz *typarium* lenyomatát őrizték meg, amely valószínűleg 1478-ban készülhetett, első bíborosi kinevezését követően. Ikonográfiájának tisztázásához, esetleges attribúciójáról további kutatások szükségesek.³⁴² Caradosso feltételezett első római tartózkodásával (1475–1479) egybevéghat a datálás, így akár ő is lehetett a pecsétnyomó ötvöse, de ezt a hipotézist egyelőre nem tudjuk ténnyel alátámasztani. (15. kép)

16. Giovanni d'Aragona második bíborosi pecsétjének lenyomata 1484. június 15-én kelt oklevelén. Esztergom, Primási levéltár, Székesfőkapitányi Levéltár, Lad. 53. Fasc. 3. nr. 16

Mátyás király pecsétjei jól feldolgozottak, egyes típusainak formai kialakítása és használata is nagyrészt tisztázott.³⁴³

ÖSSZEGRZÉS

Már említettem Paolo Cortesi véleményét, aki *De cardinalatu* munkájában Giovanni d'Aragonát könygyűjtőként Lorenzo de' Medici mellé helyezi.³⁴⁴ Ezenfelül támogatta apátságait, titulás templomait. Római bíborosi rezidenciáiban adott otthont nagyszámú familiárisainak, számuk elérte a Cortesi által követelménynek felállított 120/140 főt, ezek között jelentős mívészek is voltak (Gaspere da Padova, Caradosso), ugyanakkor szoros kapcsolatot tartott a kor neves gondolkodóival. Mátyás udvara mágnesként hatott az itáliai humanistákra, akik irodalmi mívveikben dicsőítették őt, éppúgy, mint kisebb mértékben Giovanni. Ficino mindkettőjükkel levelezett.

A magyar uralkodó nagy anyagi erőt áldozott mecénásságára, kulturális és mívészeti programját

politikájának szolgálatába állította, ennyiben Giovanni apjával, Ferrantéval vonható párhuzamba. Az Aragóniai-dinasztia Nagylelkú Alfonz által megalapozott tradíciójának méltó képviselője, a bibliofilként kiemelkedő bíboros nagy hatással volt Mátyás Corvina-könyvtárának kifejlődésére. Közös volt náluk az építészetre és az ötvösségre fordított különleges figyelmük is, amelynél a reneszánsz építészeti traktátusok (Alberti, Filarete) és az elsőrangú ötvösmívész, Caradosso közös érintkezési pontok voltak. Felice Feliciano, a bíboros által is foglalkoztatott és Magyarországra hozott sokoldalú humanista pedig könyvkötőként dolgozott Mátyásnak is.

Giovanni d'Aragona számos egyházi javadalmat halmozott fel, s már fiatalon megkapta a bíborosi

stallumot. Apja, Ferrante nápolyi király támogatásával és országának az Egyházi Állammal fennálló hagyományos szoros kapcsolata miatt esélye lett volna akár a pápai méltóság megszerzésére is, ha nem halt volna meg hirtelen 29 évesen. Mátyás számos politikai és hadi siker után új fővárosában, Bécsben hunyt el. Mátyásnak megvolt az esélye, illetve inkább törekvése, hogy egy új, a Hunyadi-dinasztián alapuló erős közép-európai birodalmat

építsen ki, és akár német-római császár is legyen, akárcsak elődje, Luxemburgi Zsigmond magyar és cseh király.

Mindkét férfi pályafutása korán ért véget: nagy-szerű hadi, politikai és egyházi karriersikerek után idő előtt derékba tört életük. De az általuk létrehívott műalkotásokkal mindketten a reneszánsz művészet és humanista kultúra kiemelkedő, nagy hatású mecénásai voltak.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AH – Ars Hungarica

AHA – Acta Historiae Artium

Alexander 2016 – *Jonathan J. G. Alexander: The Painted Book in Renaissance Italy, 1450–1600.* Yale University Press, New Haven and London 2016.

„Az ország díszére” kat. 2020 – *Zsupán Edina* szerk.: „Az ország díszére”. A Corvina könyvtár budai műhelye. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának katalógusa) Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2020.

Balogh 1923/1926 – *Balogh Jolán: Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez a reneszánsz-korban.* *Archaeologiai Értesítő* ú. f. 40. 1923–26, 189–209.

Balogh 1966 – *Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában, I–II.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1966.

Balogh 1985 – *Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet.* Magvető Könyvkiadó, Budapest 1985.

Banfi 1937 – *Florio Banfi: Raffaello Maffei in Ungheria.* *L'Europa Orientale* XVII. 1937, 462–488.

Bentley 1987 – *Jerry H. Bentley: Politics and Culture in Renaissance Naples.* Princeton University Press, Princeton NY 1987.

Berzeviczy 1908 – *Berzeviczy Albert: Beatrix királyné, 1457–1508.* (Magyar történelmi életrajzok) Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1908.

Bibliotheca Corviniana 1976 – *Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: Bibliotheca Corviniana. 2., javított kiadás.* Magyar Helikon–Corvina, Budapest 1976.

Bonfini 1941 – *Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades IV et dimidia V. Tomus IV. – Pars I. Edd. József Fögel – Béla Iványi – Ladislaus Juhász.* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum) M. K. Egyetemi nyomda, Budapest 1941.

Bonfini 1995 – *Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei.* Fordította Kulcsár Péter. Balassi Kiadó, Budapest 1995.

Borsi 2006 – *Stefano Borsi: Leon Battista Alberti e Napoli.* Edizioni Polistampa, Firenze 2006.

Brown–Hickson 1997 – *Clifford M. Brown – Sally Hickson: Caradosso Foppa (ca. 1452 – 1526/27).* *Arte Lombarda* CXIX. 1997, 1, 9–39.

Chambers 1992 – *[David] [Anderson] Chambers: A Renaissance Cardinal and his worldly Goods. The Will and Inventory of Francesco Gonzaga (1444–1483).* (Warburg Institute Surveys and Texts XX.) The Warburg Institute, University of London, London 1992.

Clough 1992 – *Cecil H. Clough: Federico da Montefeltro and the kings of Naples: a study in fifteenth-century survival.* *Renaissance Studies* 6. 1992, 2, 113–172.

Corvina Augusta 2014 – *Edina Zsupán* hg. unter Mitarbeit von Christian Heitzmann: *Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.* (Ex Bibliotheca Corviniana. Supplementum Corvinianum III.) Bibliotheca Nationalis Hungariae, Budapest 2014.

Csapodi 1973 – *Csapodi Csaba: The Corvinian Library. History and Stock.* (Studia Humanitatis Vol. 1.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.

D'Amico 1983 – *John F. D'Amico: Renaissance Humanism in Papal Rome. Humanists and Churchmen on the Eve of the Reformation.* (Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science, 101st ser., 1.) The John Hopkins University Press, Baltimore and London 1983.

DBI – *Dizionario Biografico degli Italiani.* Treccani, Roma 1960–

de la Mare 1984 – *Albinia C[atherine] de la Mare: The Florentine Scribes of Cardinal Giovanni of Aragon.* In: *Cesare Questa – Renato Raffaelli, a cura di: Il libro e il testo. Atti del Convegno Internazionale.* Urbino, 20–23 settembre 1982. *Università degli Studi di Urbino*, Urbino 1984, 243–293.

de la Mare 1985 – *Albinia de la Mare: New Research on Humanistic Scribes in Florence.* In: *Miniatura fiorentina del Rinascimento 1440–1525. Un primo censimento, a cura di Annarosa Garzelli.* Vol. 1. *Giunta Regionale Toscana – La Nuova Italia Editrice*, Firenze 1985, 395–600.

De Marinis 1947 – *Tammaro De Marinis: La biblioteca napoletana dei re d'Aragona. vol. II., III., IV.* Hoepli, Milano 1947.

De Marinis 1952 – *Tammaro De Marinis: La biblioteca napoletana dei re d'Aragona. vol. I.* Hoepli, Milano 1952.

Diplomacziái Emlékek III., IV. – *Nagy Iván és Nyáry Albert* szerk.: *Magyar diplomacziái emlékek Mátyás király korából 1458–1490.* Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest 1877 (III. köt.), 1878. (IV. köt.)

Eubel 1901 – *Conradus Eubel: Hierarchia catholica medii aevi, vol. II., Sive summorum Pontificum, S. R. E. Cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta. Monasterii, sumptibus et typis librariae Regensburgianae, 1901.*

Farbaky 2017 – *Péter Farbaky: Patrons and Patterns: The Connection between the Aragon Dynasty of Naples and the Hungarian Court of Matthias Corvinus.* Ra-

- dovi Instituta za povijest umjetnosti / Journal of the Institute of Art History, Zagreb XLI. 2017, 23–31.
- Feuer-Tóth 1990 – *Rózsa Feuer-Tóth: Art and Humanism in Hungary in the Age of Matthias Corvinus*. Ed. Péter Farbaký. (Studia Humanitatis 8.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1990. [Magyar nyelvű változata: Művészet és humanizmus a korareneszánsz Magyarországon. MÉ XXXVI. 1987, 1–53.]
- Figliuolo 1997 – *Bruno Figliuolo: La cultura a Napoli nel secondo Quattrocento. Ritratti di protagonisti*. (Fonte e Testi. Raccolta di Storia e Filologia) Forum, Udine 1997.
- Furstenberg-Levi 2016 – *Shulamit Furstenberg-Levi: The Accademia Pontaniana. A Model of a Humanist Network*. Brill, Leiden–Boston 2016.
- Fusco–Corti 2006 – *Laurie Fusco – Gino Corti: Lorenzo de' Medici. Collector and Antiquarian*. Cambridge University Press, Cambridge–New York 2006.
- Graciotti–Vasoli 1994 – *Sante Graciotti – Cesare Vasoli, a cura di: Italia e Ungheria all'epoca dell'Umanesimo corviniano*. (Fondazione Giorgio Cini – Civiltà veneziana. Studi, vol. 45.) Leo S. Olschki, Firenze 1994.
- Haffner 1997 – *Thomas Haffner: Die Bibliothek des Kardinals Giovanni d'Aragona (1456–1485). Illumierte Handschriften und Inkunabeln für einen humanistischen Bibliophilen zwischen Neapel und Rom*. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1997.
- Hobson 1989 – *Anthony Hobson: Humanists and Bookbinders. The Origins and Diffusion of the humanistic Bookbinding 1459–1559 with Census of historiated Plaque and Medaillon Binding of the Renaissance*. Cambridge University Press, Cambridge–New York–Port Chester–Melbourne–Sidney 1989.
- Hollingsworth–Richardson 2009 – *Mary Hollingsworth – Carol M. Richardson eds.: The Possessions of a Cardinal. Politics, Piety, and Art, 1450–1700*. The Pennsylvania State University Press, University Park (PA) 2009.
- A holló jegyében 2004 – *Monok István szerk.: A holló jegyében. Fejezetek a Corvinák történetéből*. Corvina Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2004.
- A Home of Arts and Muses 2017 – *Edina Zsupán ed.: A Home of Arts and Muses. The Library of King Matthias Corvinus. (De Bibliotheca Corviniana. Supplementum Corvinianum IV.) Bibliotheca Nationalis Hungariae, Budapest 2017*.
- Horváth 2011 – *Horváth Richárd: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. (História Könyvtár. Kronológiák, adatárak 12.) História–MTA Történettudományi Intézete, Budapest 2011.
- Hunyadi Mátyás, a király kat. 2008 – *Farbaký Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András szerk.: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. (A Budapesti Történeti Múzeum kiállításának katalógusa) Budapesti Történeti Múzeum, Budapest 2008.
- ItK – Irodalomtörténeti Közlemények
- Italy & Hungary 2011 – *Péter Farbaký – Louis A. Waldman eds.: Italy & Hungary, Humanism and Art in the Early Renaissance [Villa I Tatti series 27.]*, (Villa I Tatti–Officina Libraria, Florence–Milan 2011).
- Kalous 2017 – *Antonín Kalous: Late Medieval Papal Legation. Between the Councils and the Reformation*. (Viella History, Art and Humanities Collection 3.) Viella, Roma 2017.
- E. Kovács 2002 – *E. Kovács Péter: Magyarország és Nápoly politikai kapcsolatai a Mátyás-korban*. In: *Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György szerk.: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, Budapest 2002, 229–247.
- Kristeller 1956 Gondi – *Paul Oskar Kristeller: Francesco Bandini and his consolatory dialogue upon the death of Simone Gondi*. In: *Uő: Studies in Renaissance Thoughts and Letters*. Edizioni di storia e letteratura, Roma 1956, 411–435.
- Kristeller 1956 Naples – *Paul Oskar Kristeller: An unpublished description of Naples by Francesco Bandini*. In: *Uő: Studies in Renaissance Thoughts and Letters*. Edizioni di storia e letteratura, Roma 1956, 395–410.
- La Biblioteca Reale di Napoli kat. 1998 – *Gennaro Toscano, a cura di: La Biblioteca Reale di Napoli al tempo della dinastia Aragonese / La Biblioteca Real de Nápoles en tiempos de la dinastia Aragonesa (A nápolyi Castel Nuovóban rendezett kiállítás katalógusa)* Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana, Valencia 1998.
- MKSz – Magyar Könyvszemle
- Martí 2017 – *Martí Tibor: Oklevelek Aragóniai Beatrix hagyatékából. Magyar vonatkozású források a spanyol katonai lovagrendek iratanyagában*. Történelmi Szemle LIX. 2017, 491–523.
- Mattia Corvino e Firenze kat. 2013. – *Péter Farbaký – Dániel Pócs – Magnolia Scudieri – Lia Brunori – Enikő Spekner – András Végh, cura di: Mattia Corvino e Firenze. Arte e umanesimo alla corte del re di Ungheria (A firenzei Museo di San Marco kiállítási katalógusa)* Giunti, Firenze 2013.
- Mátyás király levelei I–II. – *Fraknói Vilmos: Mátyás király levelei. Külügyi Osztály. I. köt. 1458–1479. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1893.; II. köt. 1480–1490. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1895*.
- MÉ – Művészettörténeti Értesítő
- Mikó 1988 – *Mikó Árpád: Ippolito d'Este esztergomi érseki udvara és a reneszánsz kőfaragás Magyarországon (1487–1497)*. AH VI. 1988, 2, 133–142.
- Mikó 2010 – *Mikó Árpád: Beatrix királyné psalteriumának helye. Kérdések a Bibliotheca Corvina könyvfestői és könyvkötői körül*. MÉ LIX. 2010, 2, 261–273.
- Mitchell 1961 – *Charles Mitchell: Felice Feliciano Antiquarius. Proceedings of the British Academy 47*. 1961, 197–221, Plates XXVI–XLI.
- MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- Nel segno del corvo kat. 2002. – *Ernesto Milano, a cura di: Nel segno del corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490)*. (A modenai Biblioteca Estense Universitaria kiállításának katalógusa) (Il giardino delle Esperidi 16.) Il Bulino, Modena 2002.
- Pajorin 2007 – *Pajorin Klára: Bonfini egyik informátora, Prospero Caffarelli szentszéki követ Magyarországon*. In: *Jankovics József főszerk., Császtvay Tünde, Csörsz Rumen István, Szabó G. Zoltán szerk.: „Nem súlyd az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html. MTA Irodalomtudományi In-

- tézet, Budapest 2007, 267–273. (letöltés ideje: 2020. március 10.)
- Pajorin 2011 – Pajorin Klára: Aragóniai Beatrix szerepe Mátyás király irodalmi mecénatúrájában. ItK CXL. 2011, 158–167.
- Parlato 2010 – Enrico Parlato: “Morse lo cardinal de Ragona”. Cerimoniale e arte funeraria a Santa Sabina e nella Roma di fine Quattrocento. In: Mario Bevilacqua – Daniela Gallavotti Cavallero, a cura di (con un saggio introduttivo di Marcello Fagiolo): *L’Aventino dal Rinascimento a oggi. Arte e architettura.* (I Colli di Roma I.) Artemide, Roma 2010.
- Pócs 2008 – Pócs Dániel: Urbino, Firenze, Buda – minták és párhuzamok a királyi könyvtár fejlődésében. In: Hunyadi Mátyás, a király kat. 2008, 147–163.
- Pócs 2011 – Pócs, Dániel: White Marble Sculptures from the Buda Castle: Reconsidering Some Facts about an Antique Statue and a Fountain by Verrocchio. In: *Italy & Hungary*, 2011, 553–608.
- Pócs 2012 – Pócs Dániel: A Didymus-corvina. Hatalmi reprezentáció Mátyás király udvarában. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Budapest 2012.
- Ráth 1890, I, II. – Ráth György: Arragoniai János. Századok XXIV. 1890, I. 328–336; II. 414–424.
- Ritoókné 2002 – Ritoókné Szalay Ágnes: A római föliratok gyűjtői Pannóniában. In: *Úó: „Nympha super ripam Danubii”.* Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Szerk. Jankovits László. (Humanizmus és reformáció 28.) Balassi Kiadó, Budapest 2002, 75–86.
- Schallaburg kat. 1982 – Tibor Klaniczay – Gottfried Stangler – Gyöngyi Török hrsg.: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. [Ausstellungskatalog, Schloß Schallaburg] Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums (Neue Folge Nr. 118.), Wien 1982.
- The Painted Page kat. 1994 – Jonathan J. G. Alexander ed.: *The Painted Page. Italian Renaissance Book Illumination 1450–1550.* Prestel Verlag, London–Munich 1994.
- Toscana 2010 – Genaro Toscano: Gaspere da Padova e la diffusione del linguaggio mantegnese. In: Rodolfo Signorini, Viviana Rebonato e Sara Tammaccaro, a cura di; con la collaborazione di Elga Disperdi e Ines Mazzola: Andrea Mantegna. Impronta del genio. Convegno internazionale di studi. Padova–Verona–Mantova, 8, 9, 10 novembre 2006. Leo S. Olschki, Firenze 2010, Tomo I., 363–396.
- C. Tóth 2019 – C. Tóth Norbert: Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 9.) Magyar Tudományos Akadémia Magyar Medievisztikai Kutatócsoportja, Budapest 2019.
- C. Tóth–Horváth–Neumann–Pálosfalvi 2016 – C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. (Magyar Történelmi Emlékek – Adattárak). MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2016.
- Venturelli 2003 – Paola Venturelli: Milano / Ungheria. Orefici e oreficerie tra Francesco da Castello, Caradosso e Bianca Maria Sforza. *Arte Lombarda* 139. 2003/3, 110–117.
- Zambotti 1934–37 – Bernardino Zambotti: *Diario ferrarese dall’anno 1476 sino al 1504*, ed. Giuseppe Pardi. (Rerum italicarum scriptores, raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento, XXIV, 7.) Nicola Zanichelli, Bologna 1934–1937.
- Zsupán 2010 – Zsupán Edina: A Beatrix-psalterium geneziséhez. *MÉ* 59. 2010, 233–260.
- Zsupán 2019 – Zsupán Edina: A Corvina könyvtár budai műhelye. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának eredményei. *Századok* 153. 2019, 997–1036.
- Zsupán 2020 – Zsupán Edina: A budai műhely. In: „Az ország díszére” kat. 2020, 21–62.

JEGYZETEK

* A tanulmányomhoz szükséges kutatás nagy részét a National Gallery of Art (Washington DC) keretén belül működő Center for Advanced Study in the Visual Arts (CASVA) kutatóintézetől elnyert két hónapos Ailsa Mellon Bruce Visiting Senior Fellowship tette lehetővé, 2019 őszén. Köszönöm Deborah Howard (University of Cambridge) és Joseph Connors (Harvard University) ösztöndíj kérelmemhez adott ajánlását, a CASVA-ban Elizabeth Cropper dékánnak, Therese O’Malley és Peter Lukehart dékán-helyetteseknek, valamint Helen Tangires főadminisztrátornak és a CASVA könyvtárosainak munkám segítségét. Kutatásaim utólagos rövid összefoglalása az évkönyvükben: *Péter Farbaký: The Role of John of Aragon (1456–1485) in the Art Patronage of Matthias Corvinus, King of Hungary*, in *CENTER* 40, National Gallery of Art, Center for Advanced Study in the Visual Arts. Record of Activities and Research Reports, June 2019 – May 2020. Washington, CASVA at the National Gallery of Art, 2020, 80–83. E helyen is köszönöm tanulmányírásum során nyújtott támogatását feleségemnek, Farbakýné Deklava Lillának és a következő kollégák: Pajorin Klára, Pócs Dániel, Spekner Enikő és Zsupán Edina

számos tanácsát, javító megjegyzését, valamint Miriam Li Donni, Vinni Lucherini és Paolo Parmiggiani segítségét külföldi publikációk és illusztrációk beszerzése terén. Köszönöm a hazai közgyűjteményekben dolgozó kollégák számos segítségét is. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének Rendszeres Osztálya által 2020. november 24-én rendezett vitaülésen előadhattam e témáról, a hozzászólások és utólagos megjegyzések szintén segítettek írásom befejezésében.

¹ A századfordulós történeti művek: *Berzeviczy* 1908; *Úó: Béatrice d’Aragon, reine de Hongrie, 1457–1508.* Honoré Champion, Libraire-éditeur, Paris 1911; *Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok.* Gerevich Tibor és Jakubovich Emil közreműködésével közli Berzeviczy Albert. (Magyar történelmi emlékek 1. oszt. Okmánytárak) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1914. *Beatrix királyné könyvtáráról* I. *Csaba Csapodi: La biblioteca di Beatrice d’Aragona, moglie di Mattia Corvino.* In: *Mátyás Horányi – Tibor Klaniczay, a cura di: Italia ed Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1967, 113–133; *mecénásságáról* I. *Mikó Árpád: Beatrix királyné.* In: *Hunyadi Mátyás, a király kat.* 2008, 251–253;

Uő: Beatrice d'Aragona e il primo rinascimento in Ungheria. In: Italy & Hungary 2011, 409–425; Pajorin 2011; Farbaký 2017. Főként 1490 utáni sorsáról l. Jessica O'Leary: Wife, Widow, Exiled Queen. Beatrice d'Aragona (1457–1508) and Kinship in Early Modern Europe. In: Lisa Hopkins – Aidan Norrie eds.: Women on the Edge in Early Modern Europe. Amsterdam University Press, Amsterdam 2019, 139–158.

² Réthelyi Orsolya: Hunyadi Mátyás házasságai és házassági kísérletei. In: Hunyadi Mátyás, a király kat. 2008, 247–250.

³ Haffner 1997, 35; Pajorin 2011, 159.

⁴ E. Kovács 2002, 229–247. (Giovanniról csak néhány szót ejt.) Giovanni mecénási jelentőségét csak kevesen vették észre a magyar szakirodalomban: Pócs 2008, 152–153; Pajorin 2011, 162, 164; Farbaký 2017, 25–26. A magyar Anjoukról legújabbban Csukovits Enikő: Az Anjouk Magyarországon. I. rész. I. Károly és uralkodása (1301–1342); II. rész. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395). MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2012 és 2019.

⁵ Haffner 1997. Életéről l. még: Edith Pásztor: Aragona, Giovanni d'. In: DBI, vol. 3. Roma 1961, 697–698. A magyar szakirodalomban legkorábban l. Ráth 1890, I., II.

⁶ Haffner 1997, 35.

⁷ Figliuolo 1997, 110–113. Giovanni Ranzano és Bessarion kapcsolatáról: John Monfasani: Platina, Capranica, and Perotti. Bessarion's Latin Eulogists and the Date of His Birth. In: Paola Medioli Masotti ed.: Bartolomeo Sacchi il Platina (Piadena, 1421–Roma, 1481), Atti del convegno internazionale di studi per il V centenario. Antenore, Padova 1986, 97–136: 100–103.

⁸ Haffner 1997, 36–37.

⁹ Ezeket l. életrajzában: Haffner 1997, 7–29.

¹⁰ Haffner 1997, 9–10.

¹¹ Johannes ad Aragonia: Oratio ad Sixtum IV. Roma, Johannes Philippus de Lignamine, [1471 után]. (H 1547, GW 2309, ISTC ia00939800); De Marinis 1952, 244. és 245. között; Haffner 1997, 10. és Thomas Haffner: La collezione del Cardinale Giovanni d'Aragona. In: La Biblioteca Reale di Napoli kat. 1998, 242.

¹² Figliuolo 1997, 388–392. A traktátust Nápolyban Riessinger nyomtatta ki, 1472. március 1-én. [4 Inc. s. a. 496] (GW 6385).

¹³ Haffner 1997, 11.

¹⁴ Haffner 1997, 12, 35. jegyzet.

¹⁵ Csontos János: Beatrix királyné imakönyve Mőlkben. Magyar Könyvszemle 5. 1880, 377–381; Csapodi Csaba: Beatrix-királyné Psalteriuma Melkben. Magyar Könyvszemle 76. 1960, 428–430.

¹⁶ Adamik Tamás: Psalterium Beatae Mariae Virginis. Beatrix királyné imádságos könyvének értelmezése. I–III. I. rész: Vallástudományi Szemle 14. 2018, 1, 103–115; II. rész: uo. 14. 2018, 2, 87–96; III. rész: uo. 15. 2019, 1, 91–104. A tanulmányra Ritoókné Szalay Ágnes hívta fel a figyelmemet.

¹⁷ Hunyadi Mátyás, a király kat. 2008, 261–262, 5.9. kat. sz. (Pócs Dániel).

¹⁸ E. Kovács 2002, 236; Enrica Guerra, a cura di: Il carteggio tra Beatrice d'Aragona e gli Estensi (1476–1508). Aracne Editrice, Roma 2010, 12/16. jegyzet. Hivatkozik: Cronica di Napoli di Notar Giacomo. Forni Editore, Bologna 1980, 131.

¹⁹ Ennek dokumentumát közölte: Marti 2017, 504–517. (3b. okmány)

²⁰ A kísérétről l. még: Berzeviczy i. m. (1914, 1. j.) 28; Balogh 1966, I., 696; Haffner 1997, 12; Marti 2017, 503.

²¹ Zambotti 1934–37, 93.; E. Kovács 2002, 237–238.

²² Berzeviczy 1908, 161–163; E. Kovács 2002, 238–239.

²³ Figliuolo 1997, 117–118. Ranzano 1488–1491 között a Nápolyi Királyság követeként szolgált Mátyás udvarában. Uo. 118–122.

²⁴ Eubel 1901, 18, 5. jegyzet; Haffner 1997, 12.

²⁵ Eubel 1901, 47, Annotationes no. 373, 374; Haffner 1997, 13–14. Az új bíborosok az avatás szertartása során megkapják a bíboröltönyt, kalapot, a zafírgyűrűt, majd a száj bezárása és kinyitása (*occlusio et aperitio oris*) szertartásával a fontos ügyekben titoktartást fogadnak, a hivatali ügyekben hozzászólási és szavazási joggal tagjai lesznek a bíborosi kollégiumnak, a pápai tanácsnak és tagjai lesznek valamely kongregációnak. L. Balogh Margit: Lemondási szándék, bevezetett letétel. Magyar Tudomány 174. 2013, 5, május, 558–562: 558.

²⁶ Eubel 1901, 47, Annotationes no. 379. A reneszánsz korszakának pápai legátusairól: Kalous 2017, 42. és uo. 129. jegyzet, 73. A Közép-Európába kinevezett 1447–1525 közötti legátusok összesített táblázata: uo. 206–208. Az egyházi javadalmakkal és búcsúkkal kapcsolatos jogaikról l. uo. 76, 78, 80, 84, 95, 96–97, 99.

²⁷ Ennek szokásáról, és a kinevezés és az indulás közti időszakról: Kalous 2017, 106–108.

²⁸ Haffner 1997, 14. Ugyanabban az évben, 1479-ben sok magyar is belépett a Szentlélek ispotály testvérületébe, erről l. Csukovits Enikő: A római Szentlélek-társulat magyar tagjai (1446–1523). Századok 134. 2000, 211–244; Fedeles Tamás: Magyarok Rómában Mátyás király korában. In: Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás szerk.: Pécsi Tudományegyetem. Bölcsész Akadémia 3. PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács, Pécs 2019, 187–224: 197–198.

²⁹ Hűségese alattvalóját Ferrante 1465-ben Maddaloni grófjává nevezte ki. Életéről: Franca Petrucci: Diomede Carafa. In: DBI, vol. 19., Roma 1976, 244–530. Diomede 1464-től építette fel palotáját Nápolyban, a nemesség egyik legfontosabb találkozóhelyénél, a *plateia Nidi* területén [ma via San Biagio de' Librai], majd a nápolyi San Domenico Maggiore-templom Cappella del Crocifissojában temették el. Életútjáról, mecénásságáról, műgyűjtéséről, nápolyi palotájáról és síremlékéről a Carafa család történetének kontextusában l. Bianca de Divitiis nagy munkáját: Architettura e committenza nella Napoli del Quattrocento. Marsilio, Venezia 2007. (Köszönöm, hogy könyvének digitális változatát kéresemre elküldte.) Barbaro megjegyzéséről uo. 26. Palotájáról l. még Uő: Antiquities as *gelatine*: The Palace of Diomede Carafa in the Eyes of Constanza d'Avalos. In: Machtelt Israëls – Louis A. Waldman eds.: Renaissance Studies in Honor of Joseph Connors. Villa I Tatti–The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies, Florence 2013, Vol. I., 430–439, az épület alapkövéről Uő: Memories from the Subsoil. Discovering Antiquities in Fifteenth-Century Naples and Campania. In: Jessica Hughes – Claudio Buongiovanni eds.: Remembering Parthenope: The Reception of Classical Naples from Antiquity to the Present. Oxford University Press, Oxford 2015, 189–216; Diomede Carafa politikai szerepéről és a memorialék jelentőségéről l. még: Bentley 1987, 141–147.

³⁰ Az intelmek csaknem mindegyikét tartalmazó kódex őrzési helye: Nápoly, Società Napoletana di Storia Patria, Biblioteca, XX C 26., a Giovanninak szóló írásrész: ff. 67r–68r. A Beatrixnak írt *De institutione vivendi* művét tartalmazó másik kódex jelzete: Parma, Biblioteca Palatina, Ms. Parm. 1654. Az intelmek kritikai kiadása: *Diomede Carafa: Memoriali*. Edizione critica a cura di Franca Petrucci Nardelli. Bonacci Editore, Roma 1988. Itt: *Memoriale a lo reverendissimo monsignore cardinale de Aragonia del camino have da fare in Ungaria et cetera*, 377–382. L. még *Carlo Vecce: I memoriali ungheresi di Diomede Carafa*. Prospettive Settanta n.s. XIV. 1992, 4, 467–487; a tanulmány újabb változata ugyanezzel a címmel: In: Tibor Klaniczay – József Jankovics eds.: *Matthias Corvinus and the Humanism in Central Europe*. Balassi Kiadó, Budapest 1994, 241–263; a szöveget felülvizsgálva itt újra kiadta a tanulmány függelékeként: *Appendice. Il memoriale al cardinal Giovanni d' Aragona*. Uo., 260–263.

³¹ *Eubel* 1901, 47, annotationes no. 385.

³² *Zambotti* 1934–37, 69. Az 1179. évi III. Lateráni Zsinat 25 főben maximálta egy pápai követ kíséretének nagyságát, a IV. ugyancsak. Ennek ellenére a követek akár 50 fős kíséretet is vittek magukkal. L. *Kalous* 2017, 129.

³³ Apja, Gherardo di Giovanni Maffei III. Callixtus és II. Pius alatt pápai titkárként szolgált a Vatikánban. A Rómában született Raffaele filozófiai, teológiai és ógörög tanulmányokat követően szintén a Kúriában dolgozott, 1468-ban II. Pál pápa *scriptor apostolicus*nak nevezte ki. 1477. szeptember 4-én Giovanni Seghierinek írt levelében beszámolt arról, hogy Giovanni bitoros szolgálatába állt, azért, hogy pápai megbízásaiban segítségére legyen. Stefano Benedetti szerint Maffei IV. Sixtus megbízásából kísérte el Giovannit magyarországi útjára. 1478. június 3-án Raffaele is belépett a római S. Spirito konfraternitásába. Széles körű intellektuális kapcsolatrendszere volt, például Pico della Mirandolával, Polizianoval és Lorenzo de' Medicivel is levelezett, annak ellenére, hogy bátyja, Antonio részt vett a Pazzi-összeesküvésben, és ezért ki is végezték 1478 májusában. Antonioval közös nyomdájuk volt a római Sant' Eustachio templom közelében, ahol a római kúria használatára állítottak elő könyveket. (*Banfi* 1937, 470; *Stefano Benedetti*: Maffei, Raffaele, in DBI, vol. 67. Treccani, Roma 2006, 252–256.)

³⁴ *D'Amico* 1983, 82–83.

³⁵ *Commentariorum rerum urbanarum libri XXXVIII* nagy műve röviden kitér a magyar történelemre is. Nyomtatásban elsőként Rómában 1506-ban, majd Párizsban 1511-ben jelent meg, megelőzve Bonfini és Ransano munkáit. L. *Pajorin Klára*: Maffei, Raffaele. In: *Köszeghy Péter főszerk., Tamás Zsuzsanna szerk.: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, XIII. köt. Balassi Kiadó, Budapest 2012, 391–392.

³⁶ Kiadta Symeon Nicolaus Nardus, Città Cortesiana [San Gimignano]. Antonio Maffei Caterina Cortesit vette el feleségül, így a két, római kúriában szolgáló család rokonságba került egymással, l. *D'Amico* 1983, 82. A kiadásban Paolo testvére, Lattanzio Cortesi vett még részt. A pápai kancelláriáról fontos szintézis: *Thomas Frenz: Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527)*. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, Band 63.) Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1986. Köszönöm Fedeles Tamásnak, hogy felhívta figyelmemet erre a könyvre. Cortesi művéről: *Kathleen Weil-Garris* –

John D'Amico: The Renaissance Cardinal's Ideal Palace: A Chapter from Cortesi's "De Cardinalatu". In: Henry A. Millon ed.: *Studies in Italian Art History 1, Studies in Italian Art and Architecture 15th through 18th Centuries*. (Memoirs of the American Academy in Rome, Vol. 35.) MIT Press, Cambridge MA 1980, 45–123: 66.

³⁷ *Mitchell* 1961, 197.

³⁸ Oxford, Bodleian Library, Canon. Ital. 15., f. 23v. Idézi: *Mitchell* 1961, 201, 4. jegyzet.

³⁹ *Mitchell* 1961, 201, 4. jegyzet.

⁴⁰ *Gionata Liboni: Roverella, Lorenzo*. In: DBI, vol. 88, Treccani, Roma 2017, 858–860; *Balogh* 1966, I., 678. Roverellát II. Pius a török elleni magyarországi (1466), majd a csehországi husziták elleni kereszties hadjáratban (1471) való egyházi közreműködéssel bízta meg. 1473-ban ő adta össze Beatrix nővérét, Eleonora d' Aragonát és Ercole d' Estét és fontos szerepe volt Mátyás és Beatrix házasságának előkészítésében is. Szerepének fontosságát újabban kiemelte *Paolo Parmiggiani: Benedetto da Maiano in Ungheria: i ritratti di Mattia Corvino e di Beatrice d' Aragona a Budapest*. Prospettiva Nn. 153–154, Gennaio–Aprile 2014, 2–38: 13. L. még: *Klaniczay Tibor: A keresztieshad eszméje és a Mátyás-mitosz*. ItK LXXVIII. 1975, 1–14.

⁴¹ *Ritókne Szalay Ágnes: Nympha super ripam Danubii*. ItK 87. 1983, 67–74: 70; újra megjelent: in *Uő: „Nympha super ripam Danubii”*. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Szerk.: Jankovits László. (Humanizmus és reformáció 28.) Balassi Kiadó, Budapest 2002, 87–102: 94–95; *Uő: Der Kult der römischen Epigraphik in Ungarn zur Zeit der Renaissance*. In: August Buck – Tibor Klaniczay – S. Katalin Németh hrsg.: *Geschichtsbewusstsein und Geschichtsschreibung in der Renaissance*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1989, 65–75; *Uő: A római fölirotok gyűjtői Pannoniában*. In: Mikó Árpád – Takács Imre szerk.: *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. (Kiállítási katalógus.) Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994, 318–325: 320; újabb megjelenése: *Ritókne* 2002.

⁴² *Mitchell* 1961, 201.

⁴³ *Paola Tosetti Grandi: Andrea Mantegna, Giovanni Marcanova e Felice Feliciano*. In: Rodolfo Signorini, Viviana Rebonato e Sara Tammaccaro, a cura di: *Andrea Mantegna. Impronta del genio*. Convegno internazionale di studi. Leo S. Olschki, Firenze 2010, 273–361: 303/78. jegyzet. Francesco di Giuliano Porcari régiséggyűjtő és humanista, IV. Sixtus útfelügyelője volt. L. *Anna Modigliani: Porcari, Stefano*. In: DBI, vol. 85. Treccani, Roma 2016, 19–24.

⁴⁴ *Franco Pignatti: Feliciano, Felice*. In: DBI, vol. 46. Treccani, Roma 1996, 83–90.

⁴⁵ *Mitchell* 1961, 202. Pignatti előző jegyzetben idézett biográfiájában ugyancsak homályba vész életének vége.

⁴⁶ *Banfi* 1937, 473. Zeno a calabriai, Cosenza közeli San Marco Argentano püspöke volt, Francesco d' Aragona nevelője (*Silvano Borsari: Aragona, Francesco d'*. In: DBI, vol. 3., Roma 1961, 694.). Giovanni Pontano neki ajánlotta *De beneficentia* című művét. (*Karl A. E. Emenkel: Die Stiftung von Autorschaft in der neulateinischen Literatur [ca. 1350–ca. 1650]*. Brill, Leiden 2015, XXIII.)

⁴⁷ „A dì 14, il marti. Il reverendissimo cardinale De Ragona, don Zoanne fiolo del Re Ferando, fratello de la duchessa nostra, hozi venne a Ferrara con 25 muli caregi e 200 cavali.” *Zambotti* 1934–37, 69.

⁴⁸ „Al quale ge andò incontra la duchessa nostra con il fiolo suo don Alphonse. E fu acompagnato dal ponte de

San Zorzo insino a Corte da tuti li preti e frati de questa citade con le croxe sotto il baldachino, e fu alozato in Castello Vecchio e la famiglia soa in Schivanolgio.” *Zambotti* 1934–37, 69. A bíborost és pápai legátust köszöntötték a szakrális jellegű körmenettel.

⁴⁹ L. erről: *Banfi* 1937, 465.

⁵⁰ *Zambotti* 1934–37, 69.

⁵¹ Mátyás király levelei I., 455–456, 308. sz. Antonín Kalous úgy véli, a bíboros valóban ezen az útvonalon érkezett (*Kalous* 2017, 121.), ez azonban nincs így, a továbbiakat.

⁵² *Wertner Mór*: VIII. A Balog nb. felsőlendvai Szécsi család nemzedékrendi táblája. Turul XV. 1897, 3, 138. Szécsi Miklóst királyi lovászmesterként regisztrálták 1469–71 és 1473–75 között, 1481-ben Beatrix királyné lovászmestere, 1483-ban udvarmestere volt. L. C. *Tóth–Horváth–Neumann–Pálosfalvi* 2016, 118, 119, 159, 160.

⁵³ *Banfi* 1937, 474.

⁵⁴ *Horváth* 2011, 110.

⁵⁵ *Bonfini* 1995, 838. (Kulcsár Péter fordítása.) Az eredeti szöveg: „Ad huius anni exitum, Decembri mense, Ioannes Aragonius cardinalis ac legatus apostolicus, ac Beatricis reginae frater, a Mathia rege Budae tertia hora noctis excipitur: et tanto quidem apparatu et honore, ut summo pontifici, Augustove imperatori nihil amplius fieri potuisset. Cum tanto enim plausu pompaque procerum et sacerdotum cumque tot denique funalibus caereis in urbem admissus, ut noctem in diem versam diceres. Faustis ubique honoribus semper excultus, vel supra, quam optari posset.” *Bonfini* 1941, 104. (IV, 5, 309–310). Az éjszaka harmadik órája a napnyugta utáni harmadik órát jelenti a kor itáliai szóhasználatában, tehát nem éjjeli három órát. L. *David R. Coffin* recenziója George L. Hersey Alfonso II and the Artistic Renewal of Naples, 1485–1495 c. könyvéről (New Haven–London, Yale University Press, 1969), *Journal of the Society of Architectural Historians* 31. 1972, 1, 64–67: 66.

⁵⁶ Gyűjtési helyei: Buda, (Buda)Tétény, Csepel-sziget, Óbuda, Solymár, Szentendre, Komárom, Győr, Tata, Siklós. *Ritoókné* 2002, 80–81. L. még *Theodoros Mommsen* ed.: CIL [Corpus Inscriptionum Latinarum], vol. III, Inscriptiones Asiae, Provinciae Evropa Graecarum, Illyrici Latinae, Pars prior. Berlin, Georg Reimer, 1873, 438–463, no. 3390–3688. passim. Antiquusról uo.: 413. <https://feedburner.google.com/fb/a/mailconfirm?k=usbEtFHTUGb4wwbHLZOT2iCbRI> (letöltés: 2020. július 24.) Michael Fabricius Ferrarinus, a Reggio emiliani karmelita kolostor priorjának legbővebb, harmadik másolatában maradtak fenn a pannóniai antik emlékek szövegei és rajzai. Őrzési helye: Michele Fabrizio Ferrarini: Antiquarium, Reggio Emilia, Biblioteca Panizzi e Decentrate, Mss. Regg. C 398, fols. CLXII–CLXVIIv. Legújabbán digitális formában is látható: http://digilib.netribe.it/bdr01/visore2/index.php?pidCollection=Ferrarini:1&v=1&pidObject=Ferrarini:1&page=L_r (letöltés: 2020. december 4.). Néhány gyulafehérvári kívül két bécsi kő is kiegészíti a sort: CLXVII r,v és CLXVIII r. Mommsen is írt Antiquissimus daciaci, gyulafehérvári gyűjtéseiről is: *Mommsen* i. m. 153.

⁵⁷ *Mommsen* i. m. (56. j.): CIL III 3488., Ferrarini kéziratában: CLXIIIv, illetve digitálisan 332; *Ritoókné* 2002, 80–81.

⁵⁸ *Horváth* 2011, 110. A lövöldi (városlódi) I. (Anjou, Nagy) Lajos által 1346-ban alapított középkori, a ba-

rokk korszakban átépített templom és rendház kutatását Csengel Péter és Gere László végezte. *Csengel Péter – Gere László*: Előzetes jelentés a városlódi karthauzi kolostor kutatásáról (Preliminary report on the archeological survey of the Carthusian Convent in Városlőd). Műemlékvédelmi Szemle 6. 1996, 1, 53–84.

⁵⁹ „Iste liber est domus vallis sancti Michaelis Archangelii in Leweld ordinis Cartusiensis. Emptus eidem domui per Inclitum Regem Mathiam Anno domini 1480, quo anno cum Domina Regina Beatrice contorali sua visitavit et pernoctavit in predicto clastro in festo Conversionis Sancti Pauli concomitante Reverendissimo et illustrissimo domino Johanne filii incliti Regis Sicilie sive Neapolis Cardinali et conservatore ordinis Cartusiensis Legato a Latere misso.” *Knausz Nándor*: Az esztergomi Corvinoxodexek. Athenaeum Ny., Budapest 1880, 19–20. A fenti magyar fordítást l. *Németh Péter*: A városlódi karthauzi kolostor története és régészeti emlékényaga I. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19–20. 1993–1994, Veszprém 1994, 367–382.

⁶⁰ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Inc. I. 1., *Raynerius de Pisis*: Pantheologia S. Summa Universae Theologiae. (Lövöldi corvina-ősnymotatvány.) Az inkunábulumról *Genthon István*: Esztergom műemlékei. I. rész. Múzeumok, kincstár, könyvtár. (Magyarország műemléki topográfiája. I. köt.). Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest 1948, 29. számon: 348–350. A fenti idézet: 348. L. még *B. Koroknay Éva*: A lövöldi karthauzi kolostor kötéseiről. Esztergom Évtapjai – Annales Strigonienses. Az Esztergomi Múzeumok Évkönyve I. 1960, 25–32: 26. és uo. 11. jegyzet.

⁶¹ *Horváth* 2011, 111.

⁶² C. *Tóth–Horváth–Neumann–Pálosfalvi* 2016, 69, 25. jegyzet; és *Karl Nehring*: Mátyás külpolitikája. In: Barta Gábor szerk.: Mátyás király 1458–1490. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990, 104–118: 107, 110.

⁶³ *Galla Ferenc*: Mátyás király és a Szentszék. In: Lukinich Imre szerk.: Mátyás király emlékkönyv. Franklin-Társulat, Budapest é. n. (1940), 95–170: 119; *Vecce* i. m. (30. j., 1994) 258, 42. jegyzet.

⁶⁴ A pápai kinevezésekről, valamint királyi oklevél méltóságsorában való első előfordulásáról (1484. június 29.) l. C. *Tóth–Horváth–Neumann–Pálosfalvi* 2016, 28. és uo. 14. jegyzet.

⁶⁵ *Fügedi Erik*: Uram, királyom. A XV. századi Magyarország hatalmasai. Gondolat Kiadó, Budapest 1974, 118–119. Haffner 30 000 dukátot ír, ami kissé túlzás: *Haffner* 1997, 15.

⁶⁶ Ez a hely a mai Dísz tér 1. sz. teleknek felel meg. L. *Végh András*: Buda város középkori helyrajza I. köt. (Monumenta Historica Budapestinensia XV.) Budapesti Történeti Múzeum, Budapest 2006, 157–161. Itt kell kitérnem János pápai legátus által kiadott két oklevélnek a MNL OL honlapján szereplő rossz datálására (Q szekció). Mint már említettem, IV. Sixtus 1479. április 19-én nevezte ki Giovannit pápai legátusnak, és csak az év decemberében érkezett meg Budára. A DL–DF 18166. számú, Budán a királyi palotában kiadott oklevelének 1479. február 21-i dátuma rossz, mivel a pápa pontifikációjának 9. évében keletkezett, a helyes időpont: 1480. február 21. A DL–DF 71291 számú, szintén Budán kiadott oklevél javított keltezése 1479. március 16. helyett 1480. március 29. Köszönöm Spekner Enikőnek, hogy észrevételeimet helyben hagyta és a helyes dátumokkal pontosította.

⁶⁷ Kulcsár Péter fordítása. *Bonfini* 1995, 848. A latin eredeti: *Bonfini* 1941, IV-VI-112: „Eodem anno Ioannes cardinalis Aragonius, qui cum summa pontificis potestate paulo ante venerat in Ungariam, Strigonium quinto idus Maias intravit et archiepiscopatum accepit a Mathia datum.” A dátum május 11.: I. *Horváth* 2011, 111, 898. jegyzet.

⁶⁸ *Horváth* 2011, 111, 898. jegyzet. Az ilyen típusú oklevelekkel a király személyes jelenléte nem igazolható teljes bizonyossággal.

⁶⁹ *Horváth* 2011, 111, 899. és 900. jegyzetek.

⁷⁰ *Ráth* 1890, I., 335.

⁷¹ Kulcsár Péter fordítása: *Bonfini* 1995, 838. Az eredeti latin szöveg: „... sexto tamen mense, ex quo venerat, amplissime donatus a rege dimittitur, quin ex illius aulicis nemo fuit, quem regis liberalitas non attigerit.” *Bonfini* 1941, IV-V-311.

⁷² MNL OL, Diplomatikai Levéltár, Q 332, DL 18382. Keltezése: „datum Bude in palatio regio”. Idézi: *Balogh* 1966, I., 67. Spekner Enikő hívta fel a figyelmemet arra, hogy a Magyi formuláskönyvbe is bemásolták az óbudai apácák javára tett rendelkezésről szóló oklevelét.

⁷³ MNL OL, DF 252082, eredetije: Nadbiskupijski arhiv, Zágráb. (Az oklevél a szlavóniai Kőrösön kelt, a veszprémi püspökre bizza a zágrábi püspök és Vitovec Görgey zagarjei gróf, illetve a zagarjei nemesek közötti tized ügy rendezését, ő ugyanis akadályoztatva van, mivel vissza kell térnie a római kúriába: „Nos itaque propter nostrum a dictis regno Vngarie aliisque provinciis et locis nobis decretis ad romanum curiam recessum legitime impediti...”)

⁷⁴ Mátyás király levelei II., 38–39, 27. sz. levél; *Berzeviczy* 1908, 232.

⁷⁵ Nem adnak meg pontos dátumot velencei tartózkodásáról: *de la Mare* 1984, 246; *Martin Lowry*: Nicholas Jenson and the Rise of Venetian publishing in Renaissance Europe. Oxford, B. Blackwell, 1991, 112–113, 133, 17. jegyzet, hivatkozva: Archivio di Stato di Venezia, Scuola Grande di San Marco, Busta 4, Mariogola 1480–1549, fols 154r, Rvo Zuane de Aragonia cardinal; The Painted Page kat. 1994, 114, cat. no. 46. Fraknói időpontja: Mátyás király levelei II, 27. sz., 38, 2. jegyzet. (A dátumra vonatkozó forrását nem adja meg, lehet, hogy látta az eredeti könyvet?)

⁷⁶ *Banfi* 1937, 477.

⁷⁷ *Zambotti* 1934–37, 79. „A di ultimo, il luni. El reverendissimo cardinale don Zoane Da Ragona, fiolo del Re Ferando, Re de Napoli, venne ad hore 3 de nocte hozi in questa citade, al quale il di passato il duca nostro messer Hercule ge hera andato incontra insino in Corbola. El quale cardinale torna de Ongaria, da vedere la sorella soa, la Rezina de Ongaria, e la sua persona hè allocata in Castello Vechio e la famiglia in caxa di Pendalgi. E ritorna a Roma con gran compagnia.”

⁷⁸ *De Marinis* 1952, 85 és 127, n. 47.

⁷⁹ Életéről I. *Tiziano Ascari*: Canale, Matteo. In: DBI vol. 17. Treccani, Roma 1974, 697–698. 1481-ben már Nápolyban találjuk. Úgy látszik az Aragóniaiaknál keresett támogatást, mert Ferrantéhoz levelet, Federico d'Aragonához öt költeményt írt. (*Tammaro De Marinis – Alessandro Perosa*, raccolti e pubblicati da: Nuovi documenti per la storia del Rinascimento. Leo Olschki Editore, Firenze 1970, 218, 220–221.)

⁸⁰ „E a di 18 agosto 1480, giunse in Firenze un Cardinale, figliuolo del Re, che veniva d'Ungheria, andava a Roma.”

Luca Landucci: Diario fiorentino dal 1450 al 1516, continuato da un anonimo fino ad 1542, a cura di Iodoco Del Badia. Firenze, Sansoni, 1883, 36. A magyar szakirodalomban Giovanni firenzei látogatásának jelentőségére felfigyelt: *Dániel Pócs*: Dal Palazzo di via Larga al Castello di Buda: gli oggetti dello scrittoio di Lorenzo e il collezionismo di Mattia Corvino. In: *Mattia Corvino e Firenze* kat. 2013, 206–209: 206.

⁸¹ Közölte: *Fusco–Corti* 2006, 322–323. Doc. 163: Modena, Archivio di Stato, Archivio Segreto Estense, Carteggio degli Ambasciatori, Firenze 2/A, 1480. augusztus 21.: „Poi andò [Giovanni d'Aragona] suso dove era la camera de Lorenzo, aparata da sua [paper torn here: signoria], et in ogni loco erano varie copie de figure, le quale contemplava. Andò poi a vedere la camera dove stava Cosmo, conducta in milgiore [sic= migliore] forma, dove erano libri et pure picture molto solenne. Andò poi ne la sala, vete [sic= vide] quelle forcie de Hercule, tute comendò [Antonio Pollaiuolo's paintings of the Deeds of Hercules]. Poi intrò ne la camera fu di Piero, et gi [sic= gli] la mostrò, et quello cortile con zardino di sopra, in solaro [sic= solaio] con quela lozeta [sic= loggetta], et de questa camera intrò in capella et monstrò[!] la sua capella. Poi intrò nel studio pure de la camera fu di Piero, et qui monstrò prima el dicto studio cum tante copie de libri che era una cosa stupenda, tuti digni, scripti cum penna. Poi tornammo pure [p.323.] soto quella lozeta li de dicta camera. Et in su una tavola li fece venire le sue zoie, che erano vasi, bochali, confetiere de prede [sic= pietre] fornite d'oro, che erano de diverse prete [sic= pietre], diaspesi [sic= diaspri] et altre. Eraci [sic= Ci era] uno bichiero de cristallo fornito con el coperto et uno piè de arzeno, erali ligate perle de conto, rubini et diamanti, et alter prede. Una schudella scholpita dentro de tante varie figure, che era una cosa digna, fu reputata de valuta de quatromilia ducati [the Tazza Farnese]. Poi li fece portare dui bacilli grandi pieni de meda[gl]ie antique, uno de meda[gl]ie d'oro et l'altro pien de meda[gl]ie de arzeno, poi una cassetta con molto zoie, anelle, et altre prede inta[gl]iate.... Poi el prefato monsignore andò a vedere San Marcho et la libreria, poi quello zardino de Lorenzo li.” A forrást később sokan felhasználták, a hazai kutatásban elsőként ismertette és a magyar–firenzei reneszánsz kori kapcsolatok szemszögéből jelentőségét kiemelte *Pócs* előző jegyzetben i. m., i. h. A palota hasonló, 1459-ből származó leírását adja Galeazzo Maria Sforza apjához írt levelében, I. *Rab Hatfield*: Some Unknown Descriptions of the Medici Palace in 1459. *The Art Bulletin* LII. 1970, 3, 232–249.

⁸² *Fusco–Corti* 2006, 21. és 331–332, Doc. 194.

⁸³ *Haffner* 1997, 16.

⁸⁴ *De la Mare* 1984, 246.

⁸⁵ *Eubel* 1901, 48, annotations no. 393; *de la Mare* 1984, 246.

⁸⁶ *Haffner* 1997, 16, 67. jegyzet.

⁸⁷ Rangoniról I. *Kristóf Ilona*: Gabriele Rangone (Veronai Gábor) pályája (1410/20–1486). In: *Fedeles Tamás szerk.: Mátyás király és az Egyház. Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpont, Pécs 2019, 65–82; Guido de Blasi*: Rangoni, Gabriele, detto Gabriele da Verona. In: DBI, vol. 86, 2016, 406–409; *C. Tóth–Horváth–Neumann–Pálosfalvi* 2016, 69. 1410-ben született a Brescia melletti Chiariban, 1437-ben belépett a ferences szerzetesrendbe és hamarosan Giovanni da Ceprano mun-

katársa lett, egyikévé a husziták és törökök ellen kiküldött ferenceseknek. 1469-ben, amikor Mátyást cseh királynak választották, Rangoni a szolgálatába állt tanácsadóként, sőt 1474-ben kancellárként, majd 1476–1480 között fő- és titkos kancellárként működött. 1472-től erdélyi püspök, 1474-ben IV. Sixtus *legatus a latere* nunciának nevezte ki Magyarországra, hogy segítse Mátyást a törökök és a husziták elleni harcban. 1475-től egri püspök lett, ugyanakkor Mátyás szorgalmazta bíborosi kinevezését, ami 1477-ben történt meg. Bíboros dékáni tituláris temploma a római Santi Sergio e Bacco templom lett. 1478-ban a pápa megbízta, hogy hozza létre a békekötést Mátyás, Kázmér lengyel és Ulászló cseh király között, amely 1478-ban meg is valósult. A Ferrara elleni háború során (1482–1484) mint velencei köztársasági alattvaló a Velence-párti bíborosokhoz csatlakozott. Ez a tény magyarázza, hogy a másik háborús oldalhoz tartozó Mátyással egyre inkább elhidegült a viszonya, és amikor a magyar uralkodó (nyilván Beatrix nyomására) unokaöccsét, a hétéves Ippolito d'Estét 1486. április 1-én esztergomi érseknek nevezte ki, ezt a pápánál Rangoni már nem tudta támogatni. Az idős, 76 éves bíboros 1486. szeptember második felében halt meg Rómában, s a S. Maria in Aracoeli templomban temették el, az általa épített San Bonaventura-kápolnában. (Roberto Cobiánchi: Gabriele Rangone [d. 1486]. The First Observant Franciscan Cardinal and His Chapel in Santa Maria in Aracoeli, Rome. In: *Hollingsworth–Richardson* 2009, 61–76.) Mátyás bíborosi lobbistáiról l. még *Kalous* 2017, 184.

⁸⁸ Mátyás király levelei II., 50–52, 33. sz. levél; 52–53, 34. sz. levél.

⁸⁹ Mátyás király levelei II., 88–89, 52. sz. levél. (1480. dec. 22.), 90–95, 54. sz. levél (1480. dec. 23.), 119–120, 67. sz. levél (1481. március végén); 122–125, 69. sz. levél (1481. április 4.), 125–126, 71. sz. levél.; 129, 73. sz. levél (1481. április); 131–132, 75. sz. levél (1481. május); 139–144, 79. sz. levél (1481. július 13.); 146–148, 82. sz. (1481. július 13.); 161–162, 93. sz. (1481. augusztus 7.); 205–206, 110. sz. levél (1482. elején); 224–225, 124. sz. levél (1482. április második fele); 238, 135. sz. levél (1482. ősze); 260–261, 150. sz. levél (1483. május eleje); 289, 172. sz. levél (1479–1485 közt).

⁹⁰ Mátyás király levelei II, 100–101, 59. sz. levél. Handó György halála (1480. március 21.) után Mátyás 1480. szeptember 5-én Váradai Pétert nevezte ki kalocsa-bácsi érsekké. (DL 36217.) C. Tóth Norbert: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsek, püspökök, illetve segédpüspökök, vikáriusok és jövedelemkezelők az 1440-es évektől 1526-ig. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai 27.) Győr 2017.

⁹¹ Az ún. ferrarai háború (olaszul Guerra del Sale) az 1484. augusztus 7-én aláírt bagnolói békekötéssel ért véget. (L. Bentley 1987, 30.)

⁹² Mivel ebben az évben Giovanni nem vett részt a bíboros kollégium munkájában, bíborosi jövedelmét lecsökkentették. Viszont például második magyarországi útja során hivatalos kiküldöttként havi 500 dukát juttatásban részesült: *Haffner* 1997, 75, 4. és 5. jegyzetek. L. erről *Kalous* 2017, 138–144.

⁹³ *Haffner* 1997, 17–18.

⁹⁴ *Haffner* 1997, 18. A villáról *Enrico Parlato*: Cultura antiquaria e committenza di Oliviero Carafa. Un documento e un'ipotesi sulla villa del Quirinale. *Studi Romani* XXXVIII. 1990, 3–4, 269–280.

⁹⁵ *Eubel* 1901, 52, annotationes no. 454. Auxias de Podio előző bíboros halála (1483. szeptember 2. vagy 3.) miatt üresedett meg a tisztség, l. *Eubel* 1901, 75.

⁹⁶ *Haffner* 1997, 18; *Kalous* 2017, 65.

⁹⁷ Oliviero Carafára vonatkozó további irodalom: *Diana Norman*: The library of Cardinal Oliviero Carafa. *The Book Collector* 36. 1952, 3, 354–371; 4, 471–490; *Anne Reynolds*: Il cardinale Carafa e l'umanesimo a Roma. In: Franco Carlo Ricci, a cura di: Il Cristianesimo fonte perenne di ispirazione per le arti. Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli–Roma 2004, 309–327; *Diana Norman*: Cardinal of Naples and Cardinal in Rome: The Patronage of Oliviero Carafa. In: *Hollingsworth–Richardson* 2009, 77–91; a római Santa Maria sopra Minerva Carafa-kápolnájáról: *Patrizia Zambrano–Jonathan Katz Nelson*: Filippino Lippi. *Electa*, Milano 2004, 579–584, cat. no. 39.

⁹⁸ *Haffner* 1997, 18.

⁹⁹ Francesco 1435 körül született a Brescia melletti Chiariban, s a bölcsészettudományok (*arti*) és az orvostudomány terén szerzett doktorátust, gyakorló orvos is volt. Mátyás halála (1490) után Milánóban telepedett le, Ludovico il Moro titkos tanácsosává nevezte ki, akinek itáliai megbízatásait teljesítette. Itt is halt meg 1504-ben. Életéről l. *Maria Nadia Covini*: Fontana, Francesco. In: *DBI*, vol. 48., Roma 1997, 649–651.

¹⁰⁰ Uo. és *Balogh* 1966, I., 356, 653, 672, 673, 675–677, 680, 699.

¹⁰¹ Diplomáciai Emlékek III., 386. és 398; *Balogh* 1966, I., 302–303; *Clifford Malcolm Brown–Laurie Fusco–Gino Corti*: Lorenzo de' Medici and the dispersal of the antiquarian collections of Cardinal Francesco Gonzaga. *Arte Lombarda*, N. S. 90/91, 1989, 3/4, 86–103; *Chambers* 1992, 126.

¹⁰² *Covini* i. m. (99. j.) Mátyás udvarában legalább három, Bresciából származó Franciscus is volt. (Brescia latin neve Brixia, nem tévesztendő össze Brixennel, amelynek latin neve Brixinum vagy Brixina.) Francesco Fontana is Brescia mellett született, és orvos végzettségű volt, volt egy Franciscus de Brixia medicus (*Balogh* 1966, I., 646, 653., elhunyt Budán 1487-ben), a harmadik Francesco Arrigoni eques Brixienis, akiről alább lesz szó. (*Feuer-Tóth* 1990, 55.)

¹⁰³ *Haffner* 1997, 7, 10, 27, 52.

¹⁰⁴ *Kollányi Ferencz*: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergomi Főszékesegyházi Káptalan, Esztergom 1900, 115. Tévesen említi esztergomi kanonokként! Ennek helyesbítése *Körmendy Kinga*: Studentes extra regnum 1183–1543 (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet). Szent István Társulat, Budapest 2007; és C. Tóth 2019, 276.

¹⁰⁵ *Haffner* 1997, 24, 25, 75.

¹⁰⁶ *Kalous* 2017, 133.

¹⁰⁷ *Kollányi* i. m. (104. j.) 114, 116, 156. Egy Esztergomból Bécsbe került kódexben található, 1486. augusztus 10-én keltezett levéltörődék címzettként a kápolna igazgatójaként említi. (*Körmendy Kinga*: A Budai II. gyűjtemény esztergomi vonatkozású kódexei. *MKSz* 116. 2000, 3, 351–356: 356.)

¹⁰⁸ *Bónis György*: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírások történetéhez a középkori Magyarországon, gondozta Balogh Elemér. Püski Kiadó, Budapest 1997, 455, 3488, sz.; 456, 3492. sz.; 457, 3503. sz.; 481, 3633. sz.; *Körmendy* i. m. (104. j.), 200, 122. sz.; haláláról: C. Tóth 2019, 156.

¹⁰⁹ Köszönöm Ritoókné Szalay Ágnesnek, hogy erre felhívta figyelmemet. Juan Luís Vives 16. századi jogtudományi munkája szerint Beatrix jogászokat is hozott magával Nápolyból Mátyás udvarába, akiket a király az emiatt támadt pereskedések miatt kizavart az országból, erről l. *Pajorin* 2011, 160–161.

¹¹⁰ „A di ultimo, el di de Sancto Hieronymo. El reverendissimo cardinale De Ragona, don Zoanne, fiolo de la Maestà del Re Ferando, Re de Napoli, arivò in questa città ad hore 4 de nocte. Al quale li andò incontra lo illustrissimo duca nostro con la Corte soa e alchuni ambasciatori se ritrovano qua. E alloggò cum la compagnia soa in lo palazzo de Schivanoglio; e vole andare in Ungaria de la Regina soa sorella.” *Zambotti* 1934–37, 146.

¹¹¹ *Diplomacziái Emlékek* III. köt., 23–24, 19. számon és *Ráth* 1890, II., 419–420.

¹¹² *Haffner* 1997, 19, 91. jegyzet.

¹¹³ *Ráth* 1890, II., 420.

¹¹⁴ *Haffner* 1997, 19, 91. jegyzet.

¹¹⁵ „Camerario, gubernator et preceptor de le Intrate del Arcevescovato de Strigonia”: *Haffner* 1997, 79. és 82, 26. jegyzet.

¹¹⁶ *Patrizia Cremonini*: Jegyzetek a Modenai Állami Levéltárban őrzött magyar vonatkozású forrásokról. In: Domokos György, Mátyus Norbert, Armando Nuzzo szerk.: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara, Piliscsaba 2015, 13–30: 23–24.

¹¹⁷ *C. Tóth Norbert* i. m. (90. j.) 16. A klerikus Barnaba már 1475-ben Giovanni szolgálatában állt. (*Haffner* 1997, 50.) Testvére (?) Antonio Brancia, aki Mátyás és Beatrix követe volt. (*Haffner* 1997, 27/134. jegyzet.) A családnak Sorrento és Amalfi környékén voltak a birtokai. Barnaba egyéb gazdasági ügyeiről l. *Haffner* 1997, 82–83.

¹¹⁸ *Horoáth* 2011, 118.

¹¹⁹ MNL OL DF 238100. és DF 215101.

¹²⁰ *Manuela Martellini*: Antonio Bonfini. Un umanista alla corte di Mattia Corvino. Viterbo, Sette Città, 2007, 14–15, 10. jegyzet; *Klára Pajorin*: I sostenitori italiani della missione culturale di Antonio Bonfini in Ungheria. In: *Manuela Martellini*, a cura di: Antonio Bonfini (1427–1502) umanista e storico dell’Ungheria e i Bonfini da Patrignone. Atti del Convegno transnazionale di studi storici Italia–Ungheria (Montalto delle Marche, 20–21 e 27–28 giugno 2015). Edizioni Palumbi, Teramo 2018, 107–115: 112. Az utóbbi könyvet Pajorin Klára kölcsönözte számomra, amit e helyen is köszönök.

¹²¹ 1484 májusában a velencei flotta elfoglalta a Nápolyi királysághoz tartozó Gallipoli városát és más apuliai kikötőket. De ez már az 1482–1484 közötti ún. ferrarai háború egyik utolsó eseménye volt. Vö. 91. j. Így 1484 júliusában Giovanni már hajóra szállhatott az Adrián.

¹²² *Pajorin* 2007, 273; *Uő*: Hunyadi Mátyás és Bonfini barátja, Prospero Caffarelli. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, sectio philosophica*, tom. XIV, 2009, 253–261. Legátusságáról l. még: *Kalous* 2017, 131, 181–183.

¹²³ *Antonio Bonfini*: Beszélgetés a szüzességről és a házasság tisztaságáról. Fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Muraközy Gyula. I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1985. A fiktív beszélgetéseket tartalmazó műről l. *Pajorin Klára*: Bonfini Symposiumja. ItK LXXXV. 1981, 511–534; és *Uő*: La rinascita del simposio

antico e la corte di Mattia Corvino. In: *Graciotti–Vasoli* 1994, 179–228.

¹²⁴ *Bonfini* előző jegyzetben i. m., I. köt., 42. Pajorin szerint itt Ascoliban találkozhatott Bonfini és Francesco d’Aragona, 1484 augusztusában: *Pajorin* 2007, 273.

¹²⁵ *Eubel* 1901, 53, annotationes no. 470.

¹²⁶ *Pajorin* 2007, 273.

¹²⁷ „Adi XXV de agosto de marcoridi. 1484. lo Signore don francisco de aragona figliolo dela Maesta del Signore Re. don ferrando intro inla Cita de napoli con grande triumpho venendo da vngaria et con ipso tre signori vngari et cert altri caualieri quale hauea preso per mogliera la figlia del prencepe de altamura nomine isabella del bauzo...”. Paolo Garzilli, a cura di: Giacomo della Morte, *Cronica di Napoli*. Napoli 1845, 152.

¹²⁸ *Feuer-Tóth* 1990, 54–55. Ő publikálta a John R. Spencer által a párizsi Bibliothèque Nationale-ban talált Francisco Arrigoni-levelet, amelyet Ludovico il Morónak írt Feuerné szerint 1487–1490 között, felajánlva szolgálatait. Ebben leírja, hogy kiknek szolgált, mint felolvasó. L. még: *John R. Spencer*: Sources of Leonardo da Vinci’s Sforza Monument. In: György Rózsa, sous la direction de: Évolution générale et développements régionaux en histoire de l’art. Actes du XXIIe Congrès International d’histoire de l’art, Budapest 1969. Akadémiai Kiadó, Budapest 1972, 735–742: 737, és uo. 10. jegyzet. Az Arrigoni-levelet első publikálása Ettore Verga nevéhez fűződik, 1912/13-ból. *Ettore Verga*: Gli epigrammi latini di Francesco Arrigoni per la statua equestre a Francesco Sforza. *Raccolta Vinciana* 8. 1912–1913, 155–165.

¹²⁹ *Paola Casciano*: Francesco da Brescia apologeta del Valla in uno zibaldone colocciano (ms. Vat. lat. 7192 ff. 77r-79v). In: Giancarlo Abbamonte – Lucia Gualdo Rosa – Luigi Munzi, a cura di: *Parrhasiana* III. «Tocchi da huomini dotti». Codici e stampati con postille di umanisti. Atti del III Seminario di Studi, Roma, 27–28 settembre 2002, (Aion. *Annali dell’Università degli Studi di Napoli “L’Orientale”*, 27 [2005]), 181–208; *Bruno Figliuolo*: Il poeta Francesco Arrigoni: per un profilo biografico e culturale. In: Carla Maria Monti, a cura di: *Profilo di umanisti bresciani*. Seconda serie. Edizioni Torre d’Ercole, Travigliato–Brescia 2019, 121–150. Arrigoni az Aragóniaikat szolgált Nápolyban 1500-ig, majd Velencében, 1504-től pedig szülővárosában élt, több arisztokrata alkalmazásában. Bresciában halt meg 1515 körül. Levelekből és költeményekből álló életműve fennmaradt.

¹³⁰ Ezé a templomé a presbiteri (papi) bíborosok rendjében a legmagasabb rangú titulus volt. *Haffner* 1997, 19–20. *Eubel* 1901, 73. nem ad meg pontos dátumot, csak az 1484–1485 éveket.

¹³¹ *De la Mare* 1984, 246.

¹³² *Bentley* 1987, 3033.

¹³³ *Haffner* 1997, 22.

¹³⁴ Burckard 1483-tól 1506-ig töltötte be a pápai szertartásmesteri tisztséget. Naplója: Enrico Celani ed.: *Johannis Burckardi liber Notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI*, vol. I. Città del Castello, Casa Editrice S. Lapi, 1906. (*Rerum italicarum scriptores*, T. XXXII, P. I.), 120–121, 125–128.

¹³⁵ A két vallásos társulatról l. *Haffner* 1997, 23–24, 125. és 126. jegyzetek. Mindkét testület a római S. Maria sopra Minerva domonkos kolostorhoz kapcsolódott.

¹³⁶ Haffner 1997, 25. A bazilikáról I. Richard Krautheimer: *Corpus Basilicarum Christianarum Romae*, IV. Pontificio istituto di archeologia cristiana, Città del Vaticano 1976, 69–74, tavv. V–VI.

¹³⁷ Nápolyban a San Domenico Maggiore sekrestyéje az Aragónia-dinasztia temetkezőhelye volt, például I. Ferdinánd (Ferrante) is e templomba temetkezett. *Parlato* 2010, 47.

¹³⁸ *Parlato* 2010, 44–55.

¹³⁹ Burckard i. m. (134. j.), 128. Oliviero Carafa, Diomedea unokaöccse 1467-től bíboros, majd 1478-tól a domonkos rend bíboros protektora volt. L. *de Divitiis* i. m. (29. j., 2007) 28.

¹⁴⁰ Lattanzio Cortesi, Raffaele Maffei eds.: Paoli Cortesii Protonotarii Apostolici De Cardinalatu, liber secundus oeconomicus, De erogatione pecunarium, CIIIIr. Ezt kiemeli: Haffner 1997, 101. A műről I. *Enrica Guerra*: *Il De cardinalatu* di Paolo Cortesi. In: Antonella Cagnolati, a cura di: *La formazione delle élites in Europa dal Rinascimento alla Restaurazione*. Aracne, Roma 2011, 85–98.

¹⁴¹ Bentley 1987, 51–62.

¹⁴² Bentley 1987, 62–80. L. még Livia Varga: *Messages of Legitimacy of King Ferdinand I of Naples (1458–1494)*. In: Livia Varga – László Beke – Anna Jávör – Pál Lóvei – Imre Takács eds.: *Bonum ut pulchrum*. Essays in Art History in Honour of Ernő Marosi on His Seventieth Birthday. Argumentum Publishing House, Budapest 2010, 367–379.

¹⁴³ *Furstenberg-Levi* 2016.

¹⁴⁴ Közli: Haffner 1997, 49–53, 92. jegyzet.

¹⁴⁵ Geórgiosz Gemisztosz Pléthón (1355/60–1454) a késő bizánci kor egyik legjelentősebb görög filozófusa, aki az ógörög kultúrát és Platón tanait megismertette a nyugati reneszánsz világgal. Részt vett az 1438–39-es ferrarai zsinaton, amely sikertelenül kísérlete meg a kelet-nyugati egyházszakadás megszüntetését. Találkozott Cosimo de' Medicivel is. L. *John Monfasani*: *X. Platonic paganism in Renaissance Italy: Cardinal Bessarion and Other Émigrés*. Aldershot, Variorum, 1995, 45–61.

¹⁴⁶ *Manoussos Manoussacas*: Cabacio Rallo, Manilio. In: *DBI*, vol. 15, Treccani, Roma 1972, 669–671; *Furstenberg-Levi* 2016, 192; *Hans Lamers*: *Manilius Cabacius Rhallus of Sparta* (ca. 1447–ca. 1523). A Study of his Life and Work with an Editio Minor of his Latin Poetry. *Humanistica Lovaniensia* 62. 2013, 127–200. Mindkét akadémiai tartotta a kapcsolatot Aurelio Lippo Brandolini és Pietro Gravina is, l. *Furstenberg-Levi* 2016, 93.

¹⁴⁷ Haffner 1997, 53. és 95. és uo. 7. jegyzet. Michael Rhallus a testvére lehetett, szintén Giovanni familiárisa: uo. 75, 3. jegyzet.

¹⁴⁸ Ficino, *Epistulae* 1495, fol. 114v; *Marcilius Ficinus*: *Opera... omnia*. Basileae, per Henricum Petri, 1561, 812–813; Haffner 1997, 46; *Pajorin* 2011, 163.

¹⁴⁹ Ficino, *Epistulae* 1495, fols. 116v–118v; *Marcilius Ficinus*: *Opera... omnia*. Basileae, per Henricum Petri, 1561, 816–822; Bentley 1987, 79–80; Haffner 1997, 46–47; *Pajorin* 2011, 163.

¹⁵⁰ *Pajorin* 2011, 164.

¹⁵¹ *Marsilii Ficini Opera* I., 2, 1576, 830f; *Pajorin* 2011, 164.

¹⁵² *Marsilius Ficinus*, *Opera... omnia*. Basileae, per Henricum Petri, 1561, 721–722. Az *exhortatio* bekerült a Mátyás számára készült Ficino-kódexbe, amely 1488-ban készült Firenzében (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek,

Cod. guelf. 73 Aug. 2°, fols. 108v–109v). Erről legújabban I. Mattia Corvino e Firenze kat. 2013, 198–201, cat. no. 58 (*Pócs Dániel*); Corvina Augusta 2014, 43–51 (*Zsupán Edina*); *Valery Rees*: *Ficino's Advice to Princes*. In: Michael J. B. Allen, Valery Rees, Martin Davies eds.: *Marsilio Ficino. His Theology, His Philosophy, His Legacy*. Leiden–Boston, Brill, 2002, 339–357: 349–350; *Pajorin* 2011, 164. Ficino és Magyarország kapcsolatáról: *Sebastiano Gentile*: *Marsilio Ficino e l'Ungheria* di Mattia Corvino, in *Graciotti – Vasoli* 1994, 89–110; *Valery Rees*: *Marsilio Ficino and the Rise of Philosophic Interests in Buda*. In: *Italy & Hungary* 2011, 127–148. A témában legújabban ld.: *Zsupán, Edina*: *Philosophia picta. On the Reception of the Neo-Platonism of Florence in Buda*. *Museikon [Alba Julia]* 4. 2020, 93–108.

¹⁵³ *Pajorin* 2011, 164.

¹⁵⁴ A Gaddi család rendkívül kiterjedt volt, főbb helyszíneik Firenze, Róma és Forlì voltak. Művészek, kereskedők, bankárok, de egyházi főméltóságok is kikerültek körükből. Családfájukat I. *Pompeo Litta*: *Famiglie celebri di Italia*. Milano, Paolo Emilio Giusti, Giulio Ferrario, 1819–1883. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84522794.r=?rk=2768254;0> (letöltés: 2020. december 8.).

¹⁵⁵ *Arnaldo della Torre*: *Storia dell'Accademia Platonica di Firenze*. Tipografia G. Carnesecchi e figli, Firenze 1902, (riprod. Bottega d'Erasmus, Torino 1960), 730–731.

¹⁵⁶ Haffner 1997, 92, 3. jegyzet.

¹⁵⁷ *Bútorleltárának publikációja Carlo Bologna*: *Inventario de' Mobili di Francesco di Angelo Gaddi*. Antonio Civelli, Firenze 1883.

¹⁵⁸ Firenze, Biblioteca Medicea-Laurenziana, *Acquisti e Doni*, no. 213, 127 fol. Könyvjegyzékét közzétette *Christian Bec*: *La bibliothèque d'un grand bourgeois florentin*, Francesco d'Agnolo Gaddi (1496). *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 34. 1972, 2, 239–247.

¹⁵⁹ *De la Mare* 1984.

¹⁶⁰ *De Marinis* 1952, I., 86–87; *de la Mare* 1984, 248.

¹⁶¹ *De la Mare* 1984, 249.

¹⁶² Haffner 1997, 94.

¹⁶³ *De la Mare* úgy véli, hogy Giovanni esetleg összetéveszthette az *agricultura* és *architectura* szót: *de la Mare* 1984, 248–249, 18. jegyzet. Mivel azonban a levél két külön helyén említi a két szót, ez a magyarázat nem valószínű. *De Marinis Palladius Opus agriculturæ* című traktátusával javasolta azonosítani az első említett művet. (*De Marinis*, I., 1952, 89.) L. még: Haffner 1997, 94, 5. és 6. jegyzetet. A Filarete traktátus két példányának őrzési helye: Valencia, Univ. 837. (a duca di Calabriáé, címlapjának fotóját közölte: *De Marinis* 1947, vol. III., Tav. 93–98., ez a valószínűleg Gherardo di Giovanni által miniált kódex a 20. sz. közepén sajnos elveszett, l. *Pócs* 2012, 30.); Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, II. I. 140 (*Luca de' Medici*).

¹⁶⁴ Modena, Biblioteca Estense Universitaria, Lat. 419 = α.O.3.8. Legutóbb kiállítva: Hunyadi Mátyás, a király kat., 2008, 329, 9.3. kat. számon (*Paola Di Pietro Lombardi, Farbaký Péter*); Mattia Corvino e Firenze kat. 2013, 134–135, 28. kat. sz. (*Milena Ricci*). A modenai Alberti-corvinát illumináló első címerfestőről sok új, jelentős megállapítással *Zsupán Edina*: *A Corvina könyvtár „első címerfestője”*: stílushűség és imitáció. A *Philostratus*- és a *Ransanus-corvina* provenienciájához. *MÉ LXVI*. 2017, 273–302.

¹⁶⁵ Olomouc, Státní Oblastní Archiv v Opavě, pracoviště Olomouc, Cod. lat. C. o. 330. Erről I. *Mikó Árpád*: *Az olo-*

mouci Alberti-corvina – Augustus Olomucensis könyve. MÉ XXXIV. 1985, 65–72. és *Uő: Il De re aedificatoria e la corte di re Mattia Corvino*. Nuova Corvina 16. 2004, 71–76.

¹⁶⁶ A kódex datálására a címer miatt az 1485 biztos terminus post quem. Legújabb: *Zsupán Edina: A Corvina könyvtár budai műhelye*. Kiállítási kalauz. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2018, 214–215, h15. kat. számon.

¹⁶⁷ Az előszót közölte *Eugenius Ábel – Stephanus Hege-düs: Analecta nova ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia*. Hornyánszky, Budapest 1903, 55–58; *Feuer-Tóth* 1990, 122–124, App. IV.

¹⁶⁸ Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. VIII, 2 (=2796). Legutóbb kiállítva: Modena, Biblioteca Estense Universitaria, 2002: Nel segno del corvo kat. 2002, 194–197, cat. no. 21. (*Susy Marcon*); Budapest, BTM Vármúzeum, 2008: Hunyadi Mátyás, a király kat. 2008, 331–333, 9.4. kat. számon. (*Susy Marcon*), Firenze, Museo di San Marco, 2013/14: Mattia Corvino e Firenze kat, 2013, 130–133, 27. kat. számon (*Susy Marcon*). A legutóbbi, 2018/19-ben rendezett OSZK-beli „Az ország díszére” A Corvina könyvtár budai műhelye című kiállítás katalógusában a rendező Zsupán Edina kiemelten foglalkozik vele, a budai műhely fejlődésének fontos állomásaként: *Zsupán* 2020, 49–51.

¹⁶⁹ Az Accademia Platonica régóta élő mítoszát szétzúzta *James Hankins: The Myth of the Platonic Academy of Florence*. *Renaissance Quarterly* 44. 1991, 3 (Autumn), 429–475. Köszönöm Pócs Dánielnek, hogy felhívta a figyelmemet erre a fontos tanulmányra.

¹⁷⁰ *Kristeller* 1956 Naples, 398. *Kristeller* a források alapján a második alkalomnál Bandini házát nevezi meg helyszíneként, amely minden bizonnyal a 12. században épült családi villa lehetett. *Hankins* két Bandini által szervezett platóni összejevetelt vesz számba, Ficino *De amoréjának* és *De vita Platonis*, valamint Jacopo di Poggio Braccolininek írt levele alapján, 1468 őszén: *Hankins* i. m. (169. j.) 446.

¹⁷¹ *Kristeller* 1956 Gondi, 425. Bandini 1473. december 2-án Lorenzo de' Medicihez Nápolyból írt levele alapján.

¹⁷² *Riccardo Fubini: Ficino e i Medici all'avvento di Lorenzo il Magnifico*. In: *Uő: Quattrocento fiorentino*. Politica, diplomazia, cultura. Pacini, Ospedaletto 1996, 258–259, 53. jegyzet.

¹⁷³ *Filippo Strozzi*ról: *Richard A. Goldthwaite: Private Wealth in Renaissance Florence: A Study of Four Families*. Princeton University Press, Princeton (NJ) 1968, 53–55; *Filippo nápolyi kapcsolatairól legújabbán Eve Borsook: Filippo Strozzi and the Two Plinys: Civic Pride, Diplomacy, and Private Taste in Quattrocento Naples and Florence*. *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 23. 2020, 1, 77–99.

¹⁷⁴ *Kristeller* 1956 Gondi, 412, 425–426; *Feuer-Tóth* 1990, 56–59. Az 1476. október 12-én Beatrix kíséretében Ferrarából Lorenzo de' Medicihez írt levelében említi, hogy „az Isten mentsem meg attól, hogy Magyarországra kelljen mennem.” (et dio vogla possa ritrarmi dallandata dungheria). (*Kristeller* 1956 Gondi, 426). *Kristeller* úttörő tanulmányai után Bandiniról l. még *Cesare Vasoli: Bandini, Francesco*. In: DBI, vol. 5., 1963, 709–710; *Balogh* 1966, I., 651; *Cesare Vasoli: Francesco Bandini tra Firenze e Buda*. *Rivista di Studi Ungheresi* 4. 1989, 37–51; újra megjelent ugyanabban a folyóirat antológia kötetében: 2001, 25–37; *Gábor Hajnóczy: Un discepolo del Ficino a Buda*. *Verbum – Analecta Neolatina* 1. 1999, 1, 13–20; *Valery Rees: Ad vitam*

felicitatemque: Marsilio to his Friends in Hungary uo. 69–84; *Pócs* 2012, 268–272.

¹⁷⁵ *Kristeller* 1956 Naples. A két Bandini-szöveget *Kristeller* nyomán részben újraközölte: *Feuer-Tóth* 1990, 136–137, App. VIII. (váci levél); uo. 138–139, App. IX. (nápolyi levél részlete). A fennmaradt „nápolyi levél”-ről valószínűleg sok másolat készült, másolója a szöveg végének bejegyzése szerint „Joachinus degigantibus scripsit” (*Kristeller* 1956 Naples, 405.) a német születésű Gioacchino di Giovanni (eredetileg Joachinus vagy Joachim a bajorországi Rothenburg melletti Riesből, Giovanni de' Gigantibus), aki pályafutását Firenzében kezdte, majd Rómában és Sienában folytatta, az 1470-es évek elejétől Nápolyban dolgozott, mint scriptor és miniátor. Tevékenységéről l. *La Biblioteca Reale di Napoli* kat. 1998, 437–440. (*Gennaro Toscano*). Megjegyzem, hogy a szülőhelyül gondolt Ries nincs Rothenburg (és nem Rotemburg!) közelében; *Alessandra Ugucioni: Gioacchino di Giovanni*, in DBI, vol. 55, Treccani, Roma 2001, 66–68; és *Alexander* 2016, 43–44. *Gigantibus* illuminálta Szent Ágoston *De civitate Dei*-corvináját, amely végül szintén Mátyás királyi könyvtárába jutott. (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 121.) L. legújabb: „Az ország díszére” kat. 2020, 305–308, F7 kat. számon (*Pócs Dániel*). Elképzelhető, hogy netán ezt a kódexet is bíborosunk hozta Budára?

¹⁷⁶ *Borsi* 2006, 214–219, főként 216, 217. A levelet *Kristeller* 1476 körülre (*Kristeller* 1956 Naples, 398), *Feuerné* 1474 körülre datálja (*Feuer-Tóth* 1990, 61). Bandini 1473. november 7-én még Firenzében szervezte a symposiont, december 2-án pedig már Nápolyból írt levelet (*Kristeller* 1956 Gondi, 398, 412.), 1476. szeptember derekán pedig Beatrixszal és kíséretével elhagyta Nápolyt. *Borsi* 1470-es datálása (*Borsi* 2006, 215.) kevésbé valószínű, bár tudjuk, hogy Bandini korábban is megfordult Nápolyban, hiszen apja itt élt. A művészekkel való szoros személyes kapcsolata *Feuerné* Tóth Rózsa számára érv volt ahhoz a vélekedéséhez, hogy Bandini Mátyás humanista tanácsadója lehetett építészeti kérdésekben: *Feuer-Tóth* 1990, 105–113.

¹⁷⁷ *Rees* i. m. (152. j. 2011), 137. és uo. 40. és 41. jegyzet. Sajnos, míg Ficino 17 Bandininek írt levele ismert, Bandini neki írt levelei nem maradtak fenn.

¹⁷⁸ *Balogh* 1966, I., 494, 1. jegyzet és 675. *Kristeller* 1956 Naples 398–399. szerint, mivel fivére, Bernardo Bandini volt a Pazzi-összeesküvés (1478. április 26.) során Giuliano de' Medici gyilkosa, Francesco Bandini nem térhetett vissza többet Firenzébe.

¹⁷⁹ *Borsi* ezt 1471 októberére gondolta: 2006, 171. Az 1471. augusztus 25-én beiktatott IV. Sixtust szeptemberben meglátogatta Lorenzo de' Medici, Bernardo Rucellai, Donato Acciaiuoli és más firenzeiek, hogy megválasztása alkalmából üdvözlőjk. Ekkor a Rómában tartózkodó Alberti vezette őket az antik Róma romjai között. *[Francis] W[illiam] Kent: Lorenzo de' Medici and the Art of Magnificence*. Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 2004, 30; és *Cecil Grayson – Giulio Carlo Argan: Alberti, Leon Battista*. In: DBI, vol. 1., Treccani, Roma 1960, 702–713.

¹⁸⁰ Francesco Paolo Fiore, a cura di, con collaborazione di Arnold Nesselrath: *La Roma di Leon Battista Alberti*. Architetti, umanisti e artisti alla scoperta dell'antico nella città del Quattrocento. (A Musei Capitolini kiállításának katalógusa) Skira, Milano 2005. Ismertetése: <http://www.skira.net/en/books/la-roma-di-leon-battista-alberti>.

¹⁸¹ *Haffner* 1997, kéziratok: 151–341, inkunábulumok: 342–361. A könyvtárjegyzék hiányáról: uo. 132. Ugyanakkor például Marco Barbo, Guillaume d’Estouteville és Francesco Gonzaga bíborosoknak megmaradt a leltárak: uo. 74. 1. jegyzet és 117. 11. jegyzet. *Haffner* foglalkozik Giovanni könyvtárának utóéletével is, uo. 132–138. Giovanni halála után könyvei apja nápolyi királyi könyvtárába kerültek. Könyveinek többségét ma a párizsi Bibliothèque Nationale-ban (14 kódex és 14 ősnymtatvány), illetve Valenciában a Biblioteca Universitariában (9 kódex) őrzik, a 60-ból 37-et. Könyvtáráról összefoglalóan l. még *Thomas Haffner*: 3. La collezione del Cardinale Giovanni d’Aragona / 3. La colección del Cardenal Juan de Aragón. In: La Biblioteca Reale di Napoli kat. 1998, 241–250; *Joan E. García*: Aragóniai János esztergomi érsek könyvtára. In: Ramon Sarobe – Tóth Csaba szerk.: Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban (A Magyar Nemzeti Múzeum és a Museu d’Història de Catalunya közös kiállításának katalógusa). Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2009, 470–479.

¹⁸² A korszak legdiszesebb kötete az 1470 végére datált Plutarkhosz-kódex: *Plutarchus, Vitae*. London, The British Library, Ms. Harley 3485. L. *Haffner* 1997, 102–103., 194–202. (Kat. nr.5.)

¹⁸³ *De Marinis* 1952, 52; *de la Mare* 1984, 247; *Haffner* 1997, 91.

¹⁸⁴ Gasparéről többek között: *Paolo Di Paola*: Gaspare da Padova, in DBI, vol. 52, Roma 1999, 463–464; Gaspare da Padova (Gaspare Romano). In: Milvia Bollati, a cura di, prefazione Miklós Boskovits: Dizionario biografico dei miniatori italiani, secoli IX–XVI. Bonnard, Milano 2004, 251–258 (*Beatrice Bentivoglio-Ravasio*); *Toscana* 2010; *Alexander* 2016, 45–47.

¹⁸⁵ *De la Mare* 1984, 256–257. Hasonlóan vélekedett vele egy időben *Jonathan J. G. Alexander*: Patrons, Libraries and Illuminators in the Italian Renaissance. In: The Painted Page kat. 1994, 16. és ugyanebben a kiállítási katalógusban *Giordana Mariani Canova*: The Italian Renaissance Miniature című tanulmányában, uo. 21–34: 31 (itt még: Master of the London Pliny). Legújabbban *Alexander* 2016, 45, 95.

¹⁸⁶ Bartolomeo Sanvito. In: Dizionario i. m. (184. j.) 928–936 (*Beatrice Bentivoglio-Ravasio*); *A[lbina] C[atherine] De la Mare & Laura Nuovloni*: Bartolomeo Sanvito. The Life & Work of a Renaissance Scribe. Ed. by Anthony Hobson and Christopher de Hamel. Association internationale de Bibliophilie, Paris 2009. Ellen Cooper Erdreich az utóbbi egyik fejezetében úgy véli, Sanvito miniatori tevékenységet is kifejtett. A fenti könyv recenziói: *J. J. G. Alexandertől*. In: *Renaissance Quarterly* 64. 2011, 3 (Fall), 896–899; Xavier van Binnebeke tollából: *The Library* 13. 2012, 1 (January), 90–94.

¹⁸⁷ *Chambers* 1992, 135–136, 27. tétel. Gaspare 1484. február 28-án kelt, az elhunyt főpap testvérének, Federico Gonzagának írt leveléből kiderül, hogy Gaspare már 16 éve dolgozott a bíborosnak, havi 2 dukátért (ami egy évben mindössze 24 dukátot tesz ki), s nemcsak miniátoraként, hanem régiségügyi tanácsadójaként is működött. (uo. no. 9., 193–194.)

¹⁸⁸ *Toscana* 2010, 369–370, 372–373.

¹⁸⁹ *The Painted Page* kat. 1994, 16, 101–108, cat. nos. 38–41; *Toscana* 2010, 369. Gaspare és Sanvito IV. Sixtusnak

készített kódexeinek felsorolása: uo. 378. Erről az új római stílusról legújabbban *Alexander* 2016, 44–49.

¹⁹⁰ *Toscana* 2010, 377. Ez jelentősen hatott Cristoforo Majorana és Nardo Rapicano nápolyi királyi udvari könyvfestők munkásságára, s megújította az ottani kódexfestési stílust. Uo. 387.

¹⁹¹ *Toscana* 2010, 377–378. Kinevezését mutatja Melozzo da Forlì híres freskója a vatikáni palotában. Évi fizetése 120 dukát volt, l. *John Stein*: Bartolomeo Platina. In: Charles Georges Herbermann ed.: *Catholic Encyclopedia*. Robert Appleton Company, New York 1911, vol. 12, 158–159. és *Stefan Bauer*: Sacchi, Bartolomeo, detto il Platina, in: DBI, vol. 89., Roma 2017, 472–475. Giovanni könyvtárában megvolt *Platina Vitae pontificum*, Velencében 1479-ben nyomtatott könyve. L. *Haffner* 1997, 353–354. B.8. számon, őrzési helye: Paris, Bibliothèque Nationale, Rés. H. 63.

¹⁹² L. erről *Gennaro Toscano*: La miniatura „all’antica” tra Roma e Napoli all’epoca di Sisto IV. In: Fabio Benzi, a cura di: Sisto IV, Le Arti a Roma nel Primo Rinascimento, Atti del Convegno Internazionale di Studi. Editore Associazione Culturale Shakespeare and Company, Roma 2000, 249–287, főleg 270–271.

¹⁹³ *Toscana* 2010, 384.

¹⁹⁴ *De Marinis* 1947, 312, 963. és 964. sz. dokumentumok. (A levelek dátuma: 1485. április 2. és július 13.)

¹⁹⁵ Legújabbban: *Zsupán* 2020, 24–32.

¹⁹⁶ Munkásságáról: *Mirella Levi D’Ancona*: Francesco Rosselli. *Commentari N. S.* 16. 1965, 56–76; *Anmarosa Garzelli*: Le immagini, gli autori, i destinatari. In: *Annarosa Garzelli*, a cura di: La miniatura fiorentina del Rinascimento 1440–1985, Un primo censimento. Giunta regionale toscana, Firenze 1985, 173–188; *Pócs* 2008, 148, 150.

¹⁹⁷ *Aurelio Gotti*: Ricordanze della nobile famiglia Rosselli del-Turco: tratte dai suoi archivi. Firenze, Tipografia Calasanziana, 1890. könyvében közölt, Rossellire vonatkozó adatait (uo., 76.) kiegészítette *Balogh* 1923/1926, 197–199; *Balogh* 1966, I, 544.

¹⁹⁸ 1477. október 18-án Francesco Rosselli (Franciscus Laurentii) jelen volt Firenzében, a társaság S. Maria in Campo templombéli gyűlésén. 1484. január 29-én jelen van a társaság Arte dei Medici e Speziali céhszékházbéli összejövetelén. 1477 után 1482-ben már regisztrálták a céhkönyvben, a Libro Rossóban. A társaság dokumentumait közölte: *Dennis V. Geronimus – Louis A. Waldman*: Children of Mercury: New Light on the Members of the Florentine Company of St. Luke (c. 1475–c. 1525). *Mitteilungen des Kunsthistorisches Institut in Florenz* 47. 2003, 1, 118–158: 131, Doc. A I; 133, Doc. A III, 140, Doc. B. Köszönöm Pócs Dánielnek, hogy a figyelmemet felhívta erre a publikációra.

¹⁹⁹ „Francesco mio fratello per debito se n’è andato piu tempo fa in n’Ungheria...” *Balogh* 1966, I., 544.

²⁰⁰ *Balogh* 1966, I., 485–486; *Farbaky* 2006, 239.

²⁰¹ Nápollyal hozta kapcsolatba Cesare de Seta Francesco Rossellit, neki attribuíálva a nápolyi Certosa e Museo di San Martinóban őrzött Tavola Strozzi, *Uó*: L’immagine di Napoli nella Tavola Strozzi e Jan Bruegel. In: Leone de Castris, Silvia Cassani, Daniela Campanelli, a cura di: *Scritti di Storia dell’arte in onore di Raffaello Causa*. Electa, Napoli 1988, 105–117; *Uó*: La Tavola Strozzi e Francesco Rosselli. In: Henry Millon – Vittorio Magnago Lampugnani, a cura di: *Rinascimento da Brunelleschi a Michelangelo*. La rappresentazione dell’architettura.

(Catalogo della mostra, Venezia, Palazzo Grassi, 1994) Bompiani, Milano 1994, 363–370, 545–546, cat. no. 188. Az újabb kutatások rátaláltak egy firenzei levéltári dokumentumra, amely szerint a Benedetto da Maiano által 1472/73-ban készített lettuccio (díszes, magas hátlapos ládaszerű ágy, amelyet főleg Firenzében használtak) részét képező látképet Filippo Strozzi bankár ajándékozta Ferrante nápolyi királynak. *John Russell Sale: The Strozzi Chapel by Filippino Lippi in Santa Maria Novella*. Dissertation. University of Pennsylvania, 1976, 13, 514–516; *Mario Del Treppo: Le avventure storiografiche della Tavola Strozzi*. In: Paolo Macry – Angelo Massafra, a cura di: *Fra storia e storiografia. Scritti in onore di Pasquale Villani*. Il Mulino, Bologna 1994, 483–515; legújabbán újra a munkában Francesco Rosselli részvételéről l. *Fiorella Sricchia Santoro: Tra Napoli e Firenze: Diomede Carafa, gli Strozzi e un celebre „lettuccio”*. Prospettiva no. 100, ottobre 2000, 41–54.

²⁰² Ezt a véleményt fogalmazta meg Pócs 2008, 152.

²⁰³ Ennek eredménye: *Corvina Augusta* 2014; *Zsupán* 2010; *Mikó* 2010.

²⁰⁴ *Zsupán* i. m. (166. j.) a3 kat. számon, 18–19, 26–27; majd részletesebben: *Zsupán* 2020, 24–29. A Beatrix-psalterium szövegét pedig Gundisalvus Hispanus másolhatta – a pergamen itáliainál durvább minősége miatt –, ugyancsak Budán. L. „Az ország díszére” 2020. kat., a3 kat. számon, 153. (*Zsupán Edina*). A gondolat korábbi felvetése: *de la Mare* 1985, I., 462, (Nr. 31, 503–504, 23. számon). Gundisalvus [Gonzalo Fernández de Heredia (1450–1511)] 1475/76 és 1478 között működött Firenzében, majd az utóbbi évben Barcelona püspöke lett. L. *de la Mare* 1985, 462; „Az ország díszére” kat. 2020, 228, d11 kat. sz. (*Zsupán Edina*)

²⁰⁵ *de la Mare* 1984, 254.

²⁰⁶ *Scritti minori. I ragionamenti e le lettere edite e inedite di Giorgio Vasari e la descrizione dell'apparato per le nozze del principe Francesco de' Medici d'anonimo. Le opere di Giorgio Vasari*, vol. VIII., ed. Gaetano Milanese. Sansoni, Firenze 1882, 112.

²⁰⁷ *Melissa Meriam Bullard: Lorenzo il Magnifico. Image and Anxiety, Politics and Finance*. Leo S. Olschki Editore, Firenze 1994, 30–31.

²⁰⁸ *Balogh* 1966, I., 671–679.

²⁰⁹ *Balogh* 1966, I., 596–623.

²¹⁰ Pócs 2008, 152, 161/31. jegyzet; *Valery Rees: Four Ficino Codices from the Corvina Library*. In: *Corvina Augusta* 2014, 163–177. L. a kötetéről *Nagy Eszter* recenzióját is: *AH* 43, 2017, 3, 369–379. Ficino és mecénása, Filippo Valori kapcsolatáról *Mark Jurđjevic: Guardians of Republicanism. The Valori Family in the Florentine Renaissance*. Oxford–New York, Oxford University Press, 2008, 49–53. Az utóbbi könyvre Pócs Dániel hívta fel a figyelmemet. A firenzei Giugni család jelentőségéről l. Pócs 2012, 245. és 249–250.

²¹¹ Taddeo Ugoletóról l. *Balogh* 1966, I., 554–555, 655; *Vittore Branca: I rapporti con Taddeo Ugoletti e la collaborazione per la libreria di Mattia Corvino*, In: *Uő: Poliziano e l'umanesimo della parola*. Giulio Einaudi Editore, Torino 1983, 125–133; *Alessandro Daneloni: Gli umanisti fiorentini e la Biblioteca di Mattia Corvino*. In: *Mattia Corvino e Firenze* kat. 2013, 188–189; *Angela Dillon Bussi: Il collezionismo librario di Mattia Corvino e di Lorenzo de' Medici*. Intenti comuni e reciproci influssi, uo. 240–249: 247–248.

²¹² *Louis A. Waldman: Commissioning Art in Florence for Matthias Corvinus: The Painter and Agent Alexander Formoser and His Sons, Jacopo and Raffaello del Tedesco*. In: *Italy & Hungary* 2011, 427–501.

²¹³ A Memorialéről: *De Marinis* 1952, 86–88; *de la Mare* 1984, 248; *Haffner* 1997, 92.

²¹⁴ *de la Mare* 1985.

²¹⁵ Giovanninak készült Aquinas-kódex, Nápoly, Biblioteca Nazionale, VII B 4., I. *de la Mare* 1984, 269–270, App. I. no. 4.; *Haffner* 1997, 327–329, no. 39. Kiállítva: Hunyadi Mátyás, a király kat. 2008, 152. és uo. 256–258, kat. 5.5. számon (*Vincenzo Boni – Pócs Dániel*).

²¹⁶ Őrzési helye: Párizs, Bibliothèque Nationale, Cod. Lat. 2129. *Csapodi* 1973, 174–175, 153. számon; *Bibliotheca Corviniana* 1976, 57, 109. számon. L. még Pócs Dániel az előző jegyzetben említett katalógustételét.

²¹⁷ *Zsupán Edina: A Corvina könyvtár budai scriptorai*. In: *Hende Fanni – Kisdi Klára – Korondi Ágnes szerk.: „Mestereknek gyengyének”*. Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára. Országos Széchényi Könyvtár – Szent István Társulat, Budapest 2020, 125–137: 133–134.

²¹⁸ A scriptor 1484-től kezdődött budai tartózkodásáról már Csapodiné Gárdonyi Klára is írt, de állítását nem támasztotta alá bizonyítékkal. (*Csapodiné Gárdonyi Klára: Mátyás király könyvtárának scriptorai*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959. Budapest 1961, 159–177: 172.) Ausztriai kódexanyag másolására vonatkozó lehetőségre ugyancsak Zsupán Edina hívta fel a figyelmet, a Cassianus-kódex esetében is, l. előző jegyzetben i. m. 136.

²¹⁹ *Jonathan J. G. Alexander: Francesco da Castello in Lombardy and Hungary*. In: *Italy & Hungary* 2011, 267–291: 279–281; *Farbaky Péter: A párizsi Cassianus-corvina és a Corvina könyvtár lombard-ferrari kapcsolatai*. *AH* XXXIX., 2013, 1, 44–53. Ebben a tanulmányban megpróbáltam a magyar és nemzetközi kutatás jelentős diszkrpanciáját közelíteni. A legújabb Corvina-kiállítás (OSzK 2018/19) katalógusa ugyancsak szemléletesen mutatja a még mindig meglévő különbségeket: a rendező Zsupán Edina mintha hajlana a Cassianus-mester és Francesco da Castello azonosítására, de nem mondja ki: *Zsupán* 2020, 46–51; Mario Marubbi számára ez egyértelmű (Francesco da Castello pályafutása. In: „Az ország díszére” kat. 2020, 83–91: 91), míg a kódex leírásában erről szó sincs, csak a több kéz megkülönböztetéséről: „Az ország díszére” kat. 2020, 245–250, E3 kat. számon (*Mikó Árpád*).

²²⁰ A tanítványságról l. *De Marinis* 1952, 87.

²²¹ Párizs, Bibliothèque Nationale, Ms. lat. 18524. Kolofonja így szól: „Joannes Marcus Petri strozxae Florentini discipulus: parmae oriundus: Duci Andriae deditus: Neapoli anno salutis MCCCC67. 19. Julij: tranquille transcripsit. Telos” (az utolsó szó görög betűkkel írva), l. *Haffner* 1997, 312–313, A.3.32. Cinico állította össze Strabo *Elenco storico et cosmographo* c. művét Ferrante számára 1481 és 1491 között (*Haffner* 1997, 57, 4. jegyzet).

²²² Drezda, Sächsische Landesbibliothek, R 28 m. *Csapodi* 1973, 387–388, 686. számon; *Bibliotheca Corviniana* 1976, 46, 51. számon.

²²³ Parma, Biblioteca Palatina, G. G. III. 170. 1654. *Csapodi* 1973, 206–207, 228. számon; *Bibliotheca Corviniana* 1976, 58, 121. számon. Kiállítva Modena, 2002: *Nel segno del corvo* kat. 2002, 184–185, cat. no. 16 (*Silvia Scipioni*); Budapest, BTM Vármúzeum, 2008: Hunyadi Mátyás, a király kat. 2008, 258–259, 5.6 kat. számon (*Silvia Scipioni*).

²²⁴ *Mauro de Nichilo*: Cinico, Giovanni, Giovan Marco (Giovan Marco da Parma). In: DBI, vol. 25., Roma 1981, 635; *Pajorin* 2011, 162.

²²⁵ Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 39. Aug. 4°. L. a 203. jegyzetben idézett irodalmat, főleg *Zsupán* 2010, 248–253; *Mikó* 2010, 267–270.

²²⁶ *Haffner* 1997, 239–247, A.1.16. A kódex volt Georges d'Amboise birtokában is, aki Ferrante nápolyi királytól vette 1502–1504 között. (*Haffner* 1997, 246.) A francia bíboros mecénásságát és könyvtárát bemutató kiállításra 2017. július 8. és október 22. között került sor Évreuxben, a Musée d'Art, Histoire et Archéologie termeiben. Katalógusa: *Une Renaissance en Normandie. Le cardinal Georges d'Amboise, bibliophile et mécène, sous la direction de Florence Calame-Levert, Maxence Hermant et Gennaro Toscano. Éditions Gourcuff Gradenigo, Montreuil* 2017. A Giovannitól származó, a francia bíboros tulajdonába került kódexekről: *Gennaro Toscano: De Naples à Gaillon. Les manuscrits de la librairie des rois d'Aragon acquis par le cardinal d'Amboise*, uo. 139–189. A tanulmány egy részfejezete: *Les livres du cardinal Jean d'Aragon (1456–1485)*, uo. 155–156. A katalógus feltünteteti egyes kódexeknél a Corvina-könyvtárba tartozást is. *Nagy Eszter* recenziója a katalógusról: *AHA LIX*. 2018, 352–358. Köszönöm, hogy kölcsönözte katalógus példányát számomra.

²²⁷ A Feliciano-könyvkötésekről: *Hobson* 1989, 48–50, 255: Appendix 2. A Borletti-féle kódex borítóját ugyancsak Feliciano iszlámos stílusú kötésének tartja: *de la Mare–Nuvoloni* i. m. (186. j.) 263.

²²⁸ *De la Mare* 1984, 265, 276–277: no. 32, 293; *de la Mare* 1985, 518; *Hobson* 1989, 50; *Haffner* 1997, 239–247.

²²⁹ Erlangen, Universitätsbibliothek, MS. 6. L.: *Csapodi* 1973, 398, 711. számon; *Bibliotheca Corviniana* 1976, 47, 53. számon; *Schallaburg* kat. 1982, 199–200, kat. nr. 79. (*Jolán Balogh – Éva Sz. Koroknay*); *Marianne Rozsondai*: *Sulle legature in cuoio dorato per Mattia Corvino*. In: *Nel segno del corvo* kat. 2002, 249–259: 251–253, 257; *Rozsondai Marianne*: A Corvin Máttyás számára készített aranyozott bőrkötésekről. In: *A holló jegyében* 2004, 193–210: 199, 203: 94. képalírás, 208; *Mattia Corvino e Firenze* kat. 2013, 172–173, cat. no. 45. (*Marianne Rozsondai*). A kötéséről l. még Árpád Mikó: *Le legature in cuoio dorato e la Biblioteca Corviniana a Buda*. In: *A Home of Arts and Muses* 2017, 113–134. Legújabbban: *Rozsondai Marianne*: A magyarországi könyvkötések reneszánsz korszaka. *Mesterek és hatások*. In: „Az ország díszére” kat. 2020, 92–102.

²³⁰ *Zsupán* 2010, 248–252; *Mikó* 2010, 268–269.

²³¹ *Rozsondai Marianne*: A magyar könyvkötés a gótikától a művészkönyvekig. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ–Kossuth Kiadó, Budapest 2019, 147.

²³² *Zsupán* 2020, 40–41.

²³³ *Hobson* 1989, 100.

²³⁴ *Manfred Leithe-Jasper*: *Ikonographie des Königs Matthias*. In: *Schallaburg* kat. 1982, 190–194, és 196–197, Kat. nr. 77 a.; *Balogh* 1985, 262; *Hunyadi Máttyás, a király* kat. 2008, 230, 4.7.a-c. kat. számon. Fontos vélemények *Heinz Winter*: *Hunyadi Máttyás és az éremművészet*. In: *Hunyadi Máttyás, a király* kat. 2008, 220–221, és uó. 4.6, 4.7 és 4.8 kat. sz. leírások. Az ún. második portréremtípushoz tartja hasonlóknak az erlangeni Biblia általa 1485/87-re datált kötésének Máttyás-érmét (uo. 221.); a kérdés széles körű áttekintését nyújtja *Marosi Ernő*: *Az érem vonzereje*.

Megjegyzések a humanista reprezentáció hagyományához Magyarországon. In: *Város és művészet. Tanulmányok Askercz Éva 70. születésnapjára*. Soproni Szemle 62. 2008, 238–249. Újra megjelent *Uó*: „Fénylik a mű nemesen”. Válogatott írások a középkori művészet történetéről. *Martin Opitz* Kiadó, Budapest 2020, II. köt., 727–732, III. köt., 1358–1361: 1214–1227. sz. képek.

²³⁵ *Ritoókné* 2002, 79.

²³⁶ *Hobson* 1989, 41.

²³⁷ *Balogh Jolán* azon feltételezését, hogy a Bibliát Máttyás apjától kapta, nem támasztja alá semmilyen tény, l. *Schallaburg* kat. 1982, 199–200, Kat. nr. 79. (*Balogh Jolán – Sz. Koroknay Éva*).

²³⁸ *Concetta Bianca*: *Da Napoli a Buda: I libri di Mattia Corvino*. In: *A Home of Arts and Muses* 2017, 135–140: 138; *Nichilo* i. m. (222. j.); a művet kiadta: *De Marinis* 1952, 231–243.

²³⁹ *Giovanni impresáiról*: *Haffner* 1997, 56–73; *Máttyás emblémáiról* *Zentai Loránd*: *A Máttyás-emblémák értelmezéséhez. Építés–Építészettudomány V*. 1974, 3–4, 365–371; *Paola Di Pietro Lombardi*: *Máttyás emblémái*. In: *A holló jegyében* 2004, 157–175; *Pócs* 2008, 153, 156, 162/43. és 44. jegyzetek; *Laurent Hablot*: *Usages de l'emblématique dans les livres de Matthias Corvin et pratiques contemporaines du discours politique*. In: *Jean-François Maillard, István Monok, Donatella Nebbiai, publié par: Matthias Corvin, les bibliothèques princières et la genèse de l'état moderne*. (Supplementum Corvinianum II.) Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2009, 177–191. Az emblémák másik előfordulási helye Budán a királyi palota majolika padlócsempéi. A hispán-mór eredetű padlócsempék nápolyi alkalmazása Aragóniából való importálásuk révén ugyancsak Aragóniai I. Alfonz nevéhez fűződik. *L. Fényes Gabriella*: *Majolika padlócsempék a budai palotából*. In: *Hunyadi Máttyás, a király* kat. 2008, 354–356, 357–362: 9.17–9.21. katalógustételek; *Balla Gabriella*: *Beatrix hozománya. Az itáliai majolikaművészet és Máttyás király udvara*. In: *Balla Gabriella szerk.: Beatrix hozománya. Az itáliai majolikaművészet és Máttyás király udvara* (Kiállítási katalógus). *Iparművészeti Múzeum, Budapest* 2008, 11–30, passim; *Fényes Gabriella*: *Máttyás király emblémás padlócsempéi*. In: *Királylányok messzi földről* kat. i. m. (181. j.) 456–457.

²⁴⁰ *Haffner* 1997, 109, és könyvtára állományának áttekintő jegyzéke: uo. 147–149.

²⁴¹ A korábban, pl. a *Csapodi-házaspár* által időben sokkal kiterjedtebbnek gondolt *Corvina-könyvtár* történetet (*Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára*: *Bibliotheca Corviniana*. In: *Bibliotheca Corviniana* 1976, 7–31.) az utóbbi évtized kutatásai sokkal koncentráltabb, rövidebb idő alatt lezajlott folyamatnak vélik. Így *Mikó Árpád*: *Máttyás király könyvtára az uralkodó reprezentációjában*. In: *A holló jegyében* 2004, 19–43; *Uó*: *Az uralkodói könyvtár és szerepe Budán*. In: *Uó: A reneszánsz Magyarországon*. *Corvina* Kiadó, Budapest 2009, 38–53; *Pócs* 2008; *Pócs* 2012; *Zsupán* 2019 és *Zsupán* 2020.

²⁴² *Mikó Árpád*: *Bibliotheca Corvina*. In: *Hunyadi Máttyás, a király* kat. 2008, 468–471. *Corvin Jánosról* l. *Péter Farbak*: *The Heir. The Role of John Corvinus in the Political Representation of Matthias Corvinus, and as Patron of the Arts*. In: *Bonum ut pulchrum* i. m. (142. j.), 413–432.

²⁴³ *Alessandro Daneloni*: *Gli umanisti fiorentini e la Biblioteca di Mattia Corvino*. In: *Mattia Corvino e Firenze*

kat. 2013, 186–191. A görög corvinák Budára kerülésével kapcsolatban l. *András Németh*: Il copista Giovanni Scutariota e la fortuna dei manoscritti greci di Giano Pannonio e Mattia Corvino. In: *A Home of Arts and Muses* 2017, 89–111: 95–96.

²⁴⁴ *Karsay Orsolya*: A fenséges könyvtár dicsérete. MKSz 107. 1991, 316–324. és *Pajorin Klára*: Az eszményi humanista könyvtár. Angelo Camillo Decembrio könyvtárdeálja és Mátyás király könyvtára. MKSz 120. 2004, 1–13; *Uő*: L'opera di Naldo Naldi sulla biblioteca di Mattia Corvino e la biblioteca umanistica ideale. In: Luisa Secchi Tarugi, a cura di: *L'Europa del libro nell'età dell'Umanesimo*. Atti del XIV Convegno Internazionale dell'Istituto di studi humanistici F. Petrarca. Chiancano – Firenze – Pienza, 16–19 luglio 2002. Franco Cesati Editore, Firenze 2004, 317–330. Míg Pajorin a realitást tükröző összeállításnak tekinti Naldi művét, ezzel nem ért egyet *Mikó* i. m. (2004, 241. j.) 41, 21. jegyzet. Mikó röviden áttekinti itt a könyvtár állományát is: uo. 26–27. L. még *Bolonyai Gábor*: A Szapphó-corvina titka. Naldo Naldi „De laudibus Augustae Bibliothecae carmina” című művének értelmezéséhez. MKSz 129. 2010, 4, 429–452; és *Zsupán Edina*: A wolfenbütteli corvinacsoport. Doktori (PhD-) értekezés. ELTE BTK, 2016, Tézisek, 9–10. (Naldi fejezet). Naldo Naldi kódexe: *De laudibus augustae bibliothecae...*, Őrzési helye: Toruń, Wojewódzka Biblioteka Publiczna, Książnica Kopernikańska w Toruniu, KM Rps 107. Leírása: Mattia Corvino e Firenze kat. 2013, 202, cat. no. 59. (*Bolonyai, Gábor*). A könyvtár dicséreteiről l. *Edina Zsupán*: The Corvina Praise: on the Evolution of a Genre. In: *A Home of Arts and Muses* 2017, 77–87.

²⁴⁵ *Pócs* 2008, 152–157.

²⁴⁶ A két koncepció egymásra hatásáról és a X. Leó könyvtárba került, eredetileg Mátyás által megrendelt kódexekről *Angela Dillon Bussi*: Még egyszer a Corvina-könyvtár és Firenze kapcsolatáról / Ancora sulla Biblioteca Corviniana e Firenze. In: *Karsay Orsolya* szerk.: *Uralkodók és corvinák / Potentates and Corvinas*. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulóján. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2002, 55–62, 63–70; *Uő*: Le biblioteche di Mattia Corvino e di Lorenzo il Magnifico. Confronti e tangenze (con alcune note sulla ritrattistica laurenziana e corviniana), in: *Italy & Hungary* 2011, 231–265; és *Uő*: Il collezionismo librario di Mattia Corvino e di Lorenzo de' Medici. In: *Mattia Corvino e Firenze* kat. 2013, 240–249. Sok kódexet X. Leó számára utólag Matteo da Milano illuminált. A patrisztikus egyházi művek előtérbe kerüléséről a firenzei humanizmusban, majd ennek hatására a Corvina könyvtárban l. még *Dániel Pócs*: Holy Spirit in the Library. The Frontispiece of the Didymus Corvina and Neoplatonic Theology at the Court of King Matthias Corvinus. *AHA* XLI. 1999/2000, 63–212: 161; *Tóth Péter*: Görög egyházatyák a Corvinában I–II. *MKSz* 127. 2011, 137–148, 289–312: 310; *Pócs* 2012, 274–276.

²⁴⁷ *Thomas Haffner*: Kulturelles Umfeld und Bildung des Kardinals Giovanni d' Aragona. In: *Haffner* 1997, 31–55; illetve *Balogh* 1985, 24–26; *Marosi Ernő*: Mátyás király és korának művészete. A mecénás nevelése. *AH* XXI. 1993, 11–38: 15.

²⁴⁸ *Feuer-Tóth* 1990, főként 35–45.

²⁴⁹ A Corvina könyvtár politikai céljairól l. *Árpád Mikó*: Un sovrano umanista e la cultura classica fra antichità e modernità. Le questioni dell'interpretazione politica della *Biblioteca Corviniana*. In: *Maillard – Monok – Nebbiai* i. m. (2019. j.) 275–285.

²⁵⁰ Petrarca leveléről l. *Cecil H. Clough*: Federigo da Montefeltro's Patronage of the Arts, 1468–1482. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* XXXVI. 1973, 129–144: 129; Panormita levelére l. *Bentley* 1987, 98–99. és *Clough* 1992, 125.

²⁵¹ *Giovanni Pontano*: De magnificentia. In: *Uő*: I libri delle virtù sociali. a cura di Francesco Tateo. Bulzoni, Roma 1999, 168–193. *Bianca de Divitiis*: Giovanni Pontano and His Idea of Patronage. In: Maria Beltrami, Caroline Elam, cura di: *Some degree of happiness*. Studi di storia dell'architettura in onore di Howard Burns. Edizioni della Normale, Pisa 2010, 107–131, 684–692.

²⁵² L. Bandini idézett mondatát (174. j.): *Kristeller* 1956 *Gondi*, 426.

²⁵³ *Kristeller* 1956 *Naples*, 401, 402, 406; valamint *Feuer-Tóth* 1990, 62, 108, 110. Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy a művészekkel való kapcsolatában Bandini Niccolò Niccoliohoz hasonlóan az újfajta, Boccaccio-követő humanisták csoportjához tartozhatott. L. még *Ernst H. Gombrich*: From the Revival of Letters to the Reform of the Arts: Niccolò Niccoli and Filippo Brunelleschi. In: Douglas Fraser, Howard Hibbard & Milton J. Lewine eds.: *Essays in the History of Art Presented to Rudolf Wittkower*. Phaidon Press, London 1967, 71–82: 78.

²⁵⁴ *Árpád Mikó*: Il De re aedificatoria e la corte di re Mattia Corvino. *Nuova Corvina* 16. 2004, 71–76.

²⁵⁵ *Péter Farbaky*: Il ruolo della teoria e della prassi dell'architettura rinascimentale nella rappresentanza del potere di Mattia Corvino. In: *Mattia Corvino e Firenze* kat. 2013, 118–125.

²⁵⁶ *Eileen R. Driscoll*: Alfonso of Aragon as a Patron of Art. Some Reflections on the Decoration and Design of the Triumphal Arch of the Castel Nuovo in Naples. In: Lucy Freeman Sandler ed.: *Essays in Memory of Karl Lehmann*. Institute of Fine Arts, New York University, Locust Valley N.Y. 1964, 87–96: 94; *Haffner* 1997, 34.

²⁵⁷ *Gábor Hajnóczy*: Vitruvius, *De Architectura* (MS Lat. 32) in the University Library, Budapest, and the Milanese Court of Humanists. *Arte Lombarda* no. 96/97. 1991, 98–104; *Uő*: Bonfini Averulino-fordítása és a budai Vitruvius-kézirat kérdése. *AH* XX. 1992, 2, 29–34; újra megjelent In: *Uő*: Vitruvius öröksége. Tanulmányok a „De architectura” utóéletéről a XV. és XVI. században. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002, 77–81. L. még *Maria Beltrami*: La latinizzazione del trattato d'architettura di Filarete (1488–1489). *Scuola Normale Superiore*, Pisa 2000; *Mikó Árpád*: Vitruvius redivivus? Bonfini Filarete-fordítása és az antik hagyomány. *AH* XXII. 1994, 30–35.

²⁵⁸ *Pócs Dániel*: Handó György könyvtára. *AH* XLII. 2016, 4, 309–338: 333, 6. sz.; illetve *Uő*: The Codices of György Handó. *The Hungarian Historical Review* 8. 2019, 3, 508–572: 550–551, no. 6. A *De architectura libri X*. kódex jelenlegi őrzési helye: Chatsworth, The Duke of Devonshire Collection.

²⁵⁹ „essendo io a questi zorni in tavola cum Sua Maesta, la mi adomando asaj de li palaci de Vostra Excelentia spetialmente de berreguardo et volve intender como era formato.” (1489. szeptember 2.). Közölte: *Balogh* 1966, I., 668.

²⁶⁰ *Haffner* 1997, 83–84; ahol közli feliratát is: „LAVA-MINI. MVNDI. ESTOTE. EXTERIORA. N. INTERIORA. INDICANT 1480.” A lavabo fotóját l. uo. Abb. 52.

²⁶¹ *Haffner* 1997, 86. és 43. jegyzet.

²⁶² Mindezekről l. *Haffner* 1997, 86–87.

²⁶³ Bianca de Divitiis, Fulvio Lenzo, Lorenzo Miletto ed.: Ambrogio Leone's *De Nola*, Venice 1514. Humanism and Antiquarian Culture in Renaissance Southern Italy. Brill, Leiden–Boston 2018, 68.

²⁶⁴ Nem említi a La Conigliera villát: *George L[eonard] Hersey: Alfonso II and the Artistic Renewal of Naples 1485–1495*. (Yale Publications in the History of Art, 19) Yale University Press, New Haven and London 1969. A könyv 5. fejezete: Poggioreale, La Duchesca, and the Palazzo dei Tribunali, uo. 58–81.

²⁶⁵ Az épülettömb a Via Francesco Saverio Correria és a Via Enrico Pessina sarkán található. Történetéről: *Haffner* 1997, 88–89, képe: Abb. 53. és 54. és *Roberto Pane: Il Rinascimento nell'Italia meridionale*. Milano, Vol. II., 1977, 58–62, figs. 35, 36. Legújabbban *Giuseppe Fiengo – Luigi Guerriero: La residenza aragonese della Conigliera in Napoli*. Napoli nobilissima 6. ser. 1. 67, 2010, 34, 81–102. Nagyon köszönöm Luigi Guerrierónak, az aversai Università degli studi della Campania „Luigi Vanvitelli” professzorának (Dipartimento di architettura e disegno industriale), hogy kérésre azonnal elküldte írásuk digitális változatát.

²⁶⁶ Kulcsár Péter fordítása: *Bonfini* 1995, 870–871 (IV–VII–104–109). Eredeti szöveg: *Bonfini* 1941, 137. „Extra arcem in proxima convalle, horti subiacent amenissimi, marmoreaque villa. Huius propyleum columnis tessellatis embrycatisque circumdatum, que aenea candelabra sustinent. Triumphales sunt vile postes, et triclinium cubiculumque cum laquearibus et fenestris usque adeo spectabile, ut lautissimam antiquitatem proprius accederet. Qua spectat in hortos, porticus subest ... Argentatis villa tegulis contacta.” L. *Balogh* 1966, I., 100–101. A Budavári Palota délnyugati lejtőjén 2000-ben végzett szondázó kutatás során feltárt három reneszánsz kert épületről l. Kemal Atatürk sétány és környéke. In: Zsidi Paula szerk.: *Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása 1989–2004. Treasures under the city. Survey of the archaeological heritage of Budapest, 1989–2004*. A BTM Vármúzeum kiállításának katalógusa. BTM, Budapest 2005, 174. (*Magyar Károly, Tóth Anikó*); a Csikós-udvar északi részén végzett feltárásának (2005, 2006) ismertetését l. *Tóth Anikó: Török kori település a feltöltött várak területén*. In: Zsidi Paula szerk.: *Kincsek a város alatt. Újdonságok a múltból. Budapest régészeti örökségének feltárása 1867 / 2005 – 2015*. A BTM Vármúzeum kiállításának vezetője és katalógusa. BTM, Budapest 2017, 157; valamint *Petr Uličný: The Summer Palace in the Royal Garden of Prague Castle and the First Renaissance Leisure Architecture in Central Europe*. *Umění LXVII*. 2019, 6, 514–616.

²⁶⁷ Feuerné Tóth Rózsa szóbeli közlése az 1980-as években. A mecsetről l. Murád pasa dzsámija. In: *Sudár Balázs: Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2014. Adattár, 180–182.

²⁶⁸ Budáról Belgrádba 1663-ban. Ottendorff Henrik képes útleírása, a szöveget kiadta, fordította és bevezette: Hermann Egyed. Tolna vármegye közönsége, [Pécs] 1943, 34.

²⁶⁹ *Rózsa György: Budapest régi látképei. Alte Ansichten von Budapest 1493–1800*. 2., átdolgozott kiadás. Új Művészet Kiadó, [Budapest] 1999, 166. 169. számon: Louis Nicholas d'Hallart és Michael Wening: Buda ostroma,

1686. A D betű jelmagyarázata: „La Strada bassa, ò Zwinger, presa da' Nostri” (az alsó út, vagy falszoros, amelyet a mieink elfoglaltak).

²⁷⁰ *Feuer-Tóth* 1990, 94–104.

²⁷¹ A felirat: „Alphonsus Ferd. Regis Fil. Aragonius Dux Calabr. Genio Domum hanc cum fonte et balneo dicavit, Hippodromum constituit; gestationes hortis adiecit, Quas myrtis, citrorumque nemoribus exornatis Saluti sospitae ac voluptati perpet. Consecr.” Közli: *Balogh* 1966, I., 100, 1. jegyzet. Egyébként Cristoforo Landino, a firenzei neoplatonista 1470 körül olaszra fordította az idősebb Plinius *Naturalis Historiáját* és Ferrantének ajánlotta. (*Bentley* 1987, 69.) Ennek Filippo Strozzi-val összefüggő fordításairól és ifjabb Plinius leveleinek szerepéről l. *Borsook* i. m. (173. j.)

²⁷² A villáról l. *Isabella Di Resta: L'ambiente napoletano da Giuliano da Maiano al Mormando*. In: Daniela Lamberini, Marcello Lotti, Roberto Lunardi, a cura di: Giuliano e la bottega di Maiano, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Fiesole 13–15 giugno 1991. Octavo – Franco Cantini Editore, Firenze 1994, 92–103: 94, 96; illetve a Nápolyba, Diomede Carafának, illetve az Alfonso d'Aragonának készített lettucciókról: *Margaret Haines: Giuliano da Maiano capofamiglia e imprenditore*. In: uo. 131–142: 134.

²⁷³ *Haffner* 1997, 89. és uo. 50. jegyzet.

²⁷⁴ *Balogh* 1923/1926, 200. és 209/II. dokumentum; *Balogh* 1966, I., 583. és *Haffner* 1997, 52, 92. jegyzet. Pavonéről és a Beatrix hatására kialakult budai zenei életéről l. *Haraszti Emil: Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében*. In: *Lukimich* i. m. (63. j.) 289–412; *Farbaky* 2017, 27–28.

²⁷⁵ *Balogh* 1966, I., 610. Giuliano di Leonardo Gondi (1421–1501), a kiemelkedő firenzei bankárcsalád feje, a firenzei Palazzo Gondi építetője volt. A tervező építész Giuliano da Sangallo volt. Az épület monográfiája *Andreas Tönnemann: Der Palazzo Gondi in Florenz*. [Römische Studien der Bibliotheca Hertziana, 1.], Worms. Ugyanitt az építető Giuliano Gondiról: 1–10. Fiai Európa különböző pontjain képviselték a bankot és folytattak kereskedést, az 1480-as *catasto* szerint negyedik, legkisebb fia, a 23 éves Simone di Giuliano Gondi épp Magyarországon tartózkodott. A *catasto*t közli *Uő*: 122–123, Dok. VII. 1480. június 19-én (kicsit későn) a firenzei Signoria Mátyás jóindulatába ajánlotta Alexander Attavantes és Simon Gondius firenzei polgárokat. L. *Balogh* 1966, I., 598. és 610. Firenze és Magyarország kapcsolatáról legújabbban, aki megemlíti a jelentős firenzei kereskedőcsaládok között a Gondiakat is l. *Teke Zsuzsa: Economia e politica nei rapporti tra Firenze e Ungheria durante il Quattrocento*. In: *Mattia Corvino e Firenze kat.* 2013, 68–75: 72. Sajnos, Simone Gondi egyéves ittléte végén hiába menekült a pestisjárvány elől Visegrádra, ott meghalt. A betegségében őt ápoló Francesco Bandini Simone firenzei barátjának, Jacopo Salviatinak neoplatonikus szemlésmű vigasztaló dialógust küldött: *Kristeller* 1956 Gondi, 434–435. Bandini és Magyarország kapcsolatának keretében helyezi: *Feuer-Tóth* 1990, 58–59. és 136–137, doc. VIII.

²⁷⁶ Az orgonáról megemlékezik Bonfini is: „quippe qui a Danubii parte ediculam stauit hydraulicisque organis... decoravit.” *Bonfini* 1941, 136; *Balogh* 1966, I., 445.

²⁷⁷ A régészeti topográfia nem ismeri pontos helyét és alaprajzát sem, de szintén a székesegyház északi oldalára helyezi: *Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István: Komárom megye régészeti topográfiája*. Esztergom és a

dorogi járás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, 105, 134. Nem tudjuk, hogy a kápolna a székesegyházhoz épült hozzá, vagy szabadon állt.

²⁷⁸ *Jutta Seibert* szerk.: A keresztény művészet lexikona. Corvina, Budapest 1980, 231.

²⁷⁹ *Fr[anciscus] de Pereni*: Castrum Strigoniense Auerum..., Tyrnaviae 1655, 26. Spekner Enikőnek köszönöm a fordítást. Az eredeti latin szöveg:

„Tandem ut maturus coelo pennesceret,
Aram posuit Angelorum Principi,
Seipsum incensans prothure.”

²⁸⁰ *P. Nicolao Schmitth*: Archi-Episcopi Strigonienses, Compendio dati, Pars secunda, Editio altera. Tyrnaviae 1758, 11–12: „MS. incerti Authoris haec de nostro Joanne prodidit: Joannes S. R. E. tituli S. Sabinae, Presbyter Card. fuit Avunculus et praedecessor Hippolyti Archi-Episcopi. Aedificavit Strigonii Capellam S. Michaelis extra porticum Ecclesiae S. Adalberti Cathedralis Ecclesiae a parte Aquilonari una cum coemeterio...”

²⁸¹ Mátyás oklevelét I.: Az esztergomi főkáptalan fekvő, s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest, 1871, 150–151, 126. sz.; a második oklevelet Ippolito d'Este esztergomi érsek 1490. február 6-án adta ki: uo. 151–152, 127. sz.: „Hippolitus Estensis de Aragonia dei, et apostolice sedis gracia Electus et confirmatus ecclesie strigoniensis, Locique eiusdem Comes perpetuus, primas hungariae, Legatus Natus etc. -- quod nos attentis. et consideratis fidelibus seruitijs, et fidelium seruiciorum meritis Egregij Alforelli Ferrari Castellani castris nostri strigoniensis predicti, patruo nostro scilicet predecessori Archiepiscopo Johanni Cardinali de Aragonia, et nobis exhibitis, Tum vero ob spem illam, et deuotionem, quam erga sanctum Michaellem gerimus, et habemus, in cuius honore ipse Alforellus quondam Capellam ad latus dicte Ecclesie nostre fundasse, ad eandemque duas domos, seu fundus Curiarum in possessione nostra Pethyen construere et edificare dicitur, ...”; a harmadik oklevél: 153–154, 129. sz. Legújában az első és harmadik oklevél megfelelő részletével I. C. *Tóth* 2019, 118: „ob spem illam et deuotionem, quam erga Sanctum Michaellem archangelum, in cuius honorem ipse Alfarellus quondam capellam ad latus dicte ecclesie Strigoniensis fundasse dicitur / quondam capellam in ipso castro Strigoniensi, extra porticum scilicet ecclesie Sancti Adalberti cathedralis a parte aquilonari in honorem Sancti Michaelis archangeli suis sumptibus erigere et construere fecisset unacum cimiterio adherenti”. (DF 238296 – 1488.VII.17; DF 238298 – 1493.V.16.)

²⁸² *G[eorgius] Széless*: Descriptio inscriptionum Ecclesiae Methropolitanae Strigoniensis Cognomita Szép Templom, Strigonii, 1765, C2. Rajzát közölte: *Joh[annes] Nep[omuk] Mathes*: Veteris arcis Strigoniensis... descriptio. Strigonii 1827, tab. VII., lit. F. L. még Schallaburg kat. 1982, 618, Kat. nr. 748. (*István Horváth*), képe 617; *Mikó* 1988, 8. kép.

²⁸³ A korábbi töredéket I. Schallaburg kat. 1982, 618, Kat. nr. 748 (*Horváth István*). Az újabb töredéket publikálta *Mikó* 1988, 133–134, 8. kép.

²⁸⁴ Schallaburg kat. 1982, 613. és 617, Kat. nr. 747, fotóját is közli (*István Horváth*); *Mikó* 1988, 9. kép. Említi a követ: *Haffner* 1997, 89. is. Horváth István katalógustételében Giovanni címereként értékeli az aragóniai címet, holott a lófejpaizs felett király(né)ji korona és nem bíborosi kalap van.

²⁸⁵ *Széless* i. m. (282. j.), i. h.

²⁸⁶ *Mikó* 1988, 133. és 137, 7. jegyzet.

²⁸⁷ Optimista értelmezés: *Feuer-Tóth* 1990, 94–104; kritikáját I. *Mikó Árpád*: Egy stílusfordulat reinkarnációja. Antonio Bonfini építészeti terminológiájának értelmezése. In: az ELTE Művészettörténeti Tanszékének munkatársai szerk.: Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára. ELTE Művészettörténeti Tanszék, Budapest 1990, 37–40.

²⁸⁸ Erről I. *Feuerné Tóth Rózsa*: A magyar reneszánsz európai helyzete. AH V. 1977, 2, 7–29. és *Uő*: The “apertionum ornamenta” of Alberti and the Architecture of Brunelleschi. AHA XXIV. 1978, 147–152. Pesszimiztább álláspontot foglal el *Mikó Árpád*, aki szerint a Mátyás-kori hazai építészetben „Más volt a teória, és más volt a praxis.” L. *Mikó Árpád*: Leon Battista Alberti *De re aedificatoriája* és Mátyás király udvara. In: *Tóth Áron* szerk.: „És az oszlopok tetején liliomok formáltattak vala” – Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára. CentrArt Egyesület, Budapest 2011, 67–72: 69.

²⁸⁹ *Haffner* 1997, 80. és uo. 21. jegyzet.

²⁹⁰ *Brown–Hickson* 1997, 25.

²⁹¹ *Haffner* 1997, 78., uo. 14. jegyzet, és 101.

²⁹² Életéről többek között: *Rita Bernini*: Foppa, Caradosso. In: DBI, Vol. 48., Roma 1997, 773–779.

²⁹³ A levelet közlik: *Brown–Hickson* 1997, 22. Ugyanitt publikálták a tintatartó általuk rekonstruált ábráját: Diagram II.

²⁹⁴ Ambrogio Leone i. m. (263. j.), 111, angol fordítása: *Brown–Hickson* 1997, 9–10. Caradosso mitológiai jelenetes bronzplakettjeiről I. korábban *John Pope-Hennessy*: The Study of Italian Plaquettes. In: Alison Luchs ed.: Italian Plaquettes [Studies in the History of Art, vol. 22.]. National Gallery of Art, Washington DC 1989, 19–32: 20–22.

²⁹⁵ *Brown–Hickson* 1997, 20–21.

²⁹⁶ *Brown–Hickson* 1997, 11.

²⁹⁷ A küldöttség tagjai voltak Filipecezen kívül: Rudolf von Rüdeshaim boroszlói püspök, Dengelegi Pongrác János erdélyi vajda és Szentgyörgyi János gróf és Francesco Fontana, aki meghívta Federigót Budára, Mátyás és Beatrix esküvőjére. L. *Clough* 1992, 140. Ugyanők vették át 1476. szeptember 16-án Nápolyban a hazaindulás előtt Beatrix hozományát. L. *Marti* 2017, 503–517: 3a és 3b. dokumentumok.

²⁹⁸ *Bonfini* 1995, 4, 41. Erre felfigyelt: *Berzeviczy* 1908, 136. és *Kulcsár Péter*: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973, 127; *Feuer-Tóth* 1990, 51–52. A szöveg: *Bonfini* 1941, 67. Említi még *Ritoókné Szalay Ágnes* i. m. (41. j., 2002), 95.

²⁹⁹ *Balogh* 1966, I., 335–387.

³⁰⁰ Hunyadi Mátyás, a király kat. 2008, 364–366, kat. 9.23.a-b. (*Ileana Tozzi, Kiss Erika*); *Evelin Wetter*: Objektiv, Überlieferung und Narrativ. Spätmittelalterliche Goldschmiedekunst im historischen Königreich Ungarn (Studia Jagellonica Lipsiensia, Band 8.). Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2011, 141–142.

³⁰¹ Az ókorban használatos súlymérték, Attikában például 26,2 kg volt. Johannes Irmischer – Renate Johne, hg. von: Lexikon der Antike. 2. Auflage. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig 1977, 556.

³⁰² „imprimis, reverende cardinalis, sacra veste ex solido auro contexta mitraque pretiosissima, vasis decem

argenteis aureoque calice talentorum duodecim, quae sacrificio usui sunt, in memoriam sollennitatis huiusce meo ac reginae nomine donator.” A műben maga a király mondja ezt el. Hivatkozik: *Antonius Bonfini*: Symposion de virginitate et pudicitia coniugali. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum) Ed. Stephanus Apró. Egyetemi Nyomda, Budapest 1943, 11; *Bonfini* i. m. (123. j.), I. köt. 325. L. még: *Balogh* 1966, I., 343 és 390.

³⁰³ „Tu quoque, generose dux, trabeam purpuream auro intertextam, praeterea currum argenteum, sceptrum eburnum, laureamque coronam, item equos decem albos frenis phalerisque aureis insignes accipito.” *Bonfini* előző jegyzetben i. m., i. h. Magyar fordítása: *Bonfini, Muraközy* i. m. (123. j.), 325–326.

³⁰⁴ *Balogh* Jolán ezeket konkrét tárgyaknak tartja: *Balogh* 1966, I., 343. A Symposion datálása: *Pajorin* i. m. (123. j., 1981), 530. Ő ugyancsak konkrét tárgyakat regisztráló leírásnak gondolja.

³⁰⁵ „... dimisso illic Domino, qui etiam hoc aertate Romam redibit, onustus muneribus et variis ac pulcherrimis suppellectilibus, quam a Rege et Regina dono datis, qui cum sint omnium munificentissimi essent et felicissimi, si prole non carerent.” Közli *Benedetto Falconcini*: Vita del nobil'uomo Raffaello Maffei detto il Volterrano. Roma, 1722, 71–73; hivatkozik rá: *Banfi* 1937, 472; és az ő nyomán: *Balogh* 1966, I., 355.

³⁰⁶ *Balogh* 1966, I., 355.

³⁰⁷ *Laurie Fusco – Gino Corti*: Giovanni Ciampolini (d. 1505), a Renaissance Dealer in Rome and his Collection of Antiquities. Xenia, XXI. 1991, 7–46; *Fusco–Corti* 2006, 148. és 308–309, doc. 110.

³⁰⁸ *Brown–Hickson* 1997, 11.

³⁰⁹ *Brown–Hickson* 1997, 1489. évi dokumentumok, 17, felső 1. jegyzet, hivatkozva: a későbbi *Fusco–Corti* 2006. (mint forthcoming). Domenico di Pietro velencei ékszerész végrendeletében említette vevőiként Mátyást és Beatrixot: l. *Balogh* 1966, I., 374. és Jolán *Balogh*: Die Anfänge der Renaissance in Ungarn, Matthias Corvinus und die Kunst. (Forschungen und Berichte des Kunsthistorischen Institutes der Universität Graz IV.) Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz 1975, 26.

³¹⁰ *Péter Meller*: „Bronzetti del Caradosso?” In: Janice Shell – Liana Castelfranchi Vegas eds.: Giovanni Antonio Amadeo. Scultura e architettura del suo tempo. Atti. Cisalpino, Milano 1993, 531–550: 534; *Brown–Hickson* 1997, 11. és 16.; valamint *Fusco–Corti* 2006, 312, doc. 127.

³¹¹ *Balogh Jolán*: Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez. Budavári Tudományos Társaság, Budapest 1928, 19; *Uő.*: Contributi alla storia delle relazioni d'arte e di cultura fra Milano e l'Ungheria. Budavári Tudományos Társaság, Budapest 1928, 19. *Balogh* Jolán a szöveget úgy értelmezi, hogy Ludovico Sforza 1489 augusztusában a Caradosso által Magyarországról hozott levelekről ír. Az időrend miatt ez lehetetlen, hiszen az ötvös 1489 nyarán utazott Magyarországra, nem jöhetett meg onnan ugyanakkor. L. még *Balogh* 1966, I., 565; *Brown–Hickson* 11. és 16–17; *Pócs* 2011, 603/85. jegyzet.

³¹² *Brown–Hickson* 1997, 11 és 17.

³¹³ Mátyás 1489-ben április elejétől tartózkodott utoljára Budán (egy kis fehérvári úttól eltekintve) 1490. január 8-áig, majd elindult utolsó útjára Bécsbe. (*Horváth* 2011, 129–130.)

³¹⁴ Ugyanerre jutottak *Brown–Hickson* 1997, 11.

³¹⁵ Diplomaciai emlékek IV., 146–151:149, 110. sz. okmány; *Balogh* 1966, I., 291.

³¹⁶ *Balogh* i. m. (311. j., magyar nyelvű) 19; *Balogh* 1966, I., 565; *Brown–Hickson*, 17. A levelet teljes egészében közli: *Pócs* 2011, 601–603, 84. jegyzet. Forrás: Archivio di Stato di Milano, Autografi, Cart. 92, fasc. 5 (cesellatori: Caradosso). Pócs ismerteti a diplomáciai játékot Lodovico és Mátyás között, ami Corvin János és Bianca Maria Sforza tervezett házassága körül forgott, s ebben a Bacchus-szobor szerepét.

³¹⁷ *Pócs* 2011, 603, 85. jegyzet.

³¹⁸ Ezt feltételezte már: *Pócs* 2011, 603, 85. jegyzet.

³¹⁹ *Péter E. Kovács*: Mattia Corvino e la corte di Milano. Arte Lombarda 2003/3, no. 139., 76–80; *Uő.*: Corvin János házassága és a magyar diplomácia. Századok CXXXVII. 2003, 955–971.

³²⁰ *Balogh* 1966, I., 336–342. Két, 1494-ből (május 30. és július 31.) származó oklevél szól arról, hogy Corvin János elzalogosít néhány ötvösművet, majd odaajándékozza őket Bakócz Tamásnak, a leírás alapján ezek közé értik a Mátyás-kálváriát: *uo.* I., 337–338.

³²¹ *Éva Kovács*: L'orfèvrerie parisienne et ses sources. Revue de l'art 45. 1975, no. 28, 25–33; magyarul *Uő.*: A párizsi ötvösség 1400 körül és a források. In: *Uő.*: Species, modus, ordo. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Verő Mária – Takács Imre. Szent István Társulat, Budapest 1998, 244–254: 244–246; *Uő.*: A Mátyás-kálvária az esztergomi Főszékesegyház kincstárában. Helikon Kiadó – Corvina Kiadó, [Budapest] 1983.

³²² Az alsó résszel foglalkozó legfontosabb publikációk: *Genthon* i. m. (60. j.) 226–229; *Balogh* 1966, I., 336–342; *Nagy Zoltán*: A Nap diadala a Mátyás Kálvária talapzatán. Filológiai Közöny XIV. 1968, 3–4, 436–460; *Éva Kovács*: Unterteil des Matthias-Kalvarienkreuzes. In: Schallburg kat. 1982, 475–476, Kat. nr. 477; *Balogh* 1985, 363–366; *Licia & Carlo Ludovico Ragghianti*: Il calvario di Mattia Corvino e Antonio Pollaiuolo. Critica d'arte LI. 1986, 48–54; *Zoltán Nagy*: Antonio del Pollaiuolo: Il Piedestallo del Calvario di Mattia Corvino. AHA XXXIII. 1987–88, 5–104; *Franz-Joachim Verspohl*: „Munus spirituale – signum vivifice crucis”. Synkretistische Elemente des Matthias-Kreuzes in Esztergom. AHA XXXIII. 1987–88, 105–130.

³²³ A tárggyal foglalkozók általában Jupiternek (Giove) határozták meg, kivéve *Verspohl* i. m. (322. j.) 117, aki Merkurt azonosította az ábrázolásban.

³²⁴ *Venturelli* 2003, 112–114.

³²⁵ A Pallavicino-korszak művészetéről 1998-ban a lodi San Cristoforo-templomban rendezett kiállítás katalógusa: *Mario Marubbi*, a cura di: L'Oro e la Porpora. Le arti a Lodi nel tempo del vescovo Pallavicino (1456–1497), Silvana Editoriale, Cinisello Balsamo (Milano) 1998. A jelentős mecénásról szóló bevezető tanulmány: *Maro Marubbi*: Carlo Pallavicino, vescovo umanista e mecenate, *uo.* 15–24. A tabernáculumról l. *Paola Venturelli*: Il tabernacolo Pallavicino. Considerazioni sulle botteghe orafe di fine Quattrocento tra Milano e Lodi. 85–96, cat. no. 2.2. (199–200), cat. no. 2.4. (202–203), cat. no. 2.6. (205–209).

³²⁶ Az előző jegyzetben idézett kiállítási katalógus, kat. 1.4–16. (*Mario Marubbi, Giacomo Baroffio, Lisa Longhi*). Ezekről l. még: *Jonathan J. G. Alexander*: Francesco da Castello in Lombardy and Hungary. In: Italy & Hungary 2011, 267–291: 287–288; *Mario Marubbi*: Miniatura tra Lombardia e Ungheria. Riflessioni su Bartolomeo Gossi,

Francesco da Castello e Giovanni Antonio Cattaneo. *Arte Lombarda* no. 139, 2003/3, 86–99: 86; *Uő.*: Francesco da Castello pályafutása. In: „Az ország díszére” kat. 2020, 83–91: 85–87.

³²⁷ *Verspohl* i. m. (322. j.) publikálta a berlini Kunstbibliothekben őrzött, a Mantegna-iskolának attribuált Skizzenbuch több, hasonló formavilágú lapját is: 121/Abb. 24. és 25, 122/Abb. 26. és 27.

³²⁸ *Zoltán Nagy* i. m. (322. j., 1987–88), *Ragghianti* i. m. (322. j.)

³²⁹ L. erről *Venturelli* 2003, 110, 115.

³³⁰ *Benvenuto Cellini*: I Trattati dell'oreficeria e della scultura, per cura di Carlo Milanese. Firenze, Felice le Monnier, 1857, a Lavorare di minuteria című XII. fejezetben: 72, 73, 75, 81–83, 89–90, 95–96; *Venturelli* 2003, 113.

³³¹ Erre felhívta a figyelmet: *Zsupán* 2020, 32. A Pallavicino-tabernákulum és a Filarete-kódex kapcsolatáról: uo. 50.

³³² A kiemelkedő kvalitású ötvöstárggyal jelenleg Kiss Erika művészettörténész foglalkozik: *Erika Kiss* (Hungarian National Museum): Opus regium. On the Longue Durée of the Matthias Calvary in Esztergom Cathedral. Előadás a Renaissance Society of America berlini Annual Meetingjén (Berlin, 2015. március 26–28.), a The Extended Narrative of the Object I szekciójában. Szervezők: Andrew Morrall (Bard Graduate Center) és Evelin Wetter (Abegg-Stiftung).

³³³ *Zsupán* 2017, 289; „Az ország díszére” kat. 2020, 336–340, kat. G1 (*Zsupán Edina, Rozsondai Marianne*).

³³⁴ *Békés Enikő*: Mátyás király ikonográfiája. In: Hunyadi Mátyás, a király kat. 2008, 215–216: 216; *Uő.*: Ritratti „all'antica” ed emblemi di Mattia Corvino. In: *Mattia Corvino e Firenze* kat. 2013, 148–151: 150.

³³⁵ A második éremtípussal kapcsolatban említi a Philostratosz-kódexet: *Winter* i. m. (234. j.) 220. Az éremportré Caradosso-hipotézisét tanulmányom olvasása után *Zsupán Edina* vetette fel számomra.

³³⁶ Köszönöm a montecassinói apát titkárságáról dottoressa Mariavittoria Olivának, hogy kérésemre a dokumentum digitális fotóját elküldte.

³³⁷ Giovanni d'Aragona címere megegyezik az Aragóniai-dinasztiáéval: a négyelt pajzs első és negyedik negyedében az arany mezőben négy vörös cölöp Aragónia címere, a második és harmadik mező kétszer hasított. Ez utóbbi negyedekben a heraldikai jobb oldalon a magyar vörös-ezüst vágásos címer látszik, középen a kék mezőben az arany liliumok az Anjou-ház címerét képviselik, míg a heraldikai bal oldalon a jeruzsálemi kereszt kapott helyet. Bíborosi kinevezése után ezt a címerpajzs mögé cölöpszerűen elhelyezett kettős kereszt, bíborosi kalap és annak 15–15 lelőgő bojtja egészítették ki. Természetesen az Aragóniai-címer látható Giovanni kódexekben is.

³³⁸ Budapest, MNL OL, DL 18166. A bíborosként és pápai legátusként kiadott pecsét oklevelének helyes dátuma nem 1479., hanem 1480. február 21. a firenzei évszámítás miatt, hiszen csak 1479. április 19-én kapta bíborosi kinevezését, valamint IV. Sixtus pontifikátusának 9. évében született az okmány. Másolata: Budapesti Történeti Múzeum Középkori Főosztály pecsétgyűjteménye, ltsz. 65.1700. Átmérője: 3,6 cm.

³³⁹ Prof. Luca Becchetti, a vatikáni pecsétek őre (konzervátora) szíves közlése szerint ezt az egyetlen pecsétlenyomatát őrzik a bíborosnak, mérete: 100 × 60 mm, jelzete: Archivio Apostolico Vaticano, Fondo Veneto I 5752. A hozzátartozó dokumentum dátuma: 1479. szeptember 30. (Magyarországra utaztában adta ki.)

³⁴⁰ Esztergom, Prímási levéltár, Székesfőkapitányi Levéltár, Lad. 53. Fasc. 3. nr. 16 (az oklevél fényképét l. a MNL Diplomatikai fényképtárban DF 238100 jelzeten). A pecsét első közlése: *Beke Margit*: Esztergomi érsek. Szent István Társulat, Budapest 2003, II.16. számú ábra (Hegedűs András fotója). Az 1484. június 15.-én kelt oklevél tartalma: Aragóniai János bíboros, esztergomi érsek megerősíti a Szent István protomártír egyház egykori prépostjának, Ambrusnak a végrendeletét, amelyben a kegyes végrendelező egy, az Esztergom érseki város új városrészében lévő házat misetartási kötelezettség fejében a Szent István protomártír templomra hagyja. Továbbá rendelkezik arról, hogy a végrendelező temetésének napján, kanonokjainak évente négy arany forint adassék. (A regesztát Hegedűs András igazgatónak köszönöm.)

³⁴¹ Szűz Mária balján egy ágyékkötős, esetleg vállvertet(?) viselő, csaknem meztelen alak áll, aki a bíborosi pecsétéken sokszor alkalmazott ikonográfia szerint talán első bíborosi tituláris templomának patrónusa, Nikomédiai Szt. Adorján római katona, mártír lehet, az atlétikus test az antik időket jelzi. Elképzelhető esetleg védőszentje, Keresztelő Szent János alakja is. A Madonna jobbán egy dicsfényvel jelzett szerzetes szent áll, aki esetleg lehetne Szent Benedek, mert 1484. november 18-án az ő ereklyéit hitelesítette apátként Montecassinóban, tehát nagy apát elődeként tekintett rá, ezenkívül a cavi és monteverginei szintén bencés apátságokat is kommandálta.

³⁴² A vatikáni levéltár pecséteivel kapcsolatos új publikáció: *Luca Becchetti*: I sigilli dell'Archivio Segreto Vaticano. Nuove ricerche sfragistiche. Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano 2013.

³⁴³ A pecsétek legutóbbi számbavételét a 2008-as BTM-kiállítás katalógusa végezte el, l. Hunyadi Mátyás, a király kat. 2008, 4.17.–4.24. számú katalógustételek (*Rácz György, Antonín Kalous*).

³⁴⁴ Paoli Cortesii Protonotarii Apostolici De Cardinalatu, ed. Lattanzio Cortesi, Raffaele Maffei, liber secundus oeconomicus, De erogatione pecunarium, CIIIr. (2. könyv, 6. fejezetben). A bíborosok reneszánsz és barokk kori szerepéről: *Hollingsworth – Richardson* 2009. Ebben l. *David S. Chambers*: The Renaissance Cardinalate: From Paolo Cortesi's *De cardinalatu* to the Present, 17–24, a problémakör vázlatos kutatástörténetével. L. még egy 2005. június 2–4. között Tours-ban, a Centre d'études supérieures de la Renaissance kutatóintézetben rendezett konferencia publikációját: *Frédérique Lemerle – Yves Pauwels – Gennaro Toscano* eds.: Les Cardinaux de la Renaissance et la Modernité artistique. Institut de Recherches Historiques du Septentrion, Lille 2009.

Köszönöm Fárnyé Szalátnyay Juditnak a fényképek szerkesztését.

THE ROLE OF JOHN OF ARAGON (1456–1485) IN THE ART PATRONAGE OF MATTHIAS CORVINUS, KING OF HUNGARY

King Matthias Corvinus of Hungary (1458–1490), son of the “Scourge of the Turks,” John Hunyadi, was a foremost patron of early Renaissance art. He was only fourteen years old in 1470 when he was elected king, and his patronage naturally took some time and maturity to develop, notably through his relations with the Neapolitan Aragon dynasty. In December 1476, he married Beatrice, daughter of Ferdinand of Aragon, who brought to Buda a love of books and music she had inherited from her grandfather, Alphonse of Aragon.

I studied the work of Beatrice’s brother John of Aragon (Giovanni d’Aragona), previously known mainly from Thomas Haffner’s monograph on his library (1997), from the viewpoint of his influence on Matthias’s art patronage. John was born in Naples on June 25, 1456, the third son of Ferdinand I of Aragon. His father, crowned king by Pope Pius II in 1458 following the death of Alphonse of Aragon, intended from the outset that he should pursue a church career. Ferdinand’s children, Alphonse (heir to the throne), Beatrice, and John were educated by outstanding humanist teachers, including Antonio Beccadelli (Il Panormita) and Pietro Ranzano. Through his father and the kingdom’s good relations with the papacy, John acquired many benefices, and when Pope Sixtus IV (1471–1484) created him cardinal at the age of twenty-one, on December 10, 1477, he made a dazzling entrance to Rome. John was — together with Marco Barbo, Oliviero Carafa, and Francesco Gonzaga — one of the principal contemporary patrons of the College of Cardinals.

On April 19, 1479, Sixtus IV appointed John *legatus a latere*, to support Matthias’s planned crusade against the Ottomans. On August 31, he departed Rome with two eminent humanists, Raffaele Maffei (also known as Volaterranus), encyclopedist and scriptor apostolicus of the Roman Curia, and Felice Feliciano, collector of ancient Roman inscriptions. John made stops in Ferrara, and Milan, and entered Buda — according to Matthias’s historian Antonio Bonfini — with great pomp. During his eight months in Hungary, he accompanied Matthias and Beatrice to Visegrád, Tata, and the Carthusian monastery of Lövöld and probably exerted a significant influence on the royal couple, particularly in the collecting of books. Matthias appointed his brother-in-law archbishop of Esztergom, the highest clerical office in Hungary, with an annual income of thirty thousand ducats.

Leaving Hungary in July 1480, John returned to Rome via Venice and Florence, where, as reported by Ercole d’Este’s ambassador to Florence, Lorenzo de’ Medici showed him the most valuable works of art in his palace, and he visited San Marco and its library and the nearby Medici sculpture garden.

In September 1483, Sixtus IV again appointed John legate, this time to Germany and Hungary. He took with him the Veronese physician Francesco Fontana and stayed in Buda and Esztergom between October 1483 and June 1484. The royal couple presented him with silver church vessels, a gold chalice, vestments, and a miter.

John’s patronage focused on book collecting and building. He spent six thousand ducats annually on the for-

mer. Among his acquisitions were contemporary architectural treatises by Leon Battista Alberti and Filarete, which he borrowed for copying from Lorenzo’s library. They were also featured in Matthias Corvinus’s library, perhaps reflecting John’s influence. Around 1480, during his stay in Buda (approximately 1478–1480), the excellent miniaturist, Francesco Rosselli made the first few large-format luxury codices for Matthias and Beatrice. Both Queen Beatrice and John of Aragon played a part of this by bringing with them the Aragon family’s love of books, and perhaps also a few codices. The Paduan illuminator Gaspare da Padova (active 1466–1517), who introduced the all’antica style to Neapolitan book painting, was employed in Rome by John as well as by Francesco Gonzaga, and John’s example encouraged Matthias and Beatrice commission all’antica codices. He may also have influenced the choice of subject matter: John collected only ancient and late classical manuscripts up to 1483 and mainly theological and scholastic books thereafter; Matthias’s collection followed a similar course in which theological and scholastic works proliferated after 1485. Anthony Hobson has detected a link between Queen Beatrice’s Psalterium and the Livius codex copied for John of Aragon: both were bound by Felice Feliciano, who came to Hungary with the Cardinal. Feliciano’s probable involvement with the Erlangen Bible (in the final period of his work, probably in Buda) may therefore be an important outcome of the art-patronage connections between John and the king of Hungary.

John further shared with Matthias a passion for building. He built palaces for himself in the monasteries of Montevergine and Montecassino, of which he was abbot, and made additions to the cathedral of Sant’Agata dei Goti and the villa La Conigliera in Naples. Antonio Bonfini, in his history of Hungary, highlights Matthias’s interest, which had a great impact on contemporaries; but only fragments of his monumental constructions survive.

We see another link between John and Matthias in the famous goldsmith of Milan, Cristoforo Foppa (Caradosso, c. 1452–1526/1527). Caradosso set up his workshop in John’s palace in Rome, where he began but — because of his patron’s death in autumn 1485 — was unable to finish a famous silver salt cellar that he later tried to sell. John may also have prompted Matthias to invite Caradosso to spend several months in Buda, where he made silver tableware.

Further items in the metalware category are our patrons’ seal matrices. My research has uncovered two kinds of seal belonging to Giovanni d’Aragona. One, dating from 1473, is held in the archives of the Benedictine Abbey of Montecassino. It is a round seal with the arms of the House of Aragon at the centre. After being created cardinal in late 1477, he had two types of his seal. The first, simple contained only his coat of arm (MNL OL, DL 18166). The second elaborate seal matrix made in the early Renaissance style, of which seals survive in the Archivio Apostolico Vaticano (Fondo Veneto I 5752, 30 September 1479) and one or two documents in the Esztergom Primatial Archive (Cathedral Chapter Archive, Lad. 53., Fasc. 3., nr.16., 15 June 1484). At the centre of the mandor-

la-shaped field, sitting on a throne with balustered armrest and tympanum above, is the Virgin Mary (Madonna lactans type), with two supporting figures whose identification requires further research. The legend on the seal is fragmentary: (SIGILL?)VMDON IOANNIS CARDINALIS (D'?) ARAGONIA; beneath it is the cardinal's coat of arms in the form of a horse's head (testa di cavallo) crowned with a hat. It may date from the time of Caradosso's first presumed stay in Rome (1475–1479), suggesting him as the maker of the matrix, a hypothesis for which as yet no further evidence is known to me. The seals of King Matthias have been thoroughly studied, and the form and use of each type have been almost fully established.

John of Aragon was buried in Rome, in his titular church, in the Dominican Basilica of Santa Sabina. Johannes Burckard described the funeral procession from the palace to the Aventine in his *Liber notarum*. Matthias died in 1490 in his new residence, the Vienna Burg, and his body was taken in grand procession to Buda and subsequently to the basilica of Fehérvár, the traditional place of burial of Hungarian kings. The careers of both men ended prematurely: John might have become pope, and Matthias Holy Roman emperor.

(The bulk of the research for this paper was made possible by my two-month Ailsa Mellon Bruce Visiting Senior Fellowship at the Center for Advanced Study in the Visual Arts [CASVA] of the National Gallery of Art [Washington DC] in autumn 2019.) [fordította: Alan Campbell]

FARBAKY Péter művészettörténész, főmuzeológus, Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeum / art historian, senior curator, Budapest History Museum, Kiscell Museum, 1037 Budapest, Kiscelli u. 108, farbakypeter@gmail.com

Kulcsszavak: műpártolás, I. Mátyás király, Aragóniai Beatrix királyné, Aragóniai János bíboros, pápai legátus, esztergomi érsek, Francesco Rosselli, Corvina könyvtár, kora reneszánsz villaépítészet, Cristoforo Foppa (Caradosso), quattrocento ötvöstárgyak / *Keywords:* art patronage, King Matthias Corvinus, Queen Beatrice of Aragon, Cardinal John of Aragon, papal legate, archbishop of Esztergom, Francesco Rosselli, Corvina Library, early Renaissance villa architecture, Cristoforo Foppa (Caradosso), quattrocento goldsmith works